Șerban Olah

SOCIOLOGIA POLITICĂ

O introducere

Presa Universitară Clujeană

ȘERBAN OLAH

SOCIOLOGIA POLITICĂ

O INTRODUCERE

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2023

Referenți științifici:

Prof. dr. Gavril Flora

Conf. dr. Bogdan Nadolu

ISBN 978-606-37-2009-3

Universitatea Babeş-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruţa Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro

În memoria tatălui meu,
Gheorghe Olah

Cuprins

Prefață

Cursul de introducere în sociologie politică este rezultatul unei munci asidue de peste două decenii în care m-am familiarizat cu conceptele, teoriile și cercetările empirice din domeniu. Textul propriu zis l-am elaborat pe parcursul anului 2023, un an foarte greu pentru mine personal întrucât în toamna anului 2022, tatăl meu, profesorul universitar doctor Gheorghe Olah a decedat și a lăsat un gol imens în inima mea și a întregii mele familii. Cursul acesta l-am scris cu gândul la tatăl meu care mi-a fost nu doar un părinte extraordinar, ci și un prieten și un partener de discuții inclusiv pe teme de sociologie politică, un domeniu pe care îl stăpânea și-l preocupa foarte mult. Pot spune cu mâna pe inimă că majoritatea lucrărilor din bibliografie fuseseră cunoscute în detaliu de tatăl meu, un om care deși era specialist în macroeconomie, considera că un bun economist trebuie să stăpânească și sociologia, politologia sau filosofia.

Teza mea de doctorat din 2002, Elitele locale, susținută la Universitatea București sub coordonarea regretatului profesor universitar Ioan Mihăilescu, o teză care analizează o zonă importantă a sociologiei politice a fost un imbold de a realiza un întreg curs de sociologie politică, care se adresează în special studenților de la sociologie și științe politice, dar și oricărui student preocupat să înțeleagă fenomenele și procesele politice și aș adăuga eu, oricărui politician.

Aș dori să mulțumesc pe acestă cale familiei mele care mereu m-a susținut în toate proiectele mele profesionale, colegilor mei de la Universitatea din Oradea, studenților mei de la sociologie și nu în ultimul rând foștilor mei profesori de la Universitatea București, acolo unde m-am familiarizat pentru prima oară cu analiza proceselor și fenomenelor vieții politice.

Oradea, 21 noiembrie 2023

Introducere în sociologia politică. Politica, sociologia politică și știința politică

0.1. Politica și întemeierea sociologiei politice

Dicționarul de sociologie coordonat de universitarii bucureșteni Cătălin Zamfir și Lazăr Vlăsceanu definește politica drept procesul prin care un grup uman, cu opinii și interese inițial diferite ajunge la decizii și opțiuni colective care se impun întregului grup și simbolizează politica acestuia (Zamfir și Vlăsceanu, 1993).

Conform manualului de știință politică coordonat de Goodin și Klingemann (2005) politica este definită ca folosirea constrânsă a puterii sociale, iar studierea de către oamenii de știință sau politicienii practicieni poate fi definită ca studierea naturii și a surselor acestor constrângeri și a tehnicilor pentru folosirea puterii sociale în cadrul acestor constrângeri (Goodin, Klingemann, 2005).

Întrucât ceea ce autorul și-a propus în paginile care urmează este un curs de sociologie politică este necesară definirea domeniului și o referire la disciplinele cu care se înrudește. Trebuie precizat că poate un termen mai potrivit ar fi analiză politică, întrucât politicul a fost și este analizat din mai multe perspective, nu doar a sociologiei politice. Astfel știința politică, psihologia politică, filosofia politică, economia politică analizează același domeniu al politicului sau politicul în legătură cu alte domenii cum ar fi economia. Din punctul de vedere al autorului acestui curs există, atât în societate, dar și în analiza politică legături profunde între politică și economie. Politica unui guvern are un impact puternic asupra vieții economice (de exemplu mărirea sau micșorarea taxelor și impozitelor, inflația). Pe de altă parte schimbările din economie și oamenii de afaceri sau marile companii pot influența politica unui guvern.

Deși un domeniu hibrid prin excelență, sociologia politică este una din cele mai dezvoltate și mai mature discipline de ramură ale sociologiei,

Sociologia politică s-a prefigurat ca fiind studiul proceselor sociale care determină comportamentele politice sau în sens mai larg studiul politicului ca domeniu specific al socialului (Zamfir și Vlăsceanu, 1993).

Una din primele preocupări ale sociologiei politice, crede Seymour Martin Lipset este analiza condițiilor sociale care produc democrația. O democrație stabilă are nevoie de manifestarea unui conflict sau clivaj, ce produce o luptă pentru pozițiile de putere, provocări pentru partidele aflate la putere și mișcările pe care le fac partidele politice din biroul politic (Lipset, 1994).

Crizele produse de Reforma protestantă și de revoluția industrială au dat naștere societății moderne și totodată necesității reflecției și analizei politice ce a devenit în timp sociologia politică ca domeniu științific. Prăbușirea societății tradiționale a expus pentru prima oara diferența dintre societate și stat, născând următoarea problemă: cum poate o societate să facă față conflictului continuu dintre membri și grupuri și să mențină coeziunea socială și legitimitatea autorității statului? Pe de altă parte clivajul dintre conducătorii absolutiști ai secolului al XVII-lea și burghezia în formare au creat distincții dintre om și cetățean, societate și stat. Aceste distincții au fost atât cauza, cât și consecința crizei legitimității statului, pe care unii gânditori politici au început să o chestioneze, iar alții să o nege complet. Dacă Bodin în secolul al XVII-lea a formulat pentru prima oară principiul suveranității statului asupra altor instituții, o serie de filosofi precum Hobbes, Locke sau Rousseau au încercat să rezolve problema fundamentală, nevoia de consens care ar înlocui soluția religioasă a Evului Mediu (Lipset, 1994).

Eroarea sesizată de primii sociologi ai politici vis-à-vis de reflecția politică de până atunci era în modul de a considera statul și societatea ca două organisme independente. Primii sociologi ai politicului au argumentat că statul este doar unul dintre instituțiile politice, iar instituțiile politice reprezintă doar o parte a instituțiilor sociale, relația dintre politic și alte instituții ținând chiar de domeniul sociologiei politice (Lipset, 1994).

Părinții sociologiei politice, care sunt în opinia lui Lipset, Marx, Tocqueville, Weber și Michels au fost mai degrabă preocupați de condițiile care produc clivajul decât de cele care determină consensul politic.

Cel mai articulat punct de vedere cu privire la conflict a fost cel al lui Marx. Pentru Marx societatea complexă poate fi caracterizată fie prin conflict constant, fie prin consens, dar nu și prin combinarea celor două. Tocqueville a fost primul exponent major al ideii că democrația implică un echilibru între forțele conflictului și cele ale consensului. Dacă pentru Marx nu există democrație sub comunism, stadiul cel mai evoluat din perspectiva sa a transformării sociale, pentru Tocqueville există două instituții care ar putea combate noul Leviatan, auto-guvernările locale și asociațiile voluntare. Implicarea în aceste instituții ar fi condiția pentru stabilitatea sistemului democratic (Lipset, 1994).

Dacă clivajul și consensul sunt legate de numele lui Marx și Tocqueville, studiul birocrației este identificat în etapa de naștere a sociologiei politice cu Weber și Michels. Cele două probleme sunt strâns conectate întrucât birocrația reprezintă un mijloc major de creare și menținere a consensului, dar și o sursă majoră a forțelor de distrugere a integrării. Weber și Michels au mutat accentul de la relația dintre sistemul economic și alte instituții (ceea ce a fost una din preocupările centrale ale lui Marx) spre condițiile sociale și politice ale societății birocratizate. Weber și Michels au considerat că problema politicii moderne nu este capitalismul sau socialismul, ci relația dintre birocrație și democrație. Weber vedea în birocrație o formă instituțională inerentă în toate societățile moderne, în vreme ce pentru Michels, oligarhia sau guvernarea unui mic grup de persoane reprezintă tendința comună în toate marile organizații. Ambii gânditori sociali au demonstrat că organizațiile socialiste și societățile erau în mod necesar la fel de birocratice și de oligarhice precum cele capitaliste (Lipset, 1994).

0.2. Filosofia politică

Unii consideră că filosoful grec Platon a întemeiat analiza politică. Printre altele, Republica sa descria un polis ideal, dar raționamentul său era în mare parte speculativ, iar sistemul său a ajuns să arate puțin ca fascismul sau comunismul modern (Roskin et al., 2011).

Scopul declarant al dialogului său Republica este de a defini dreptatea. Și cum dreptatea se numără printre atributele celui mai bun stat care se poate

închipui, se trece mai întâi la zugrăvirea unui asemenea stat, după care se decide care dintre perfecțiunile lui trebuie numită dreptate (Russel, 2005).

Platon considera ca cetățenii trebuie împărțiți în trei clase, oamenii de rând, soldații și paznicii. Doar aceștia din urmă trebuie să dețină puterea politică, ei fiind aleși de legiuitor, pentru ca succesiunea să se facă mai apoi prin ereditate. Principala problemă este de a asigura ca gardienii să transpună intențiile legiuitorului. În acest scop avansează o serie de propuneri cu caracter educațional, economic, biologic și religios. Nu e întotdeauna clar în ce măsură aceste propuneri se aplică și altor clase decât gardienilor, dar unele din ele se aplică soldaților, Platon fiind preocupat în principal de paznici, care trebuie să fie o clasă deosebită, precum iezuiții din vechiul Paraguay sau nomenklatura Partidului Comunist din URSS (Russell, 2005).

Cultura era menită să facă din bărbații lui Platon niște gentlemeni, ca în Anglia secolului al XIX-lea, Atena lui Platon și Anglia victoriană fiind din acest punct de vedere asemănătoare. În ambele cazuri exista o aristocrație care se bucura de bogăție și prestigiu social, fără însă a avea monopolul puterii politice și în fiecare din ele aristocrația trebuia să câștige cât mai multă putere printr-o conduită asemănătoare. În utopia platoniciană, însă, aristocrația cârmuiește neîngrădit. Dacă se pune întrebarea ce va izbândi Republica lui Platon, răspunsul este că va birui în războaie și va asigura subzistența unui anumit număr de oameni. În mod sigur din pricina rigidității sale nu va produce nici un fel de artă sau știință fiind în foarte multe privințe aidoma societății militare a Spartei (Russell, 2005).

Discipolul lui Platon, Aristotel a fost primul politolog empiric. Aristotel considera politica o știință supremă și își trimitea elevii să adune date din zecile de orașe-stat grecești. Cu toate aceste date și-a construit marea opera Politica. Atât Platon, cât și Aristotel au văzut Atena în declin. Ei încercau să înțeleagă de ce și să sugereze cum se putea evita acest lucru. Astfel ei au inițiat o tradiție care este și azi esența analizei politice, o căutare a unui sistem bun și stabil (Roskin et al., 2011).

Politica lui Aristotel debutează prin a releva importanța statului, aceasta fiind cea mai desăvârșită formă de comunitate care țintește către binele suprem. Cel ce a întemeiat statul, credea Aristotel, a fost cel mai mare binefăcător pentru că fără lege, omul e cea mi rea dintre ființe, iar legea nu

poate exista fără stat. Statul nu este o simplă asociere în vederea schimbului și prevenirea delictelor. Scopul statului este viața mai bună. Statul este o asociație de familii și sate în vederea unei vieți desăvârșite ți suficiente, o viață fericită și destoinică (Russell, 2005).

Pe Aristotel comunismul lui Platon îl indispune. Un astfel de sistem, credea el, ar genera furie împotriva indivizilor leneși și ar prilejui certuri de felul celor care se ivesc între oamenii care călătoresc împreună. E mai bine ca fiecare să își vadă de ale lui. Proprietatea să fie privată, dar în oameni trebuie cultivată bunăvoința în așa fel încât folosința bunurilor să poată fi în parte comună. Bunăvoința și generozitatea sunt virtuți, iar în lipsa proprietății private el ar fi cu neputință (Russell, 2005).

Din punctul de vedere al lui Aristotel ce era cel mai bine în politică era ca cei din clasa de mijloc să reprezinte comunitatea politică, iar buna administrație e atunci când clasa de mijloc este numeroasă, iar cetățenii au o proprietate moderată și suficientă. Căci acolo unde unii posedă mult, iar alții nimic poate apărea o democrație extremă sau o oligarhie pură sau se poate dezvolta din oricare extremă o tiranie (Russell, 2005).

Chiar dacă Politica a fost scrisă în secolul al IV-lea î. Ch., Aristotel ar putea descrie de ce democrația are succes sau eșuează în zilele noastre. Multe depind de mărimea clasei de mijloc, punct confirmat de cercetarea modernă. Au Irakul și Rusia o clasă suficient de puternică pentru a susține democrația? Filosofia politică a grecului antic Aristotel poate fi în continuare relevantă (Roskin et al., 2011).

Poate primul filosof modern al politicii a fost italianul Nicolo Machiavelli, care în Principele se referea la obținerea și utilizarea puterii politice. Chiar dacă unii au accentuat imoralitatea ideilor sale, Machiavelli a fost un realist care a argumentat că pentru a realiza ceva bun, cum ar fi unificarea Italiei și alungarea străinilor, Principele trebuie să fie rațional și dur în exercitarea puterii. Abordarea lui Machiavelli a influențat analiza elitelor, în special gândirea lui Mosca, Pareto și Michels, dar și scrierile lui Hans Morgenthau, specialist în relații internaționale care considera că orice politică este o luptă pentru putere (Roskin et al., 2011).

0.3. Știința economică și analiza politică

Unii economiști susțin o expansiune imperialistă a științei economice în teritorii tradiționale ale sociologiei, științei politice, antropologie, dreptului și biologiei sociale. În realitate, crede Mattei Dogan, istoria recentă a științelor sociale arată că arii enorme de cunoaștere științifică au fost abandonate de știința economică, iar aceste arii au fost preluate de discipline învecinate. Aceste teritorii abandonate au acum propriile lor stindarde precum: managementul, economia politică, știința dezvoltării, istoria economică și social. Poziția științei economice în constelația științelor sociale ar fi putut fi invidiată dacă nu s-ar fi retras în sine. Această situație este surprinzătoare întrucât cei mai mulți savanți de la Marx, Weber, Pareto, Schumpeter, Polanyi, Parsons și Smelser au atribuit un loc central în teoriile lor, relației dintre economie, societate și politică. Trebuie menționat și că o armată întreagă de faimoși economiști americani au acordat prioritate studiul fenomenului politic, chiar dacă au rămas cu un picior în zona științei economice. Printre aceștia trebuie menționați Arrow, Downs, Hirschmann, Olson sau Lindblom (Goodin și Klingemann, 2005).

0.4. Dezvoltarea științei politice

S-a reflectat mult în legătură cu chestiunea dacă studiul politicii este sau nu o știință. Dacă știința se definește ca o cercetare sistematică, cu o construcție care tinde spre un set tot mai diferențiat de propoziții ordonate spre lumea empirică, atunci studiul politicii, cred Goodin și Klingemann poate aspira la a fi științific (Goodin și Klingemann, 2005).

A schița evoluția științei politice, crede Pasquino este o operație dificilă întrucât istoria sa și istoria celor care au practicat-o se împletesc iremediabil și fecund cu istoriile altor discipline precum filosofia politică, istoria doctrinelor și gândirii politice, dreptul constituțional și sociologia politică. Știința politică are rădăcini profunde într-un trecut îndepărtat și origini recente. Reflecțiile sale au însoțit toate fazele experienței de organizare a lumii occidentale de la orașele-state grecești la procesele de unificare supranaționale. Treptat, asemenea reflecții au devenit tot mai specializate și autonome într-un ansamblu de raporturi de colaborare și de diferențiere față

de alte discipline. Evoluția științei politice are loc odată cu definirea și redefinirea obiectului de analiză și cu elaborarea de noi tehnici și noi metode pentru a atinge un maximum de științificitate (Pasquino, 2002).

Pentru a înțelege mai bine dezvoltarea științei politice este necesară menționarea câtorva teme importante.

Astfel încă de la început obiectul de studiu al științei politice a fost identificat cu puterea, cum se dobândește, cum se folosește puterea, concentrarea și distribuția ei. Dintre numele importante care au contribuit prin analizele lor la această temă pot fi amintiți Aristotel, Machiavelli sau Weber.

O altă temă importantă este statul. Numele cele mai cunoscute care au reflectat și scris despre stat sunt Machiavelli, Hobbes, Locke, Tocqueville și Hegel.

O problemă care a captat atenția gânditorilor politici este teoria elitelor, modalitățile de formare, schimbare, înlocuire a claselor conducătoare. Teoria elitelor a însemnat reflecții și lucrări ale unor personalități importante precum Mosca, Pareto, Michels, Mills, Dahl, până la Putnam, un autor contemporan.

Când se menționează analiza sistemului politic, numele cel mai important care trebuie menționat este cel al lui David Easton. Easton a propus o analiză care să țină cont de complexitatea interacțiunilor dintre componentele sistemului și care să descrie, să evalueze, să urmărească dinamica și consecințele lor (Pasquino, 2002).

În perioada ultimelor trei decenii câteva teme au suscitat interesul specialiștilor în știința politică, analiza instituțională, analiza organizațiilor politice (partidele politice, sistemele electorale, sistemele politice naționale și comparațiile dintre ele, dezvoltarea politică și analiza tranziției de la sistemele politice autoritare sau totalitare la democrație. Totodată, în analiza politică actuală se remarcă utilizarea unor metode și tehnici empirice de cercetare de la observația aleatorie la cercetarea de teren, de la interviuri la sondaje de opinie, de la culegerea de date la prelucrarea datelor deja existente și folosirea unor tehnici statistice tot mai sofisticate precum analiza de regresie multinivel sau regresia panel (sau cu serii de timp) care a fost importată din zona econometriei.

Câteva nume importante suscită interesul în ultimele trei decenii. Daron Acemoglu, un economist ca formare care se focalizează pe analiza instituțională și utilizează tehnici statistice foarte sofisticate, Robert Barro, un economist de la Harvard care analizează creșterea economică, dar și legătura dintre creșterea economică și dezvoltarea democratică, Ronald Inglehart, creatorul Sondajului Mondial al Valorilor care acoperă o perioadă lungă de timp, din anii 1970 până în zilele noastre, Inglehart fiind preocupat în special de studiul valorilor și legătura dintre valori și instituții și Robert Putnam, care s-a focalizat pe analiza capitalului social și al efectelor capitalului social asupra dezvoltării democrației și performanței instituționale.

Capitolul 1.

Ideologiile politice

1.1. Ce reprezintă ideologiile?

Întrebarea de la care pornește acest capitol este următoarea, ce sunt ideologiile? Conform manualului de științe politice al lui Roskin et al. (2011) ideologiile sunt sisteme de credințe conform cărora societatea poate fi perfecționată urmând anumite doctrine. Ideologiile, continua Roskin et al. (2011) se bazează adesea pe teorii, dar sunt simplificate și popularizate pentru a le vinde unui public numeros, a construi mișcări politice și a câștiga alegeri.

Pentru Mungiu-Pippidi (1998) o ideologie este un set sistematizat și relativ ierarhizat de opinii. Se poate diferenția, consideră Mungiu- Pippidi, între principii și aplicarea în cadrul unei ideologii, cele dintâi fiind premisele teoretice din care derivă aplicațiile practice la o realitate sau alta. Ele funcționează de asemenea ca obiective finale, care pot fi atinse doar pe calea unor obiective intermediare (Mungiu-Pippidi, 1998).

În înțelesul marxist al termenului, ideologia desemnează, în sens larg, ansamblul ideilor și al operelor de civilizație elaborate de clasa dominantă și, sub influența acesteia de o societate de clasă data. Pe de altă parte, există și un sens restrâns al ideologiei, cel de sistem de interpretare permițând justificarea unor situații sociale și permițând puterii politice de clasă să se perpetueze (Besancon, 2007).

În cadrul acestei analize a ideologiilor vor fi analizate doar câteva din principalele doctrine politice, liberalismul, conservatorismul, social-democrația, socialismul, comunismul și fascismul.

1.2. Clasificarea ideologiilor

Ideologiile pot fi clasificate pe un spectru de la stânga la dreapta care datează de la întrunirea Adunării Naționale franceze din 1789. Pentru a le permite delegaților cu perspective similare să se întrunească și pentru a-i ține

deoparte pe partizanii înfocați care se puteau certa între ei, membrii erau așezați într-o încăpere semi-circulară după cum urmează. Conservatorii erau în dreapta vorbitorului, radicalii în stânga lui, iar moderații erau așezați în centru. De atunci descendenții lor ideologici de stânga, de dreapta sau de centru, deși perspectivele lor s-au schimbat. Stânga favorizează egalitatea, programele de protecție socială și intervenția guvernamentală în economie. Dreapta pune accent pe inițiativa individuală și pe activitatea economică. Cei de centru sintetizează și moderează perspectivele celorlalte două orientări (Roskin, 2011).

1.3. Liberalismul

O definiție foarte frumoasă a liberalismului aparține filosofului spaniol Ortega Y Gasset care îl considera suprema formă de generozitate, dreptul acordat de majoritatea minorității, hotărârea de a trăi împreună cu adversarii tăi, mai mult chiar cu un adversar mai slab decât tine (Mungiu-Pippidi, 1998).

Termenii liberal și liberalism par a se preta unor nesfârșite interpretări și definiții, începând cu legătura comună dintre liberalism și libertate, definirea liberalismului ca ideologie sau opusul oricărei ideologii, și până la identificarea liberalismului cu o anumită formă de generozitate (Mungiu-Pippidi, 1998).

Liberalismul își are originea în secolul al XVII-lea, când filosoful englez John Locke a pus accent pe drepturile individuale, proprietate și rațiune. Totuși anul 1776 este considerat anul unu al liberalismului nu doar datorită Revoluției Americane, dar și publicării cărții „Avuția Națiunilor" de către economistul și filosoful scoțian Adam Smith. În această carte Smith fundamentează economia clasică laissez-faire. Adevărata avuție a națiunilor, considera Smith, nu constă în cantitatea de aur și argint pe care o adună, ci în cantitatea de bunuri și servicii pe care le produc oamenii. Smith respinge o noțiune mai veche, numită mercantilism, și anume că lingoul din trezoreria unei națiuni îi determină averea (Roskin et al., 2011).

Smith consideră că nici calea urmată de spanioli care prădaseră Lumea Nouă de aur și argint, dar nici cea franceză care de pe vremea lui Ludovic al XIV-lea urmaseră politici mercantiliste care presupuneau supravegherea guvernamentală a economiei (planuri, permisiuni de monopol, subvenții și

tarife), niciuna din aceste căi nu reprezintă calea spre prosperitate, căci intervenția guvernului încetinește creșterea economică. Dacă îi acorzi unei firme monopol, alungi concurența, iar economia stagnează. Dacă protejezi industria internă prin tarife îndepărtezi stimulentele pentru a produce mai bine și mai ieftin. Scoțând guvernul din economie, lăsând economia în pace (laissez-faire) promovezi prosperitatea (Roskin et al., 2011).

Dar libera concurență nu va duce la haos, se întreba Adam Smith. Nu, credea el. Piața în sine va reglementa economia. Ideologia care a pornit de la aceste idei ale lui Adam Smith a luat numele de liberalism. Ideea de bază a liberalismului este că societatea ar trebui să fie cât mai liberă posibil vis-à-vis de intervenția guvernului (Roskin et al., 2011).

Scriitorul sud-american, Mario Vargas Llosa care în tinerețea sa a fost mai degrabă înclinat spre socialism, a ajuns să îmbrățișeze doctrina liberală scriind o carte dedicată liberalilor și liberalismului care se intitulează „Chemarea tribului" (2019). Noi, liberalii, afirmă scriitorul sud-american, nu suntem anarhiști și nu vrem suprimarea statului. Dimpotrivă, dorim un stat puternic și eficient, ceea ce nu înseamnă un stat mare, obstinat să facă lucruri pe care societatea civilă le poate face mai bine decât el într-un regim de liberă concurență. Statul trebuie să asigure libertatea, ordinea publică, respectul față de lege, egalitatea de șanse (Vargas-Llosa, 2019).

Egalitatea în fața legii și egalitatea de șanse nu înseamnă egalitatea în privința veniturilor, crede Vargas-Llosa. Așa ceva nici un liberal nu își propune. Pentru că aceasta din urmă s-ar putea obține numai printr-un guvern autoritar, care să-i egaleze din punct de vedere economic pe toți cetățenii printr-un sistem opresiv, făcând tabula rasa de diferitele capacități individuale, de imaginație, inventivitate, putere de concentrare, pricepere, ambiție, spirit de muncă, autoritate. Aceasta înseamnă dispariția individului, afundarea lui în trib (Vargas-Llosa, 2019).

Poate că cel mai strălucit gânditor liberal din România este Ștefan Zeletin care s-a remarcat cu lucrarea sa „Burghezia română" în care face o analiză a apariției și dezvoltării capitalismului din România. Din punctul său de vedere capitalismul românesc nu este așa cum cred gânditorii conservatori, un tip special, ci mai degrabă el reprezintă un segment al capitalismului mondial și cu toate că există un defazaj istoric, problemele

capitalismului românesc rămân aceleași. În România, crede Zeletin, s-a trecut direct de la un capitalism mercantilist la unul imperialist, financiar-bancar. Zeletin, ca un adevărat liberal era adeptul accentului pus pe dezvoltarea industriei autohtone și pe ceea ce s-ar mai putea numi naționalism economic (Zeletin, 1990).

1.4. Conservatorismul

Ideile scriitorului englez Edmund Burke publicate la sfârșitul secolului al XVIII-lea au dat naștere conservatorismului clasic. Burke cunoștea ideile lui Adam Smith și era de acord că o piață liberă este cel mai bun sistem economic. Dar Burke a obiectat cu tărie modului în care erau aplicate ideile liberale în Franța de către revoluționari. Acolo, liberalismul s-a transformat în radicalism, datorită influenței lui Jean-Jaques-Rousseau și a lui Thomas Paine. Revoluționarii francezi, credea Burke au încercat să rezolve problema cu ghilotina și au eliminat toate instituțiile consacrate, ceea ce în opinia sa, a fost o greșeală foarte mare. Liberalii, credea, Burke, sunt prea încrezători în rațiunea umană. Ori oamenii sunt doar parțial raționali, dar au și pasiuni iraționale. Pentru a le controla, societatea a perfecționat de-a lungul timpului tradițiile, instituțiile și standardele de moralitate precum monarhia și o biserică oficială. Dacă acestea sunt date la o parte, impulsurile iraționale duc la haos, care la rândul său sfârșește într-o tiranie cu mult mai grea decât vechiul sistem. Burke a prevăzut în cartea sa din 1799, „Reflecții asupra Revoluției din Franța" că această țară va cădea sub dictatura militară. Previziunea lui Burke a fost adeverită dacă ne gândim la preluarea puterii în 1799 de către Napoleon Bonaparte (Roskin et al., 2011).

Conservatorismul reproșează atât liberalismului, cât și social-democrației, marile doctrine ale modernității, faptul că pledează pentru așezarea vieții comunitare pe bazele aranjamentelor raționale deliberate, instituții, structuri de organizare, reglementări normative, juridice, politice sau morale, deduse din abstracții intelectualiste cum sunt principiile, idealurile sau teoriile. Ori adevărata fundație a societății, crede conservatorismul, sunt formele de viață, de sensibilitate și atitudine fixate prin tradiție. Acolo unde această fundație lipsește, toate aranjamentele raționale impuse voluntar, toate ideile sau valorile promovate deliberat eșuează, reducându-se la simple forme fără fond (Mungiu-Pippidi, 1998).

Dacă în Germania și Anglia termenul conservator devine frecvent în anii 1830, în România aceasta se întâmplă în 1860. Conservatorismul românesc moștenește ideologic pătura conducătoare a Principatelor Române, fiind o reacție la spiritul revoluționar în impulsionarea unor transformări sociale prea repezi. Personalitățile care au ilustrat doctrina conservatoare în perioada de cea mai pronunțată exprimare în România au fost PP Carp, Titu Maiorescu, Constantin Rădulescu Motru și Mihai Eminescu. Principala creație a conservatorismului românesc este teoria formelor fără fond, un mod specific românesc de a răspunde provocărilor istoriei (Mungiu-Pippidi, 1998).

Personalitatea care dă strălucire acestei idei în gândirea românească este Titu Maiorescu, cel care într-un eseu din 1868 intitulat „În contra direcției de astăzi în cultura română" afirmă că nașterea capitalismului românesc se datorează unui proces de imitație. Tinerii noștri educați în străinătate, orbiți de strălucirea externă a formelor civilizațiilor apusene, incapabili de a pătrunde în cauzele adânci ale acestor forme le-ar fi introdus și la noi, fără să-și dea seama că în țara noastră nu există fondul corespunzător. Astfel, credea Maiorescu, în aparență, după statistica formelor din afară românii posedă întreaga civilizațiune occidentală. Avem politică și știință, avem jurnale și academii, avem școli și literatură, avem muzee și conservatorii, avem teatre, avem chiar și o constituție. Dar în realitate toate acestea sunt producții fără fundament, stafii fără trup, iluzii fără adevăr (Zeletin, 1990).

1.5. Socialismul, Social-democrația și Comunismul

1.5.1. Marx și socialismul

Liberalismul a dominat secolul al XIX-lea, dar criticii săi au deplâns prăpastia dintre bogați și săraci. Spre deosebire de reformiști, unii nu credeau că reformele sunt suficiente și doreau să răstoarne sistemul capitalist. Aceștia erau socialiștii, iar gânditorul cel mai de seamă a fost economistul și sociologul german Karl Marx (Roskin et al., 2011).

Născut într-o familie de evrei din Trier, în vestul Germaniei, Marx a studiat dreptul, filosofia și istoria, luându-și doctoratul în filosofie. După terminarea studiilor Marx a lucrat ca jurnalist pentru diferite ziare de limbă

germană printre care Rheinische Zeitung, ziar care este închis de cenzura prusacă, fiind considerat un ziar de opoziție. El va emigra în Franța, la Paris și apoi în Anglia, la Manchester unde va rămâne pentru restul vieții.

Marx aparține acelei rare categorii de oameni de știință a cărui personalitate a marcat profund pe de o parte evoluția societății, pe de altă parte reflecția științifică asupra socialului. Indiferent că se recunoaște sau nu, că este criticat sau apărat, Marx a exercitat și exercită o puternică influență asupra intelectualității științelor sociale. Chiar dacă materialismul său persistent a constituit un obstacol în calea dezvoltării unei sociologii independente a vieții economice, ideile lui Marx sunt foarte importante în această evoluție și de aceea se cuvin câteva considerații despre opera sa.

Printre lucrările lui Marx care se pot aminti referitor la tema dezbătută sunt operele sale de tinerețe, „Manuscrisele Economice și Filosofice" din 1844, în special articolele intitulate „Puterea banilor în societatea burgheză" și „Munca înstrăinată". În primul articol Marx a dezvoltat ideile sale inițiale despre soarta relațiilor sociale când totul devine o marfă - totul poate fi cumpărat și vândut pentru bani. În al doilea articol el se preocupă de muncă accentuând distorsiunile procesului muncii atunci când forța de muncă devine o marfă. Inspirându-se din Hegel, Marx opus alienarea pe care muncitorul o trăiește într-o societate dominată de proprietatea privată cu auto-realizarea prin muncă într-un mod uman în societate.

„Manifestul Partidului Comunist", care a fost scris câțiva ani mai târziu (1848) este un pamflet propagandistic în care Marx și Engels și-au prezentat ideile științifice în colectiv. Întreaga istorie este istoria luptei de clasă, oameni liberi și sclavi, patricieni și plebei, nobili și iobagi, pe scurt opresori și opresați – au fost într-o opoziție constantă și au dus o luptă înverșunată, uneori secretă, alteori deschisă care întotdeauna s-a terminat cu transformarea revoluționară a întregii societăți sau cu pieirea claselor aflate în luptă.

Aici apare ideea decisivă: istoria umană este caracterizată de lupta grupurilor umane care vor fi numite clase sociale, caracterizate în primul rând prin antagonismele dintre opresori și opresați, și în cel de-al doilea rând de tendința de polarizare în două blocuri și numai două.

Joseph Schumpeter consideră că atunci când interpretăm opera lui Marx problema principală este cum măsurăm intensitatea anumitor idei. Căci dacă suntem adversari ai lui Marx putem afirma cu dușmănie că intrarea în istorie a claselor sociale se face odată cu celebra afirmație din „Manifestul Partidului Comunist”, că istoria societății este istoria claselor sociale (Schumpeter, 2008). Dar dacă analizăm la o altă intensitate și considerăm că evenimentele istorice pot fi adesea interpretate în termenii intereselor și atitudinilor de clasă și că structura de clasă existentă este întotdeauna un factor important în interpretarea istorică, atunci vorbim despre o concepție validă (Schumpeter, 2008).

Marx consideră că burghezia este incapabilă de a-și menține ascendența fără revoluționarea permanentă a tehnicii de producție. Burghezia, credea Marx, a dezvoltat forțele de producție în câteva decenii mai mult decât societățile precedente în multe secole. Angajați într-o competiție sălbatică, capitaliștii nu pot să nu revoluționeze mijloacele de producție. Burghezia creează o piață mondială; ea distruge rămășițele sistemului feudal și comunitățile tradiționale. Dar la fel cum forțele de producție au dat naștere regimului capitalist, dezvoltându-se în inima societății feudale, la fel forțele de producție, care vor da naștere regimului socialist, cresc în inima societății moderne.

Care este baza antagonismului caracteristic societății capitaliste? Este contradicția dintre forțele și relațiile de producție. Burghezia creează în mod constant mijloace mai puternice de producție. Dar relațiile de producție, care sunt atât relații de proprietate cât și de distribuție a veniturilor, nu se transformă la fel de repede. Sistemul capitalist este capabil de a produce tot mai mult, dar, în ciuda creșterii în bogăție a celor putini, sărăcia rămâne pentru cei mulți. Contradicția va produce o criză revoluționară. Proletariatul care constituie și va constitui marea majoritate a populației, va deveni o clasă, o entitate socială aspirând la cucerirea puterii și transformarea relațiilor sociale. Dar revoluția proletariatului va fi diferită de toate revoluțiile trecute. Toate revoluțiile trecutului au fost realizate de minorități pentru beneficiul minorităților. Revoluția proletariatului va marca de acum sfârșitul claselor și caracterul antagonic al societății.

Opera de maturitate a lui Marx începe cu *Grundrisse*, o serie de articole scrise între 1857-1858 și „O contribuție la critica Economiei Politice”(1859). În prima lucrare în care Marx s-a referit la „Critica categoriilor economice” a dezvoltat un tip de sociologie a cunoașterii, o analiză a teoriei economice precum și o analiză sociologică a banilor. În 1859 a reușit să prezinte un rezumat al sistemului său de gândire *„O contribuție la critica economiei politice”.* În această lucrare a afirmat că economia constituie fundamentul real al societății și că pe această fundație și dependent de ea se constituie suprastructura juridică și politică. Într-un anumit stadiu al dezvoltării forțele de producție vin în contradicție cu relațiile de producție, iar rezultatul final al crizei care rezultă din această contradicție este revoluția socială.

În „Capitalul” (1867-1894), carte pe care Marx o privea ca pe o continuare a lucrării prezentate anterior, Marx a prezentat aproape complet analiza sa economică: mărfurile sunt create prin muncă; acestea sunt schimbate pentru bani; banii se prefac în capital; capitalul generează creșterea exploatării și a conflictului de clasă. Ambiția lui Marx în această amplă lucrare a fost de a demasca „legile naturale ale producției capitaliste„ care argumenta el „ lucrează cu necesitate înspre rezultate inevitabile” (Swedberg și Smelser, 1994). În retrospectivă se pare că în această formulare Marx a comis tipul de eroare de care el i-a acuzat pe mulți economiști burghezi – reificând un set de categorii economice și ridicându-le la rangul de legi universale. În același timp este evident că lucrarea lui Marx conține o teorie sistematică a apariției și evoluției capitalismului.

Capitalul lui Marx a fost o gigantică analiză a motivelor pentru care capitalismul va fi răsturnat de proletariat. Apoi ar veni socialismul, o societate corectă, productivă, fără distincții de clasă, iar ulterior acestei etape, atunci când producția industrială ar fi foarte avansată va veni comunismul, o societate perfectă, fără poliție, bani sau guvern. Bunurile vor fi din abundență, astfel încât oamenii își vor lua pur și simplu ce au nevoie. Nu va exista proprietate privată, deci nu va fi nevoie de poliție. Deoarece, din perspectiva lui Marx, guvernul este un simplu instrument al dominației claselor, odată cu abolirea diferenței dintre clase nu va mai fi nevoie de stat. Comunismul era atunci utopia prezisă dincolo de socialism (Roskin et al., 2011).

Trebuie totuși menționat că Marx s-a axat pe neajunsurile și funcționarea defectuoasă a capitalismului și că nu a specificat niciodată cum ar fi socialismul afirmând doar că ar fi mult mai bun decât capitalismul. După părerea lui Roskin et al. (2011) Marx a greșit în cel puțin două privințe. În primul rând nu a reușit să înțeleagă natura flexibilă și adaptabilă a capitalismului, iar pe de altă parte nu a reușit să înțeleagă că nu este doar un sistem capitalismul, ci mai multe sisteme, ca de pildă capitalismul american, francez, german, japonez sau singaporez (Roskin et al., 2011).

La fel ca și în cazul altor mari gânditori sociali, opera lui Marx a produs o întreagă literatură de exegeză și critică. Această literatură a început de la Weber. Acesta a criticat ideea lui Marx conform căreia factorii economici decid evoluția istoriei. În același timp, Weber a văzut în Marx un pionier al dezvoltării unui nou tip de economie socială pe care el însuși dorea să o creeze și mulți comentatori ai lui Weber au accentuat această continuare a dialogului cu Marx. Schumpeter a considerat că cea mai mare parte a tezelor economice ale lui Marx erau de o valoare științifică redusă. Totodată însă Schumpeter considera ca genială ideea lui Marx conform căreia capitalismul posedă o dinamică internă care duce la transformarea sa. Alte critici ale lui Marx au venit din partea unor sociologi contemporani precum Daniel Bell (1960), Herbert Marcuse (1964) și Jurgen Habermas (1975). Nu în ultimul rând colapsul regimurilor socialiste legitimate cu numele lui Marx și Lenin au discreditat sociologia marxistă în special în Europa de Est și Occidentală (Swedberg și Smelser, 1994).

1.5.2. Social-democrația

Până la începutul secolului XX, social-democrații germani care adoptaseră marxismul deveniseră cel mai mare partid din Germania. Marx denigrase partidele convenționale și sindicatele, dar social-democrații germani au început să aibă succes fiind aleși în Reichstag și în organele locale. Sindicatele au început să obțină salarii mai mari și condiții mai bune de muncă. Unii au început să creadă că muncitorii își puteau atinge țelurile fără revoluție (Roskin et al., 2011).

Social-democrația este cea mai blândă formă de socialism, care pune accent pe măsurile de protecție socială, dar nu favorizează ideea de industrie aflată în proprietatea statului (Roskin et al., 2011).

Pentru Leszek Kolakowski social-democrația este un compromis între liberalism și socialismul marxist sau, chiar mai mult o versiune socială a liberalismului. Alți doi autori, Padgett și Patterson consideră social-democrația drept un hibrid al tradiției politice compus din socialism și liberalism, fiind adesea caracterizat drept socialism parlamentar (Mungiu-Pippidi, 1998).

O lucrare care analizează situația Partidului Social-Democrat German este cea a politologului german Robert Michels intitulată „Partidele Politice" (1911). În această lucrare, cel mai important aspect legat de subiectul aflat în discuție este faptul că deși Partidul Social Democrat a pornit ca un partid al clasei muncitoare având obiectivul de a dărâma din temelii capitalismul, ajunge prin prezența sa în parlament să se comporte ca un partid burghez, să aibă înțelegeri și chiar să intre în coaliții cu partidele burgheze. Pe de altă parte, Michels va demonstra că acest partid este pentru clasa muncitoare, dar nu condus de muncitori, ci de intelectuali. În orice organizație, scria Michels, se manifestă legea de fier a oligarhiei. Chiar și dacă provine din clasa muncitoare, un lider politic sau unul sindical va ajunge să se transforme în mic burghez. Așa este situația și în Partidul Social Democrat German de la început de secol XX. Analiza lui Michels este o dovadă că o revoluție socialistă nu va duce la o societate condusă de muncitori, ci la una condusă de intelectuali (Michels, 1968).

Lucrarea lui Szelenyi și Konrad, „Intelectualii în drumul spre puterea de clasă'' (1979) va confirma teza lui Michels la mai bine de șase decenii de la publicarea cărții politologului german. Societățile așa zis socialiste din Europa de Est nu erau conduse de muncitori, ci de intelectuali (Szelenyi și Konrad, 1979).

O altă lucrare consacrată social-democrației este cea a lui Edward Bernstein din 1901 intitulată „Socialism evoluționar''. În această lucrare Bernstein scoate în evidență adevăratele câștiguri pe care le realiza clasa muncitoare și conchide că Marx se înșelase cu privire la căderea capitalismului și a revoluției. Reformele care au adus beneficii concrete clasei muncitoare puteau duce și la socialism. Revizuind marxismul, Bernstein a fost numit revizionist de către marxiștii ortodocși (Roskin et al., 2011).

Trebuie menționat că probabil versiunea cea mai de succes a social-democrației a fost atinsă în Suedia, țară în care partidul social-democrat a guvernat mai multe decenii la rând și sub această guvernare s-a reușit practic lichidarea aproape completă a sărăciei prin crearea așa numitului welfare-state sau stat al bunăstării. Totuși, așa cum remarcă Roskin et al. (2011) statul bunăstării este extrem de scump. Pentru a plăti măsuri de asistență socială impozitele cresc. În Danemarca și Suedia, remarca economistul american Milton Friedman impozitele consumă cea mai mare parte din PIB (Roskin et al., 2011).

1.5.3. Poate fi numit comunism sistemul impus în Uniunea Sovietică și statele sale satelit?

Marx nu a s-a gândit la faptul că revoluția socialistă ar putea avea loc în Rusia, o țară înapoiată comparativ cu Anglia secolului al XIX-lea și începutului de secol XX. În vreme ce social-democrații au evoluat în reformiști și adepți ai protecției sociale, o aripă mai mică a socialiștilor originari a rămas marxistă și a devenit comunistă. Personalitatea centrală a acestei transformări a fost intelectualul rus, Vladimir Ilici Lenin. El a făcut mai multe schimbări în marxism, creând marxism leninismul (Roskin et al., 2011).

Vladimir Ulianov, care și-a zis mai apoi Lenin, de la râul siberian Lena, în apropierea căruia el a trăit în exil câțiva ani alături de soția sa Nadejda Krupskaya, aparține unei secțiuni a clasei intelectuale care a fost puternic atinsă în anii 1880. Fiu al unui inspector școlar din Simbirsk, pe fluviul Volga, Lenin a avut un frate care a complotat împotriva țarului Rusiei, Alexandru al III-lea și a fost executat prin spânzurare. Lenin și-a finalizat foarte greu studiile în drept întrucât la rândul său a fost în arestul poliției după participarea la un miting politic anti-guvernamental în perioada studiilor la Universitatea din Kazan. În perioada cât a trebuit să se retragă din universitate, Lenin l-a citit pe Marx (Wilson, 1940).

Însă Lenin nu a folosit ad litteram ideile lui Marx. Marx de exemplu, nu credea ca Rusia poate trece de la comuna țărănească direct la socialism, fără să treacă prin toate stadiile exploatării capitaliste. Lenin a fost mai puțin preocupat de teoria lui Marx, cât de a folosi ideologia marxistă pentru a prelua puterea prin revoluție. Lenin a fost mereu preocupat să acționeze mai întâi și apoi să vadă ce se întâmplă (Wilson, 1940).

Obiectivele lui Lenin au fost umanitare, democratice și anti-birocratice. Dar logica întregii situații revoluționare a fost mult prea puternică pentru obiectivele lui Lenin. Grupul său de revoluționari, Partidul Bolșevic, a transformat guvernarea într-o mașină a tiraniei, dând dovadă de intoleranță, utilizarea secretului politic, duritate față de dizidenții politici, care au fost vânați de bolșevici. În locul instaurării unei societăți fără clase sociale, bolșevicii au încurajat nașterea unei clase dominante și privilegiate care în curând a ajuns să exploateze muncitorii la fel ca și capitaliștii din vremea țarului. Lenin a murit la șase ani după ce a preluat puterea în urma revoluției, iar lui Lenin i-a urmat Iosif Visarionovici Stalin, unul dintre apropiații lui pe linie politică (Wilson, 1940).

Cât de mult credeau conducătorii Uniunii Sovietice în marxism și leninism? Ei foloseau constant retorica marxistă, dar mulți observatori au susținut că erau cinici în privința ideologiei și doar o foloseau ca pe o perdea. Sovieticii nu și-au definit niciodată societatea drept comunistă. Urma să vină și comunismul. La asta lucrau (Roskin et al., 2011).

1.6. Fascismul

Fascismul este o formă extremă de naționalism cu elemente de socialism și militarism. În Italia și Germania, naționalismul s-a transformat în fascism, una din marile catastrofe ale secolului XX (Roskin et al., 2011).

Ca filosofie politică, fascismul se caracterizează prin trei trăsături. Prima este cultul absolutist al conducătorului inefabil, aflat deasupra legii, acesta fiind chiar sursa legii sau a autorității. A doua trăsătură este reprezentată de organicism, teoria care înțelege națiunea ca unitate organică, iar dacă se exprimă în stat, atunci legitimează caracterul totalitar al statului și exclude orice drepturi individuale și cu atât mai puțin relații de tipul individul împotriva statului sau dreptul la nesupunere civilă. A treia trăsătură este iraționalismul deliberat, adică fabricarea unor mituri sociale, politice, rasiste și naționaliste (Mungiu-Pippidi, 1998).

Din punctul de vedere al lui Seymour Martin Lipset mișcarea fascistă clasică a reprezentat extremismul centrului. Pentru Lipset, reacția împotriva ideologiei raționalizării societății este principalul aspect al ideologiei fascismului. În vreme ce liberalismul încearcă să rezolve problemele prin

schimbări sociale și reforme, fascismul și populismul propune o rezolvare a problemelor prin preluarea puterii de stat și conducerea statului într-o manieră în care restaurează securitatea economică a vechilor clase de mijloc și în același timp reduce puterea și statutul marelui capital și a marilor sindicate (Lipset, 1994).

Ideologia fascistă, deși anti-liberală prin glorificarea statului a fost similară cu liberalismul fiind în opoziție cu marile afaceri, uniunile sindicale și statul socialist. Seamănă de asemenea cu liberalismul prin disprețul față de religie și alte forme de tradiționalism. De asemenea, se poate afirma că o serie de caracteristici ale votanților naziști din Germania ante- Hitler și Austria seamănă cu ale liberalilor, mai degrabă decât cu ale conservatorilor (Lipset, 1994).

Pentru Lipset fascismul poate fi de stânga, precum Peronismul argentinian, specific țărilor sărace și subdezvoltate economic precum Argentina sau Brazilia postbelică, de centru sau de dreapta precum Ungaria lui Horthy, Austria lui Dolfuss sau Salazar în Portugalia (Lipset, 1994).

Național-socialismul, versiunea germană a fascismului ce tinde să facă din statul națiune, cu riscul de a-l transforma total, o mașină de război de tip nou, își va găsi realizarea monstruoasă imediat după Primul Război Mondial. Puterea nazistă a rezultat dintr-o stranie coincidență între conjunctura istorică, eșecul revoluțiilor comuniste, falimentul progresiv al Republicii de la Weimar, erorile Internaționalei a III-a, laxismul democrațiilor liberale și o aventură ideologică (Chatelet și Pisier, 1994).

Schematic vorbind, consideră Chatelet și Pisier, dezordinea Germaniei înfrânte constă în existența unei disjuncții tot mai profunde între societatea civilă și puterea politică. Prima se dezvoltă în mod anarhic. Ea se dezorganizează fără ca vreo forță sociopolitică să poată propune o altă organizare. Armata și-a asumat sarcina nimicirii tentativelor extremei stângi care era fascinată de modelul bolșevic, social-democrația și liberalii creștini se încăpățânează să apere puterea legitimă care nu mai are mijloacele necesare pentru a se exercita, oligarhiile financiare sunt interesate de profituri pe termen scurt, iar militarii nu se gândesc decât la revanșă și la vechile lor visuri de hegemonie europeană. În acest context, și pe fundalul crizei economice din 1929-1933, operațiuni de banditism politic efectuate în mod

abil, și ratificate de referendumuri masive aduc la putere în Germania partidul muncitoresc național socialist german (NSDAP) și pe șeful său, Adolf Hitler (Chatelet și Pisier, 1994).

Așadar, Hitler este numit cancelar în 1933 într-o situație tumultoasă și în doi ani instaurează o dictatură. O majoritate a germanilor îl susținea pe Hitler. Cu naziștii coordonând economia șomajul ia sfârșit și mulți muncitori se simt satisfăcuți de slujbele, vacanțele și asistența socială oferite de regim. Adevăratul scop al lui Adolf Hitler era însă războiul, deoarece războiul făurește eroi. Câțiva ani, Hitler a dominat Europa și a început să transforme ținuturile slave din estul Europei în colonii pentru germani. Lagărele de concentrare au ucis în jur de șase milioane de evrei și un număr comparabil de creștini care îi stăteau în cale. Întrebarea este dacă Hitler a fost nebun. Însă multe din viziunile sale se bucurau de o largă recunoaștere în rândul germanilor, iar el avea milioane de susținători entuziaști. Naziștii au demonstrat nu nebunie, ci mai degrabă pericolul scăpării de sub control a naționalismului (Roskin, 2011).

Capitolul 2.

Regimurile politice

2.1. Ce este democrația?

Există multe definiții ale democrației. Potrivit lui Larry Diamond este o lipsă de consens în ceea ce privește semnificația noțiunii de democrație. David Collier și Steven Levitsky au identificat 550 de sub-tipuri ale democrației. Doi dintre autorii cei mai importanți care au definit democrația, potrivit politologului finlandez Tatu Vatanen, sunt Seymour Martin Lipset si Joseph Schumpeter (Vatanen, 2003).

Politologul american Seymour Martin Lipset definește democrația ca pe un sistem politic care furnizează oportunități constituționale regulate pentru schimbarea oficialilor guvernamentali și un mecanism social care permite celei mai mari părți din populație să influențeze deciziile majore prin alegerea între candidații pentru biroul politic (Vatanen, 2003).

Pentru economistul austriac Joseph Schumpeter metoda democratică este legată de aranjamentul institutional pentru a se ajunge la decizii politice prin care indivizii obțin puterea de a decide prin mijloacele de luptă competitivă pentru votul popular (Vatanen, 2003).

Politologul american Robert Dahl a avut grijă să evite confuzia între practicile din interiorul democrațiilor existente și democrația ca ideal politic. În schimb a sugerat utilizarea termenului poliarhie, întrucât considera el, existau condiții ale democrației neîndeplinite, în fapt de democrațiile occidentale. Conceptul de poliarhie al lui Dahl a devenit treptat fundamental descrierii caracteristicilor empirice ale democrației liberale, începând cu anii 1970 (Grugel, 2008).

Poliarhia se bazează pe o combinație între guvernarea aleasă și libertățile civile, care trebuie să asigure accesul diferitelor grupuri din societate la sistemul politic. Principalele instituții sunt: alegerea oficialilor din guvern, alegeri libere și corecte, sufragiu extins, dreptul cetățenilor la

surse de informare altele decât cele oficiale, autonomia asociativă și dreptul de a forma asociații sau organizații independente, inclusiv partide politice și grupuri de interese (Grugel, 2008).

Pentru Tatu Vatanen democrația este un sistem politic în care din punct de vedere ideologic și social diferite grupuri sociale sunt legal îndrituite să concureze pentru puterea politică și în care deținătorii puterii instituționale sunt aleși de popor și responsabili în fața poporului (Vatanen, 2003).

Roskin et al. (2011) consideră că dictatorii deturnează cuvântul democrație pentru a-și convinge supușii că trăiesc într-un sistem drept. Astfel Uniunea Sovietică obișnuia să susțină că este cea mai grozavă democrație, iar China încă se autointitulează Republica Populară Chineză. Democrația nu este întotdeauna echivalentă cu libertatea. Alegerile, chiar și cele mai libere și corecte, pot produce regimuri care calcă în picioare drepturile și libertățile, ceea ce se numește democrație neliberală. Democrația este un sistem complex și atent echilibrat ce are nevoie de cetățeni grijulii, limitări ale puterii, stat de drept, drepturi ale omului și drepturi civile. De aceea se poate afirma că nu orice țară care își spune democrație este astfel și nu orice țară este capabilă să devină o democrație (Roskin et al., 2011).

Pentru Jean Grugel (2008) democrația poate fi înțeleasă ca ideologie, un concept sau o teorie. Democrația întruchipează cea mai bună formă posibilă de organizare socială. Prin urmare ea poate fi înțeleasă ca un ideal. A fi democrat înseamnă a avea încredere în oameni, a crede că aceștia au dreptul inalienabil la luarea deciziilor pentru ei înșiși, precum și a fi devotat ideii că toți oamenii sunt egali într-un sens fundamental și esențial (Grugel, 2008).

2.2. Democrația directă și democrația reprezentativă

La origini democrația însemna controlul direct asupra guvernării și a apărut pentru prima data în Atena secolului al V-lea î. Hr. La acea vreme era relativ simplu de construit un stat care să reacționeze în fața autorității populare din Atena. Se înțelegea că poporul e alcătuit din relativ puțini bărbați, iar aceștia erau capabili să formeze o Adunare, ce constituia corpul deliberativ de guvernământ. Democrația ateniană era însă foarte exclusivistă. Femeile, sclavii și străinii erau excluși de la cetățenie, fiind astfel lipsiți de putere (Grugel, 2008).

Adunarea Generală a cetățenilor se întrunea de zece ori pe an, pentru a promulga legi, a alege organe executive, toate prin voturile majorității simple. Mii de oameni luau parte la Adunarea Generală, deoarece participarea în politică era la mare preț (Roskin et al., 2011).

Este foarte interesant, observă istoricul britanic Nigel Spivey, că după reformele lui Clistene, diverse clasificări tradiționale ale identității cetățenești – după grupuri de rudenie și descendență, după domiciliu, după statut socio-economic – s-au subordonat unui sistem de zece triburi reformulate. Din interiorul tribului erau numiți funcționarii administrației democratice, de multe ori printr-o loterie sau o tragere la sorți. Din fiecare trib, 50 de cetățeni peste 30 de ani erau eligibili pentru un consiliu al cetății (boule, în limba greacă). Aceștia îndeplineau pe rând rolul de funcționar care prezidează întrunirea, funcție din care alegeau în fiecare zi un un individ din rândurile lor care era conducător. Tot din triburi proveneau zece generali (strategoi, în grecește) care formau un consiliu de război. Apoi venea adminstrarea justiției civile, nouă magistrați care rămâneau în sistem formând un soi de curte supremă. Totodată, corpul cetățenesc furniza membri ai instanțelor judecătorești sub forma dicasteriilor sau completuri de judecată. Pe scurt acesta era sistemul democrației directe ateniene (Spivey, 2022).

În ciuda neajunsurilor ei, democrația ateniană a exercitat o influență importantă asupra concepțiilor occidentale referitoare la „societatea bună''. Democrația a fost redescoperită în tradițiile republicane și comunitariene din Evul Mediu European, iar mai apoi reformulate în Anglia și America de Nord, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea. Atât revoluția americană, cât și cea franceză au fost declanșate în numele democrației, doar că ceea ce se înțelegea prin democrație s-a schimbat între timp. În secolul al XVIII-lea, odată cu trecerea de la orașul-stat la statul-națiune, democrația directă nu a mai fost fezabilă din cauza dimensiunilor organizării politice. Ideile liberale ale reprezentării, egalității în fața legii și responsabilității au fost în cele din urmă grefate pe democrație, desi erau în dezacord cu tradițiile democratice mai radicale ale republicanismului și comunitarismului (Grugel, 2008).

Democrația directă este dificilă de realizat din cauza factorului dimensiunii, crede, de asemenea Roskin et al. (2011). Un guvern național

care ar supune fiecare decizie aprobării a milioane de alegători ar fi prea greoi pentru a funcționa. Democrația reprezentativă a evoluat ca singurul sistem realizabil. Democrația reprezentativă presupune o serie de elemente din care se pot aminti: responsabilitatea populară a guvernului, competiția politică, alternanța la putere, reprezentarea populară, decizia majorității, dreptul la nesupunere și disidență, egalitatea politică, consultarea populară și mass-media liberă (Roskin et al., 2011).

2.3. Indexul resurselor de putere într-o societate

Potrivit lui Vanhanen (2003) democrația presupune că puterea este împărțită între mulți indivizi din societate și nu este concentrată în mâinile a câtiva. Când resurse importante ca surse ale puterii sunt în mare măsură distribuite, circumstanțele de mediu sunt favorabile pentru distribuiția puterii politice și emergența democrației. Cele șase variabile explicative care măsoară distribuția puterii economice și a resurselor intelectuale de putere sunt următoarele: populația urbană, ca procentaj din populația totală, procentul populației care nu se ocupă cu agricultura, studenții din universități și alte instituții de educație superioară la 100.000 de locuitori, gradul de alfabetizare a populației, suprafața fermelor de familie ca procent din suprafața totală a gospodăriilor și gradul de descentralizare a puterii economice non-agricole (Vanhanen, 2003).

Ceea ce se poate înțelege din enumerarea acestor variabile explicative este că o societate este cu atât mai democrată cu cât populația este mai educată, studenții mai numeroși, populația urbană este predominantă, iar cea rurală este foarte scăzută ca procent din populația totală, industria și serviciile ocupă un loc mult mai important decât agricultura, iar zona economică non-agricolă nu este concentrată în monopoluri, ci dimpotrivă tinde să fie descentralizată.

Pe baza acestor variabile Vanhanen a creat un index al resurselor de putere intelectuală care este o medie aritmetică a procentului de studenți la 100.000 de locuitori și al gradului de alfabetizare. Pe de altă parte, indexul resurselor de putere economică este o medie între procentul fermelor de familie raportat la totalul gospodăriilor dintr-o țară și gradul de descentralizare a resurselor de putere non-agricolă. Acești doi indecși înmulțiți între

ei și împărțiți la 100 conduc înspre indexul resurselor de putere dintr-o societate. Dacă înmulțim cei doi indecși cu PIB pe locuitor și apoi suma totală o împărțim la zece mii ajungem la indexul extins al resurselor de putere (Vanhanen, 2003).

Vanhanen a studiat corelația dintre indexul resurselor de putere și indexul democrației găsind un coefficient de corelație de 0.83 pentru un grup de 1.139 de observații pentru perioada 1850-1993 și un coeficient de corelație de 0.76 pentru un grup de 172 de țări în 1993.

2.4. Cum se măsoară democrația?

Există mai multe modalități de măsurare a democrației. Indexul democrației politice elaborat de Kenneth Bollen în 1980, măsoară două dimensiuni ale democrației, suveranitatea politică (drepturile politice) și libertățile politice pornind de la șase indicatori, corectitudinea alegerilor, selecția eficientă în guvern, selecția parlamentarilor, libertatea presei, libertatea grupului de opoziție și sancționarea guvernului (Vanhanen, 2003).

Robert Dahl diferențiază între două dimensiuni teoretice ale poliarhiei (democrației), contestarea publică și dreptul de a participa în alegeri. Pornind de la teoria lui Dahl, Coppedge și Reincke au creat în 1988 o scală a poliarhiei care include cinci indicatori simpli precum libertatea de expresie, libertatea de organizare, pluralismul mass media, mărimea sufragiului electoral și ținerea de alegeri corecte (Vanhanen, 2003).

Pe baza sondajului comparativ al libertății Freedom House, creat de Robert Gastil în anii 1970, a fost creată o scală a democrației pornind de la dimensiunile drepturi politice și libertăți civile. Pe baza acestei scale țările lumii se impart în libere, partial libere sau non-libere.

Proiectul Polity inițiat de Ted Gurr în anii 1970, a dezvoltat o metodă de a măsura caracteristicile autorității al tuturor țărilor mari începând din anul 1800. Ted Gurr a măsurat democrația pe baza unei scale de zece puncte care pornește de la câteva dimensiuni precum participarea politică, competitivitatea recrutării în guvern, deschiderea vis-à-vis de recrutarea executivului și constrângerile cu privire la primul ministru (Vanhanen, 2003).

Indexul democrației creat de Vanhanen pornește de la două dimensiuni, competiție și participare. Valoarea variabilei competiție e calculată pe

baza procentajului voturilor castigate de cel mai mare partid politic sau de distribuția locurilor în Parlament. Valoarea variabilei participare este calculată raportat la populația totală. Scorul final al democrației se obține fie prin media aritmetică a scorurilor competiție și participare, fie înmulțind cele două scoruri și apoi împărțind valoarea respectivă la 100 (Vanhanen, 2003).

Ceea ce ar fi foarte important de concluzionat vis-à-vis de indexul lui Vanhanen este că dacă îl raportăm la indexul Freedom House sau Polity despre care s-a scris anterior, în ciuda criteriilor operaționale diferite sau a metodelor diferite de obținere a acestor indecși rezultatele sunt similare pentru cele mai multe țări (Vanhanen, 2003).

Ceea ce este de asemenea important din perspectiva acestui capitol este ca studentul să poată trece de la teorie la practică, de la ce reprezintă democrația la măsurarea ei efectivă și la utilizarea scorului democrației în studii bazate pe analiza secundară a datelor sociale.

2.5. De ce anumite societăți devin democrații și altele nu?

După cum observă Seymour Martin Lipset (1981) cu cât este mai dezvoltată o națiune, cu atât sunt mai mari șansele să susțină democrația. Începând cu Aristotel și până în present, considera Lipset, s-a argumentat că doar în societățile bogate în care relativ puțini oameni sunt săraci poate exista acea situație în care masa populației participă inteligent în politică și dezvoltă acea atitudine de a nu ceda în fața demagogilor iresponsabili. O societate divizată între o masa mare și săracă și o elită restrânsă și favorizată ajunge fie o oligarhie (conducerea dictatorială a stratului superior al bogaților), fie o tiranie (dictatură populistă). Lipset a testat această ipoteză utilizând diferiți indici ai dezvoltării economice precum bunăstarea economică, industrializarea, urbanizarea și educația pentru țări clasificate mai mult sau mai puțin democratice din lumea anglo-saxonă, Europa și America Latină. În fiecare caz, observă el bunăstarea economică medie (indicatori precum PIB per capita, număr de persoane per automobil, număr de radiouri, telefoane și ziare la mia de locuitori, mia de persoane la un medic), gradul de industrializare și nivelul de educație sunt mai ridicate în țările mai democrate (Lipset, 1994).

Pentru Robert Dahl o țară este foarte posibil să dezvolte și să susțină instituțiile poliarhiei dacă se îndeplinesc mai multe condiții. Prima condiție este ca mijloacele de coerciție violentă să fie dispersate sau neutralizate. Astfel, crede Dahl, este foarte important ca organizațiile militare și polițienești să se supună controlului civil. Pe de altă parte, este necesar ca civilii care controlează armata și poliția să se supună ei înșiși procesului democratic. A doua condiție pentru ca o societate să fi poliarhie este ca ea să fie modernă și pluralistă din punct de vedere organizational. Cu alte cuvinte să fie o societate liberală, capitalistă, burgheză, a clasei de mijloc, a afacerilor, modernă, concurențială, orientate spre piață, deschisă. A treia condiție este ca societatea să fie ori omogenă din punct de vedere cultural, ori dacă este eterogenă, fragmentată din punct de vedere cultural, liderii săi să fi reușit să creeze un aranjament consociațional pentru aplanarea conflictelor subculturale. O altă condiție importantă este existența unei culturi și convingeri politice, mai ales în rândul activiștilor politici care sprijină instituțiile poliarhiei. Ultima condiție este ca societatea să nu fie supusă unei intervenții din partea unei puteri străine ostile poliarhiei (Dahl, 2002).

Daron Acemoglu și James Robinson au elaborat două lucrări importante, „De ce eșuează națiunile'', respectiv „Coridorul îngust'', care răspund la două întrebări cheie pentru societățile umane. Prima întrebare este de ce unele națiuni sunt bogate, în vreme ce altele sunt sărace. A doua întrebare este de ce în unele societăți a triumfat democrația și în altele nu, punctând însă ideea că totuși există posibilitatea ca o țară democratică să eșueze înspre un regim dictatorial.

După cum cititorul a înțeles deja din punctele de vedere exprimate de Lipset, Dahl și Vatanen există o legătură strânsă între dezvoltarea economică a unei țări și nivelul democrației, deși evident există și excepții, cum este cazul Republicii Populare Chineze, o țară dezvoltată economic, dar condusă de un singur partid.

Pentru Acemoglu si Robinson ceea ce contează cel mai mult, atât din punct de vedere al dezvoltării economice, cât și din perspectiva dezvoltării democratice este existența unor instituții politice și economice inclusive. Cu alte cuvinte, cum se exprimă cei doi autori, Leviatanul încătușat nu este doar apogeul instituțiilor politice inclusive. El depinde într-o mare măsură și de

efectul Regina Roșie, cu alte cuvinte de abilitatea societății de a se confrunta cu statul și cu elitele politice, de a le constrânge și controla. Iar acest lucru aduce în atenție rolul central al normelor care ajută societatea să se organizeze, să se implice în politică și dacă este necesar să se revolte împotriva statului și a elitelor (Acemoglu și Robinson, 2020).

Trebuie menționat că instituțiile economice inclusive sunt cele care oferă oamenilor oportunități largi și stimulente în vederea investițiilor, inovațiilor și angajării lor în activități ce sporesc productivitatea. Pe de altă parte, instituțiile politice inclusive sunt cele care împiedică monopolizarea puterii de către un mic segment al societății, permițând astfel statului să pună legile în aplicare (Acemoglu și Robinson, 2020).

2.6. Autoritarismul și totalitarismul

La începutul anilor 1990, în pofida celui de-al treilea val al democratizării (care a cuprins și România), numărul regimurilor nedemocratice continua să fie net superior celui al regimurilor democratice. Acestea din urmă, pe baza unui calcul destul de generos erau 58, în vreme ce regimurile nedemocratice erau în număr de 71. În lume persistă o mare varietate de regimuri nedemocratice în care drepturile cetățenilor nu sunt respectate, în care cei care dețin puterea politică își însușesc funcțiile folosind forța și nu procedurile electorale, în care guvernanții exercită puterea într-o manieră total arbitrară (Pasquino, 2002).

Termenii autoritarism și totalitarism sunt adesea confundați, dar au înțelesuri diferite.

Regimurile autoritare sunt guvernate de un grup mic, un partid, un dictator sau de armata, care minimizează participarea populară. Ele nu încearcă să controleze totul. Multe probleme sociale, religioase, culturale și familiale sunt lăsate la latitudinea indivizilor. Regimurile autoritare au rareori o ideologie fermă de expus. Unii au numit regimul impus de Sadam Hussein în Irak totalitar, dar acesta a fost mai curând autoritar. Principalele tipuri de autoritarism sunt militar (Pakistan), personalist (Libia lui Gadaffi), monarhie tradițională (Arabia Saudită), cu partid dominant (Rusia lui Vladimir Putin), cu partid unic (China) (Roskin et al., 2011).

În sistemele totalitare, elitele sunt aproape complet neresponsabile. Ele se închid în cercul puterii, sunt foarte greu de înlăturat dacă nu se prăbușește regimul, cum a fost cazul țărilor din Europa de Est în 1989 și a Uniunii Sovietice în 1991. Accentul într-un stat totalitar este pus pe controlul total, spălarea creierelor și idolatrizarea statului sau a liderilor. Exemple de regimuri totalitare sunt cele ale lui Hitler, Mussolini și Stalin în secolul XX, precum și Coreea de Nord contemporană (Roskin et al., 2011).

Pentru politologul spaniol Juan Linz (care s-a raportat la regimul lui Franco din Spania) regimurile autoritare sunt sisteme cu pluralism limitat, în care clasa politică nu dă socoteală pentru faptele săvârșite, nu sunt bazate pe o ideologie clar articulate, dar sunt caracterizate de mentalități specifice, în care nu există o mobilizare politică la bază și pe scară mare și în care un lider își exercită puterea în limite slab definite în plan formal (Pasquino, 2002).

Din perspectiva politologilor americani Friedrich și Brzezinski regimurile totalitare sunt caracterizate în primul rând printr-o ideologie oficială, un ansamblu de idei coerente din punct de vedere rațional, care se referă la mijloacele practice ce urmăresc schimbarea totală și reconstruirea unei societăți prin forță și violență, bazate pe o critică totală a ceea ce este greșit în societatea prezentă sau anterioară. Alte caracteristici ale regimurilor totalitare sunt: prezența unui partid unic, o poliție secretă foarte bine dezvoltată, monopolul statului asupra mijloacelor de comunicare, controlul centralizat al tuturor organizațiilor politice, sociale și culturale și subordonarea completă a forței armate puterii politice (Pasquino, 2002).

Din punctul de vedere al lui Mattei Dogan preocuparea specialiștilor pentru tipurile de guverne autoritare s-a născut treptat din discuții și confruntări.

Dihotomia democrație/totalitarism și-a pierdut mult din interesul analitic după ce a crescut numărul de țări hibride. Cum multe din țările lumii a treia au devenit independente, analiștii acestor noi țări au găsit conceptul de totalitarism neadecvat, fie și numai datorită absenței unei infrastructuri tehnice care să permită controlul indivizilor. Matei Dogan consideră, citându-l pe politologul Leo Strauss că spre deosebire de tirania clasică, regimul totalitar din secolul XX posedă tehnologie și ideologie. Ideologia nu

este suficientă, continua Dogan, pentru a transforma un stat nou într-unul totalitar. Pentu aceasta este nevoie ca țara respectivă să aibă un nivel de dezvoltare care să permită penetrarea profundă a societății de către aparatul politic. Este necesar ca guvernul central să posede canale, mijloace și mecanisme prin care să controleze efectiv veniturile, angajările, forțele militare sau polițienești (Dogan și Pelassy, 1993).

Pentru ca cititorul să ajungă la o mai bună înțelegere se va exemplifica noțiunea de regim autoritar și cea de regim totalitar prin câteva cazuri concrete.

Cele mai multe regimuri autoritare se găsesc azi în Africa, Orientul Mijlociu și Asia Centrală.

Arabia Saudită este o monarhie tradițională condusă de dinastia Saud. Acemoglu și Robinson consideră că în societățile în care nu există o autoritate centralizată, normele evoluează adeseori în direcția constrângerii comportamentului în nenumărate feluri, atât pentru a reglementa conflictele, cât și pentru a împiedica destabilizarea statu-quo-ului. Aceste norme prind rădăcini în obiceiurile, convingerile și practicile oamenilor și ajung să pătrundă adânc în religie și în practica religioasă (Acemoglu și Robinson, 2020).

Teritoriul Arabiei Saudite (cel puțin o parte a sa ca de exemplu Hijaz și orașele sfinte musulmane) a fost multă vreme sub dominație otomană. Interiorul Arabiei a fost însă un teritoriu liber dominat de triburi autonome rivale, conduse de șeici și emiri până spre mijlocul secolului al XVIII-lea. Descendenții emirului Mohamed ibn Saud sunt cei care în 1932 aveau să dea numele lor regatului Arabiei Saudite (Acemoglu și Robinson, 2020).

Există, în opinia acelorași specialiști câteva aspecte care explică instaurarea și rezistența la putere a regimului autoritar în această țară. Unul dintre acestea este alianța foarte puternică dintre autoritatea politică și cea religioasă. Arabia Saudită contemporană s-a născut prin alianța dintre monarhia saudită și Wahhabism (un nume care provine de la Al-Wahhab, un predicator religios care a formulat o interpretare distinctă a islamului). În structura instituțională a Islamului nu există ierarhie bisericească și nici preoți care să intermedieze relația individului cu divinitatea. Ulemalele sunt învățați în domeniul religiei și pot să ofere oamenilor ajutor în interpretarea scripturilor și să emită fatwa (edicte sau legi). Regimul saudit se folosește de

ulemale și fatwa pentru a-și consolida puterea. Pe de altă parte, evenimente din 1978 și 1979 precum Revoluția Islamică din Iran și atacul Marii Moschei din Mecca pus la cale de al-Otaybi au condus la o întărire a wahhabismului astfel încât interpretarea și învățăturile religiei au devenit mult mai stricte, în special ca modalitate de îndoctrinare a tinerilor saudiți din școli., iar cușca normelor s-a strâmtat din nou (Acemoglu și Robinson, 2020).

Arabia Saudită de azi, un stat care se bazează în foarte mare măsură din punct de vedere economic pe exploatarea bogatelor sale resurse de petrol, este o societate dominată instituțional de bărbați. Există norme foarte stricte pentru femei în acord cu legea Șaria. Astfel bărbații care nu sunt rude apropiate cu o femeie nu au voie nici măcar să o atingă, să dea mâna politicos cu ea sau să-i acorde îngrijiri medicale. Fiecare femeie are nevoie de un tutore de la care are nevoie de aprobare pentru a face foarte multe lucruri (să-și deschidă cont bancar, să inchirieze un apartament, să înceapă o afacere sau să își facă cerere pentru pașaport). Pe o parte, femeilor nu li se permite să conducă automobile, mărturia depusă de femei la un process valorează jumate din cea a bărbatului, iar pe de altă parte femeile moștenesc jumătate din cât moștenesc bărbații (Acemoglu și Robinson, 2020).

Toate elementele menționate, alianța dintre monarhie și Wahhabism, economia bazată pe exploatarea unor rezerve uriașe de petrol, aplicarea strictă a legii Șaria, explică persistența acestui regim autoritar din Orientul Mijlociu.

Egiptul post-otoman a fost o monarhie civilă până în 1952 când au urmat o serie de regimuri politice conduse de generali precum Gamal Nasser, Anwar Sadat și Hosni Mubarak. După asasinarea fostului președinte Anwar Sadat de către un grup de militanți islamiști în ziua de 6 octombrie 1981, Hosni Mubarak, care era numărul doi în stat a preluat puterea. Nu a fost un președinte remarcabil și nu a avut darul oratoriei, dar a domnit un număr foarte mare de ani (până în 2011). În Egiptul post-monarhic, armata a fost instituția în care poporul egiptean avea cea mai mare încredere, spre deosebire de administrația publică și poliție, considerate instituții corupte. Odată cu primăvara araba au avut loc o serie de proteste în mai multe țări din Orientul Mijlociu și Africa de Nord, unde domnea fie un regim autoritar, fie unul totalitar, printre care și Egipt. Populația din Egipt a început să

protesteze în momentul în care a devenit tot mai clar că liderul autoritar Hosni Mubarak pregătea venirea la putere a fiului său Gamal Mubarak. Din păcate, revolta declanșată în Cairo în Piața Tahrir, nu a adus la putere un regim democrat, ci mai degrabă un regim controlat din umbră tot de armată, care și în timpul conducerii lui Mubarak avea foarte multe privilegii și controla din umbra afaceri foarte importante (Dobson, 2021).

România lui Ceaușescu, așa cum reiese și din cartea antropologului american Gail Kligman a fost un regim totalitar care controla inclusiv viața intima a oamenilor. În scopul creșterii demografice care ar fi trebuit să conducă la creșterea forței de muncă în industrie și agricultură și a creșterii economice, regimul Ceaușescu a interzis avortul, în condițiile în care nu existau decât la negru mijloace de contracepție. A rezultat pentru scurt timp un boom demografic (mai ales în anii 1967, 1968, 1969) după care numărul de nașteri a început să scadă pentru a ajunge spre sfârșitul regimului Ceaușescu la nivelul de dinainte de 1967. Din păcate legea interzicerii avorturilor a fost o problemă foarte gravă a României acelor ani soldată cu decese ale femeilor care ajungeau totuși ilegal, pe masa de operație, arestări ale unor medici și directori de secții sau spitale unde se executau aceste operații. A fost, pe scurt o lege absurdă care a creat o serie de consecințe dramatice sau tragice (Kligman, 1998). În primii ani după ce a venit la putere Ceaușescu a părut un lider eficient și foarte popular în Occident după ce a decis să fie independent în unele decizii de Uniunea Sovietică, statul care conducea lumea țărilor socialiste din Europa Centrală și de Est. În anii 1980 politica lui Ceaușescu s-a schimbat și prețul plătirii datoriei României față de băncile din strănătate a însemnat cozi la alimente, o ofertă foarte scăzută de bunuri, o corupție care a proliferat odată cu furtul din întreprinderi. Totul se întâmpla în ideea oamenilor de a supraviețui unui regim politic absurd. Nicolae Ceaușescu și soția sa Elena au fost executați după un proces sumar într-o unitate militară din Târgoviște la 25 decembrie 1989. După căderea lui Ceaușescu a urmat o perioadă de democratizare a României și de integrare în structurile politico-militare occidentale (NATO și UE).

După distrugerile fără precedent provocate de Primul Război Mondial, lumea tânjea după o pace durabilă. Cu toate acestea învingătorii au prețuit mai mult răzbunarea decât stabilitatea și au solicitat despăgubiri importante

din partea Germaniei pentru a preveni reînarmarea acesteia. Rezultatele din păcate au fost dezastruoase (Stone, 2022).

În contextual crizei economice postbelice din Germania datorată despăgubirilor cerute de puterile Antantei, dublată de criza economică mondială din 1929-1933, Adolf Hitler și Partidul Muncitoresc Național Socialist German, un partid de extremă dreaptă, ajung la putere. Acest partid se considera un adversar al liberalismului și marxismului, dar totodată împingea la paroxism ideea națională, căci din perspectiva sa doar germanii alcătuiau o adevărată națiune, deoarece ei reprezentau în mod autentic un popor. Rasismul devine doctrină de stat și practică politică, punctul final constituindu-l discursul de la Poznan al lui Himmler, șef al SS (Staats Sicherheit sau Securitatea Statului) care afirma „trebuie să ne purtăm în mod loial, corect, fidel și amical față de cei care sunt de același sânge cu noi. Nu însă și față de ceilalți. Nu îmi pasă deloc ce anume devin rușii și cehii ... noi germanii, singurii din lume care ne purtăm cum se cuvine cu animalele, vom proceda la fel cu aceste animale cu chip de om'' (Chatelet și Pisier, 1994).

Din punctul de vedere al NSDAP evreii sunt considerați extrema naturii rele, responsabilii diabolici ai declinului Occidentului, apatrizii care au avut întotdeauna drept misiune coruperea și contracararea rasei germane. Slavii, negrii sunt sub-oameni de care germanii se pot folosi după bunul plac, iar evreii trebuie exterminați întrucât sunt vinovați de înfrângerea din Primul Război Mondial, de liberalismul plutocratic, de marxism și de corupția mondială (Chatelet și Pisier, 1994).

Această logică nazistă a condus în contextual celui de-al Doilea Război Mondial la Holocaust. Evreii urmau să fie deportați în Est la Riga, Minsk sau într-o serie de locuri din Polonia. Cei care erau capabili să presteze muncă fizică munceau, iar ceilalți care nu puteau aveau parte de tratament special, cu alte cuvinte de ucidere prin gazare așa cum s-a întâmplat în uriașul lagăr Auschwitz din apropiere de Cracovia. Se estimează că au fost uciși în jur de 6 milioane de evrei (din care 1, 5 milioane copii) în special din Europa, dar și din Asia și nordul Africii în ceea ce se consideră a fi cel mai mare masacru din istorie (Stone, 2022).

Capitolul 3.

Elitele politice

3.1. Ce sunt elitele?

Elitele reprezintă elemente cheie în orice societate. Cuvântul elită vine din latinescul eligere (a alege). Elitele politice, economice și intelectuale sunt cele care conduc, organizează viața politică și economică, deschid direcții noi în cultură, crează curente noi în gândire, știință, artă, crează opere de artă și lucrări științifice.

Conform Dicționarului de sociologie, elitele reprezintă grupuri sociale care au monopolizat, într-un fel sau altul autoritatea și puterea, exercitându-le pe acestea din urmă printr-o formă sau alta de dominație economică, socială, politică, culturală, ideologică (Zamfir&Vlăsceanu, 1993).

Totuși trebuie precizat că există mai multe modalități de identificare a elitelor. Acestea sunt în funcție de poziția ocupată în instituțiile cheie ale societății, în funcție de puterea de a lua decizii într-o comunitate/societate, iar al treilea criteriu este în funcție de merit, de competență.

În analiza elitelor politice există pe de o parte teorii moniste, cum sunt cele elaborate de Gaetano Mosca, Vilfredo Pareto, Robert Michels sau Charles Mills, dar pe de altă parte și cele pluraliste cum ar fi cele formulate de Robert Dahl, Raymond Aron sau David Riesman.

3.2. Teoriile moniste

Teoriile moniste, crede sociologul englez, Tom Bottomore reprezintă o reacție la teoria sociologică a lui Karl Marx. Ignorând deliberat contribuția maselor la înfăptuirea istoriei, adepții teoriilor elitare se situează la antipodul concepțiilor colectiviste, a marxismului în diferitele sale variante și în genere, în opoziție afirmată cu ideile care exhibă încrederea nemăsurată în democrație și suveranitatea poporului (Milca, 2001). Chiar dacă a fost criticat de o serie de elitiști, importanța teoriilor lui Marx a fost recunoscută atât de

Pareto, cât și de Michels. Trebuie precizat că de pildă conceptul de „clasă politică" elaborate de Gaetano Mosca nu intră în conflict cu conținutul social al marxismului, considerat o dogma economică, dar mai ales o filosofie a istoriei (Bottomore, 1993).

Teoriile moniste sau clasice afirmă că în orice societate sau sistem politic există o minoritate a populației care ia deciziile majore la nivel social. Aceste decizii sunt suficient de cuprinzătoare ca să afecteze cele mai generale aspecte ale societății, astfel încât sunt cel mai adesea considerate decizii politice, chiar dacă minoritatea respectivă nu face parte din clasa politică, cu alte cuvinte politicieni, legislatori sau guvernanți (Culic, 2002).

Poate că în zona teoriilor moniste ar trebui să fie incluși și Gustave le Bon sau Ortega Y Gasset care prin lucrările lor „Psihologia mulțimilor" și respectiv „Revolta maselor" oferă elemente importante pentru analiza maselor și elitelor. Sociologul Mihai Milca i-a considerat pe cei doi autori „neomachiavellieni" alaturi de Pareto, Michels și Mosca (Milca, 2001). Există asemănări între autorii menționați. Astfel „iluziile" despre care scrie Le Bon apar la „derivațiilor".

„Revolta maselor" trimite la ideea omului mediu în plină ascensiune datorită unui secol XIX care a marcat o creștere spectaculoasă a nivelului de trai pe fundalul îmbogățirii economice a societății europene. Triumful maselor, crede Y Gasset, a fost pregătit de două secole de educație progresistă (Y Gasset, 1994).

Omul masa este lipsit de „înăuntru" și de aici provine permanenta sa disponibilitate de a se preface că este una sau alta. El are doar apetituri, crede că are numai drepturi, nu și obligații, este omul lipsit de noblețe care obligă-sine nobilitate-„snobul" (Y Gaset, 1994).

Pe lângă valoarea incontestabilă a unor idei exprimate, Ortega Y Gasset poate fi criticat pentru modul în care concepe elita. Căci nu are importanță dacă membrii elitei sunt bogați sau săraci, dacă dețin poziții înalte sau joase în structura socială, dacă sunt aclamați sau nu; ei sunt elita deoarece încearcă să se întreacă pe ei înșiși, sunt mai nobili, mai eficienți, făcuți din material mai bun (Y Gasset, 1994).

Mosca, Pareto și Michels sunt continuatorii unei vechi tradiții intelectuale italiene. Începând cu Machiavelli, gânditorii italieni au pus accentul pe

natura umană, mai degrabă decât pe omul socializat, implicat într-o țesătură de relații sociale. Omul, credeau acești italieni, are anumite caracteristici neschimbătoare și de aceea gânditorul social ar trebui să fie preocupat în mod fundamental de cercetarea naturii umane atât de mult încât să înțeleagă cum apare comportamentul în diferite circumstanțe (Coser, 1977).

Gaetano Mosca a dominat peisajul cercetării fenomenelor politice în primii douăzeci de ani ai secolului XX.

Ideile principale formulate de Mosca sunt pe de o parte dominația unei minorități active în toate timpurile și sub toate formele de guvernare, indiferent că vorbim de regula unui singur om sau de cea a tuturor cetățenilor și pe de altă parte „formula politică", mitul convenabil care ascunde realitățile sălbatice ale regulii de clasă sub haina respectabilă a legitimității religioase sau ideologice (Mosca, 1939).

Dacă Marx afirmă existența luptei de clasă, pentru Mosca clasele dominante devin o simplă serie de spectatori pasivi, disciplinați, care stau pe scaune și aplaudă acțiunile grupurilor minoritare (Meisel, 1965). Istoria, ne asigură Mosca, nu poate fi povestea conflictului dintre clase concepute ca entități. Ea poate fi doar înregistrarea nașterii și morții oligarhiilor. Și dacă acesta e adevărul atunci întreaga viziune apocaliptică a noii lumi armonizate fără clase e aruncată în aer. Noua lume va fi la fel ca cea veche. Mosca nu a negat posibilitatea progresului uman. Dar gândind prin prisma contextului istoric din vremea sa când o nouă clasă politică se străduia prin metode de fraudă și violență să ia locul vechii oligarhii care adusese lumea într-o poziție avansată, ideea de revoluție, înlocuirea unei oligarhii cu alta, departe de a aduce progresul, ar amenința și distruge progresul realizat deja (Meisel, 1965).

Vilfredo Pareto a ajuns la sociologie după o lungă și ilustră carieră de economist. Ca sociolog el este unul din marii dezvrăjitori ai vieții sociale și unul din cei care au înțeles foarte multe despre complicata natură umană (Meisel, 1965).

Este o axiomă paretiană de bază faptul că oamenii nu sunt egali fizic, intelectual și moral. În societate, ca în orice strat sau grup social există unii indivizi mai capabili decât ceilalți. Cei care sunt mai capabili formează elita. După cum formulează însuși Pareto, „eu înțeleg prin elită acei indivizi care

posedă calități de inteligență, de caracter, de capacitate, de conducere de nivel remarcabil. ” (Pareto, 1935)

La fel ca la un examen se pot atribui indici fiecărui individ în raport cu branșa sa de activitate. Astfel celui care excelează în profesia sa i se atribuie indicele 10, celui care nu reușește să aibă nici un client 1, pentru ca cel care primește 0 să fie un adevărat cretin. Celui care a câștigat milioane i se atribuie 10, celui care a câștigat câteva mii i se dă 1 și celui care reușește să nu moară de foame 0. (Pareto, 1935).

Rezultă din cele afirmate anterior că se poate crea o clasă de indivizi cu cel mai înalt indice în branșa lor de activitate și aceștia constituie elita. Elita se divide în două clase, o elită guvernantă, cuprinzând indivizii care direct sau indirect joacă un rol considerabil în guvernare și o elită non-guvernantă care-i cuprinde pe restul. Elita se distinge de restul indivizilor care formează non-elita.

Baza de recrutare a clasei guvernante nu sunt indivizii, ci familiile care vin din clasele inferioare aducându-i energia și proporțiile de reziuuri necesare menținerii puterii.

Când elitele guvernante sau non guvernante încearcă să se închidă în fața elementelor noi și capabile din masă, când circulația elitelor e împiedicată, echilibrul social se rupe și ordinea socială decade. Echilibrul se restabilește printr-o nouă deschidere a canalelor de mobilitate, fie prin răsturnări violente ale vechilor elite guvernante de către una nouă capabilă să guverneze (Bădescu, 1994).

Clasa guvernantă ideală este alcătuită dintr-un amestec inteligent de lei și vulpi, de oameni capabili de acțiuni decisive și, în forță, de alții cu imaginație, inovatori, lipsiți de scrupule. Când imperfecțiunile circulației elitelor împiedică formarea unor astfel de amestecuri înțelepte, regimurile ori degenerează în birocrații osificate, incapabile de reînnoire și adaptare, fie în regimuri slabe de avocați certăreți și retori incapabili de acțiuni decisive și în forță (Coser, 1977).

Pareto este parintele teoriilor despre elite. El a formulat acest concept și a dat istoriei sociologiei o concepție remarcabilă. Totuși, așa cum afirmă Robert Michels, teoria paretiană a circulației elitelor trebuie acceptată cu o rezervă considerabilă pentru că în cele mai multe cazuri nu este vorba despre

o simplă înlocuire a unui grup de elite cu altul, ci mai degrabă de un process continuu de amestec, vechile elite absorbind și asimilând pe cele noi (Michels, 1968).

Unul dintre textele de bază ale sociologiei politice este fără îndoială lucrarea lui Robert Michels, „Partidele politice".

Sociologul german formulează o teorie critică a democrației și, totodată, o încercare de a spulbera iluziile legate de rezultatele unei revoluții socialiste.

În același sens în care Mosca și Pareto năzuiau să lichideze ca pură ideologie speranța în emanciparea maselor, speranță alimentată nu în ultimul rând de socialiști, Michels constată lucid că, chiar în sânul marilor partide socialiste, votate și susținute în numele sacrosantelor idealuri democratice se manifestă „legea de fier a oligarhiei".

Există mai multe elemente care conduc la această lege, cum ar fi: imposibilitatea mecanică și tehnică a suveranității maselor, stabilitatea liderilor în posturile de conducere, precum și faptul că partidul modern, la fel ca și statul modern luptă pentru crearea unei largi baze organizaționale și pentru a-și atașa prin legături financiare cel mai mare număr posibil de indivizi. Forța partidului socialist constă în numărul aderenților. De aceea derivă nevoia pentru o puternică birocrație.

Întreaga analiză a sociologului german conduce la ideea „legii fundamentale a partidelor politice" care afirmă că organizația este cea care dă naștere la dominarea alegătorilor asupra aleșilor, a mandatarilor asupra mandatatorilor, a delegaților asupra delegatorilor. Cine spune organizație, spune oligarhie (Michels, 1962).

O teorie foarte importantă în zona care face obiectul studiului acestui capitol este cea a americanului Charles Wright Mills, teorie expusă în lucrarea „Elita puterii". Wright Mills a analizat pentru o perioadă de jumătate de secol (1900-1955) transfomările apărute în cele trei segmente importante ale elitei din Statele Unite ale Americii, politic, economic, militar.

Analizând membrii componenți ai celor trei oligarhii conducătoare (șefii executivi, generalii și amiralii, membrii conducerii politice), sociologul American descoperă aceleași caracteristici. Sunt preponderant albi, urbani ca origine, protestanți și născuți în familiile din clasa superioară și mijlociu-superioară.

O mare parte din membrii elitei au studii superioare la colegiile Harvard și Yale. Mai mult, observă Mills, copiii proveniți din clasele superioare frecventează aceleași școli și colegii și preponderent fiicele și fii celor bogați se căsătoresc între ei. Toată coincidența structural a intereselor lor, crede Mills, precum și faptele complicate ale originii și educației lor, carierele și asociațiile dau posibilitatea afinităților psihologice dintre ei, afinități pentru care ei pot spune, el este desigur unul dintre noi (Wright Mills, 1956).

Aceasta înseamnă că elita se constituie într-o veritabilă clasă socială cu o puternică conștiință de clasă. Ce reprezintă pentru elita puterii conștiința de clasă, înseamnă că fiecare membru al clasei, acceptă doar pe acela acceptat de cercul său.

Charles Wright Mills critică romantismul pluralist al unor teorii precum cea a lui David Riesman care considera că de-a lungul a jumătate de secol a existat o mutație de la ierarhia unei clase conducătoare la puterea dispersată a grupurilor de veto. Mills reproșează jurnalismul acelor analiști sociali care lucrează cu periode scurte, fiind copleșiți de o multiplicitate de forte și cauze (Wright Mills, 1956).

O slăbiciune a științei sociale americane este hiper-empirismul, credința că o simplă enumerare a unor pluralități de cauze ar fi o cale inteligentă și științifică de înțelegere a societății moderne. Ori calea pe care merge Wright Mills este observarea tendințelor structurale pe perioade lungi de timp.

Charles Wright Mills poate fi criticat pentru lipsa de precizie pe care o au adesea formulele sale. Totodată, multe din generalizările sociologului American stau cu greu în picioare în urma unor cercetări ulterioare. Ideea sa conform căreia puterea este concentrată în câteva mâini (sau o elită trinitară a puterii) e greu de susținut. Căci așa cum aveau să demonstreze o serie de sociologi din secolulXX, atunci când analizâm fenomenul puterii într-o societate descoperim mai mulți centrii de putere, mai multe elite care luptă pentru a-și promova interesele.

3.3. Teoriile pluraliste

Cel mai important dintre autorii care exprimă punctul de vedere pluralist în abordarea elitelor este politologul american Robert Anthony Dahl. Dahl a elaborat o lucrare remarcabilă intitulată, „Cine guvernează?”. Cercetarea sa a avut drept obiectiv explorarea sistemului politic al unei comunități americane de pe Coasta de Est, orașul New Haven, mai cunoscut pentru găzduirea celebrei universități Yale. Scopul autorului este demonstrarea faptului că modelul „elitei puterii” în care Wright Mills credea cu tărie, nu carcaterizează structura de putere din Statele Unite ale Americii. Dimpotrivă, structura de putere este mai degrabă compusă din grupuri dispersate de actori decât din grupuri unificate. Cu alte cuvinte nu găsim în zonele înalte ale puterii o clasă conducătoare.

Analiza lui Dahl examinează o perioadă lungă de timp, 1784-1950, în New Haven producându-se în acest interval o revoluție silențioasă care a însemnat o mutație de la inegalități cumulate ale resurselor politice la inegalități non-cumulate sau dispersate.

Constatând că o elită nu a condus multă vreme în New Haven și că dispariția conducerii de către o elită nu a dus la emergența conducerii de către popor, autorul se întreabă, cine conduce într-o democrație pluralistă?

Răspunsul la această întrebare vine în a doua parte a lucrării sale. El examinează problematica luării deciziilor politice prin prisma a trei domenii distincte, nominalizările în funcțiile publice, redezvoltarea urbană și educația publică, dorind să ajungă la constatarea dacă același grup de actori participă la luarea deciziilor în toate domeniile menționate.

În urma cercetării, politologul american ajunge la următoarele date. Dacă se consideră cele trei domenii se constată un set de 13 actori care au luat decizii în ceea ce privește nominalizările în funcțiile publice, 26 de actori care s-au ocupat de politica de re-dezvoltare urbană și 16 actori care au fost decidenți în zona educației publice. Din acești 55 de actori, 27 și-au exercitat influența doar într-o zonă de decizie și doar trei lideri (primari ai orașului) au inițiat sau s-au opus politicilor în toate cele trei zone (Dahl, 1961).

Liderii nu sunt doar specializați pe zone de decizie, dar provin din straturi sociale diferite. La fel ca și liderii, vice-liderii sunt la rândul lor specializați și provin din straturi sociale diferite. Astfel vice-liderii din

domeniul re-dezvoltării urbane provin din stratul superior sau mijlociu superior, vice-liderii din domeniul nominalizărilor în funcții publice provin din stratul mijlociu inferior și din stratul superior al clasei muncitoare, iar vice-liderii din domeniul educației publice din stratul de mijloc (Dahl, 1961).

Având în vedere aceste date modelul clasei conducătoare în New Haven este infirmat.

Cu toate că în opinia multor autori, analiza lui Dahl este fundamentală pentru analiza elitelor, există și critici. Analizând cele trei strategii pentru identificarea elitelor, analiza pozițională, analiza reputațională și analiza decizională, Robert Putnam consideră că tehnica utilizată de Dahl în lucrarea „Cine guvernează?" are câteva lacune. Pe de o parte, ca domeniu practic, doar câteva decizii importante pot fi studiate în detaliu și analistul trebuie să realizeze inferențe despre structura mai largă a puterii pornind de la un număr mic de cazuri. Pe de altă parte, modelele de putere pot varia sistematic de la un domeniu la altul (Putnam, 1976).

Înclinația ca selecția deciziilor să fie subiectivă poate crea problema acestei abordări la fel ca și înclinația spre selecția informatorilor prin metoda reputațională.

A doua slăbiciune a analizei decizionale este că cel mai bine ea este potrivită pentru studierea domeniilor care au devenit deja probleme publice recunoscute.

Tocmai pentru că nici una din tehnicile de identificare a elitelor nu e lipsită de defecte, Putnam propune combinarea diferitelor abordări.

Reacția pluraliștilor reprezintă o zonă fundamentală în cadrul sociologiei elitelor. Teoriile pluraliste au însemnat un salt științific în domeniu. Totuși, se întreabă britanicul Anthony Giddens, este adevărul de partea pluraliștilor? El crede că adevărul este undeva la mijloc, între ceea ce afirmă elitiștii și ceea ce afirmă pluraliștii (Giddens, 1996).

3.4. Elitele nord-americane

În continuare analiza se va concentra înspre prezentarea unor elite politice naționale. Astfel propunerea este de a face o excursie imaginară în zona elitelor nord-americane, britanice, franceze, germane și central-est europene.

Despre elitele americane avem informații foarte interesante prin intermediul a doi autori, Charles Wright Mills și Bart Rockman.

Abordarea lui Mills este altimetrică întrucât este interesat de cei care ocupă poziții de vârf în instituțiile americane. Mills este preocupat de două instituții majore, Congresul sau Parlamentul American și Executivul sau Guvernul.

Autorul analizează trei tipuri sau categorii de oameni politici, politicianul de partid, profesionistul politic și outsider-ul politic. Azi, constată Wright Mills, legat de oamenii din vârful piramidei politice e mult mai probabil să fie birocrați politici și chiar mai puțin politicieni de partid decât outsideri politici (Mills, 1956).

Mills crede că în ceea ce privește instituțiile politice americane, centrul de inițiativă și decizie s-a mutat dinspre Congres înspre Executiv. La nivelul elitei politice el observă o serie de tendințe, ca elita politică să-și înceapă activitatea la nivel national și să ocolească funcțiile locale și statale, să nu servească în corpurile legislative naționale; să urmeze o carieră mai degrabă prin numire decât prin alegere și să petreacă mai puțin timp în politică în decursul vieții.

Toate acestea arată declinul corpului legislativ și o ocolire a situației alegerii în înalta carieră politică. Aceste elemente semnifică birocratizarea politicii și declinul la nivelele cele mai înalte ale puterii politice a politicienilor profesioniști. Cu alte cuvinte, se poate vorbi de apariția outsiderului în câmpul politic.

Dacă perspectiva lui Mills este monistă, cea a lui Rockman este una pluralistă. Ideile dezvoltate de Rockman apar într-un capitol al unei lucrări despre elitele naționale coordonată de sociologii francezi Henri Mendras și Ezra Suleiman (Mendras&Suleiman, 1995).

Bart Rockman este preocupat de caracteristicile demografice ale elitelor federale, originea socială și educația lor. Predomină în cadrul acestor elite bărbații albi proveniți din familii în care tatăl este avocat, dar educația lor superioară nu este realizată de universități de elită, ci dimpotrivă, cei mai mulți au absolvit instituții superioare fără un prestigiu deosebit.

Concluziile studiului lui Rockman este că elitele politice administrative sunt diverse, diferențiate și democratice, ele trimițând în mai mare

măsură la concepția pluralistă decât la teoria clasică a elitelor. Marea majoritate a membrilor elitelor par să nutrească instincte populiste, în vreme ce vârfurile lor par excesiv de elitist. Problema americană nu se situează la nivelul slăbiciunilor democrației, ci la nivelul insuficienței leadership-ului din cauză că elita se vede la capătul unei lese bine strânse (Suleiman și Mendras, 1995).

3.5. Elitele vest-europene

Analiza lui Andrew Knapp despre elitele britanice este concentrată în special asupra sistemului educational și a relației dintre aceste sisteme și recrutarea elitelor. Astfel educarea acestor elite se realizează cu preponderență în sistemul „Clarendon Schools" și la celebrele universități Oxford și Cambridge.

Spre deosebire de sistemul politic american, cel britanic este mai selectiv, dacă se ia în calcul originea socială și educația pe care o primesc „aleșii". În ambele sisteme însă profesionistul politic dobândește o importanță tot mai mare. În Statele Unite ale Americii, oamenii de afaceri par să joace un rol mai important în politică comparativ cu cel al elitelor economice din Marea Britanie (Suleiman și Mendras, 1995).

În ciuda eforturilor guvernării Thatcher, numărul parlamentarilor proveniți din lumea afacerilor pare mai degrabă redus. Reprezentarea femeilor și a minorităților etnice și rasiale la conducerea vieții politice, pare în opinia lui Andrew Knapp foarte redusă. La fel se întâmplă și cu cei proveniți din clasa muncitoare. Acestea ar putea fi câteva elemente de comparație între sistemul politic britanic și cel american.

Elitele politice franceze au fost examinate de o serie de autori, dar cele mai importante par a fi cele semnate de Mattei Dogan, Pierre Birnbaum și Ezra Suleiman. Toți cei trei autori pun în evidență rolul fundamental jucat de sistemul universitar de elită ca și de așa numitele „grands corps" în selecția înalților funcționari politici francezi. Se poate vorbi chiar de un exceptionalism francez foarte bine pus în evidență de ideea exprimată de Pierre Birnbaum. Se poate susține fără mare dificultate, crede Birnbaum că logica statului limitează întotdeauna considerabil semnificația schimbărilor reale ale elitei politice. Excepționalismul francez bazat pe o lungă istorie mai

degrabă decât pe o schimbare de valori nu poate fi zdruncinat (Birnbaum, 1994).

Totuși Birnbaum crede că noua circulație a elitelor în manieră americană nu este deloc propice menținerii statului în manieră franceză.

Prin modelul școlilor de elită modelul francez se aseamănă cu cel britanic. Ceea ce este foarte interesant este existența schimburilor dintre elitele politico-administrative spre câmpul economic. Originea socioprofesională a membrilor elitei politico-administrative denotă un mare grad de coeziune, de omogenitate.

Acestea ar fi câteva concluzii ale celor trei studii de sociologie a elitelor politice franceze.

În lucrarea consacrată elitelor naționale, coordonată de Henri Mendras și Ezra Suleiman, Hans Ulrich Derlien semnează capitolul despre elitele germane.

Spre deosebire de Franța și Marea Britanie, în Germania nu există universități care să concentreze viitorii membri ai elitei politico-administrative. Astfel înalții funcționari de după cel de-al Doilea Război Mondial au absolvit diferite universități precum cele din Berlin, Munchen, Bonn, Koln, Freiburg sau Gottingen. Totuși, apreciază Derlien, omogenitatea cursurilor acestor universități constituie un echivalent functional pentru constituirea unei elite de tip „ENA" sau „Oxbridge".

Ca tendințe la nivelul elitei politico-administrative se constată, pe de o parte, o creștere a profesionalizării atât la nivelul omului politic, cât și la nivelul funcționarului public. Pe de altă parte, se manifestă o progresie a politicii partizane.

După unificarea cu Germania de Est se constată un import masiv de elite vest-germane. Astfel în 1992, 34% din oamenii politici ai landurilor estice proveneau din vestul Germaniei. Sistemul judiciar a cunoscut în egală măsură un import masiv. Astfel, aproape toți înalții magistrați sunt veniți din vestul țării. În sectorul administrativ, cu cât postul este mai înalt, cu atât este mai mare proporția de personal recrutat din Germania Occidentală (Mendras&Suleiman, 1995).

Dacă comparăm tările analizate anterior constatăm că modalitatea de organizare diferită a acestor țări (SUA și Germania, state federale, Franța și

Marea Britanie, state centralizate) conduce la elite politice și administrative diferite. Țările federale au elite mai diversificate. Această diversitate ține de modalitatea de selecție diferită prin sistemele universitare. Dacă în Franța sau Marea Britanie, „ENA" sau „Oxbridge" au un rol fundamental în formarea viitorilor politicieni și birocrați, în SUA și Germania educația lor superioară ține de un număr mai mare de universități.

3.6. Elitele central-est europene

O realitate socială diferită se poate întâlni în Europa Centrală și de Est în țările care au trecut de la economia planificată la economia de piață, de la regimuri autoritare la regimuri democrate după 1989. Legat de elitele politice din aceste țări există de asemenea o literatură bogată. Trebuie să amintim lucrări semnate de Weselowski, Kaminski, Sicinski și Kurczewska despre Polonia, Huszar si Szalai despre Ungaria, Steiner, Lane sau Kristhanovskaia despre Rusia.

Cele mai influente lucrări despre transformarea elitelor și societăților din Europa post-comunistă sunt semnate de Eyal, Szelenyi si Townsley respective Stark și Bruszt.

Trebuie menționat faptul că ceea ce a influențat evoluția societăților post-comuniste și totodată transformarea elitelor politice și economice este perioada pre-tranziție.

Dacă în Polonia a existat în perioada socialistă o contra-elită a sindicatului liber „Solidaritatea", iar în Ungaria după Revoluția anti-comunistă din 1956, controlul din partea statului-partid a slăbit, în Rusia și România au existat regimuri dictatoriale dure, aspecte care au legătură, cum se menționa, cu transformarea elitelor politice din perioada post-socialistă.

În Rusia, o mare parte din membrii fostului regim formează elita politica de după 1991, anul prăbușirii Uniunii Sovietice. Astfel 2/3 și 3/4 din elitele ruse sunt recrutate dintre fostele cadre ale nomenklaturii sovietice; aceasta se aplică la 1/2 din liderii de partid și la mai mult de 80/100 din cei ce formează elitele regionale. Aproape 1/2 din consilierii prezidențiali din perioada 1990-2000 au făcut parte din fosta nomeklatură, iar 85/100 provin din aparatul de partid și de stat.

La nivelul conducerii partidelor 57/100 sunt foști membri ai nomeklaturii sovietice. Un număr redus de dizidenți, grupuri informale din perioada „Perestroika" și „noii veniți" reprezintă aproximativ 40/100 din personalul de rang înalt al noilor partide ruse.

Cum se menționa anterior, lucrările cele mai cunoscute și citate despre transfomările din Europa Centrală și de Est sunt coordonate de sociologi americani proveniți din Ungaria, Ivan Szelenyi și David Stark.

Ambele lucrări, „Capitalism fără capitaliști" și respectiv „Traiectorii post-socialiste" au fost analizate de o serie de comentatori în prestigioasa revistă americană „American Journal of Sociology" în volumul 106, nr. 4 din 2001.

În lucrarea lui Eyal, Szelenyi și Townsley, „Capitalism fără capitaliști", autorii numesc noua lor paradigmă sociologie neoclasică. Dacă sociologia clasică a lui Marx, Weber sau Durkheim era angajată în studiul problemelor tranziției din secolul XIX la capitalismul modern, sociologia neoclasică reprezintă un angajament analog în tranziția capitalistă de la sfârșitul secolului XX. Dacă sociologia clasică insista asupra unicității capitalismului, în comparație cu societățile non-capitaliste, trecutul feudal sau viitorul socialist, sociologia neoclasică compară capitalismul cu capitalismul (Burawoy, 2001).

La un nivel similar Stark și Bruszt, în lucrarea lor „Traiectorii post-socialiste", susțin că dispariția comunismului redirecționează interesul și imaginația sociologiei către trasee diferite, care duc toate la o multitudine de capitalisme viitoare. Atunci când încetăm să definim capitalismul prin raportare la socialism, cred Stark și Bruszt, se observă că în epoca actuală capitalismul ca teorie devine interesant din punct de vedere analitic numai la plural. Astfel capitalismele trebuie comparate între ele (Burawoy, 2001).

Ambele cărți încearcă să se lupte cu continuitățile și discontinuitățile socialismului și capitalismului. Ambele încearcă să pună de acord sinistrele ecouri ale trecutului alături de forme economice, politice și sociale complet noi.

Totuși, în ciuda similitudinilor, cele două lucrări se concentrează asupra unor diferite nivele analitice ale tranziției. Căci Stark și Bruszt sunt interesați de instituții, de prăbușirea celor vechi și de crearea celor noi prin strategiile desprinderii de comunism. Ei și-au numit abordarea dependența

de cale (path dependency), întrucât soluțiile instituționale, respectiv formele democrației și privatizarea, rezultate în momentul desprinderii de socialism au orientat țări precum Ungaria, Cehia, Germania de Est și Polonia pe traiectorii divergente (Burawoy, 2001).

Eyal, Szelenyi și Townsley adoptă o perspectivă de cale similară asupra tranziției însă spre deosebire de Stark și Bruszt, căile lor merg mult înapoi în comunism și chiar în perioada anterioară comunismului în Ungaria, Polonia și Cehia. Căile lor de cercetare nu sunt instituțiile, ci indivizii. Ei se concentrează pe traiectoria diferitelor elite, indivizi înzestrați cu diferite forme de capital (economic, social, politic și cultural), pe care le adaptează la exigențele presupuse de traversarea unor ordine sociale diferite. Ei își numesc abordarea ajustarea traiectoriei: instituțiile modelează dispozițiile indivizilor care, la rândul lor luptă și transformă acele instituții, ceea ce duce la ajustarea traiectoriilor individuale (Burawoy, 2001).

Există o paralelă, crede Michael Burawoy între lucrarea „Intelectuals on the Road to Class Power”, publicată în 1979 împreună cu Gyrogy Konrad și „Capitalism without Capitalists”. În prima lucrare este susținut faptul că socialismul de stat are un loc special pentru intelectuali în calitatea lor de arhitecți și de furnizori de legitimitate pentru redistribuția rațională a resurselor într-o economie planificată. Intelectualii au formulat și au justificat planul ca un instrument de satisfacere a nevoilor tuturor. Pentru a fi siguri, intelectualii nu ajunseseră la destinația planificată, însă erau o clasă in statu nascendi, o clasă opusă muncitorilor, în numele cărora ei ar fi trebuit să conducă și din munca cărora ar fi trebuit să organizeze extragerea surplusului (Burawoy, 2001).

În „Capitalism without capitalists”, Szelenyi se întoarce la ideile din lucrarea anterioară. Efectuând sondaje care au investigat elitele sub multiple aspecte, autorii susțin că în Ungaria post-socialistă, Cehia și Polonia s-a creat o nouă elită conducătoare, dominată de intelectualitate. Szelenyi și colaboratorii săi se întorc la teza privind intelectualii în curs de a deveni clasă conducătoare, abia acum aceștia înțelegându-și misiunea, mai degrabă decât în perioada socialismului de stat. Aceasta este ceea ce autorii numesc cel de-al doilea proiect al burgheziei culturale, cel dintâi fiind cel din secolul al XIX-lea când intelectualitatea central europeană a elaborat un proiect de

modernizare la care s-au asociat specialiștii din administrația statului. La sfârșitul secolului XX intelectualitatea elaborează încă un proiect utopic al capitalismului, de data aceasta în asociere cu elita managerială, o coaliție de agenți lipsiți de proprietate care în acest fel construiesc „capitalismul fără capitaliști" (Burawoy, 2001).

În lucrarea „Elitele locale", Olah realizează o cercetare de teren în orașul Oradea, ajungând independent de cercetarea lui Szelenyi la concluzii similare pentru cazul românesc. Cu ajutorul tehnicii interviului semi-structurat, în perioada 1999-2002 au fost colectate date de la 55 de membri ai elitei politice locale și de la 8 jurnaliști politici locali.

Elitele politice și cele economice locale nu sunt entități izolate. Există numeroase legături de asemenea dintre elitele locale și cele naționale. În perioada post-socialistă devine tot mai clar că omul politic este fie om de afaceri, fie reprezintă interesele unei firme mari, fie este legat de o serie de oameni de afaceri. A trecut perioada romantismului în politică, când retorica era un aspect important. Treptat intelectualii locali, universitari sau scriitori au cedat locul oamenilor cu bani, dar nu neaparat cu minte, după cum remarcă unul din subiecții intervievați de autorul studiului (Olah, 2004).

Oamenii politici au în general o situație materială prosperă. Nu doar activitățile de afaceri, dar și poziția ocupată de un actor în topul ierarhiei unei instituții politico-administrative poate însemna o sursă de îmbogățire. Ajungând în această poziție de vârf omul politic încearcă în perioada mandatului să devină bogat sau și mai bogat decât înainte.

Se constată că o serie de lideri din sistemul politic au o tendință pronunțată spre autoritarism. La fel ca în cadrul întreprinderilor economice, stilul autoritar pare a fi considerat de către subiecții intervievați stilul cel mai eficient. Căci atât jurnaliștii, cât și politicienii îi apreciază în mare măsură pe conducătorii autoritari (Olah, 2004).

Cu toate că mulți dintre membrii elitelor politice locale au fost membri de partid în cadrul regimului Ceaușescu, carnetul de membru era doar un simplu pașaport pentru ocuparea unei funcții de conducere într-o organizație. Cu toate acestea mai există politicieni care apreciază că activitatea ca membri ai PCR îi ajută în politica din post-socialism (Olah, 2004).

În „Elitele locale” Șerban Olah ajunge la concluzia că în noile elite politice și economice ale post-socialismului din România un loc important îl ocupă indivizi care vin din rândul doi al vechii nomenklaturi socialiste. Aceștia împreună cu o serie de persoane noi venite în politică și afaceri formează noua elită locală.

Totuși trebuie precizat că situația aceasta corespunde perioadei primilor 20 de ani ai post-socialismului. Mai ales după intrarea României în Uniunea Europeană (2007) apar foarte multe investiții străine care schimbă radical vechea ierarhie a principalelor firme locale dominate până atunci de un mare holding local.

Pe de altă parte, în politica locală orădeană se remarcă unii actori care ajung să conducă destinele orașului Oradea și al județului Bihor. În momentul actual, Partidul Național Liberal are o opoziție foarte slabă în zona menționată și se pare că această dominație va continua și în următorii ani, cu atât mai mult cu cât are o politică direcționată spre dezvoltarea economică, dezvoltarea infrastructurii, investiții masive, atragerea de fonduri europene. Față de momentul 2002, când fusese finalizată cercetarea pentru „Elitele locale”, orașul Oradea s-a schimbat foarte mult și de asemenea configurația elitelor politice și economice locale.

Pe de altă parte s-ar putea remarca faptul că situația politică dintr-o serie de societăți central-est europene s-a schimbat mult față de primii 20 de ani ai post-socialismului. În 2002 cand autorul l-a cunoscut pe Ivan Szelenyi, principalul autor al lucrării „Capitalism fără capitaliști”, Ungaria era una din cele mai avansate societăți post-socialiste. La fel ca Polonia, Ungaria a evoluat mai ales în ultimii zece ani înspre un regim autoritar conservator.

Rusia, care părea în 2002 că se îndreaptă pe calea democrației a ajuns la fel ca Polonia și Ungaria o democrație de fațadă. Rusia este condusă de fapt în momentul de față de un regim autoritar excesiv care încalcă flagrant drepturile omului, care încearcă aducerea la tăcere a jurnaliștilor ruși și a opoziției politice. Uniunea Sovietică ca stat a apus în 1991. Dar în momentul de față dorința elitei ruse este, așa cum o dovedește și războiul început în Ucraina în 2022, o refacere pe baze noi a Uniunii Sovietice care nu a încetat să fie de fapt Imperiul Rus.

Capitolul 4.

Cultura politică și socializarea politică

4. 1. Ce este cultura politică?

Conceptul de cultură politică a animat dezbaterile politologilor începând din anii 1960. Rare sunt conceptele atât de frecvent utilizate și atât de controversate. Alegerea cuvântului cultură denotă faptul că drumul urmat de sociologi și politologi a fost deschis de antropologie și psihologie. Pentru Matei Dogan cultura politică este un concept care desemnează un set de credințe politice, de sentimente și valori care prevalează pentru o națiune la un moment dat (Dogan și Pelassy, 1993).

Fiecare societate își transmite normele și valorile membrilor săi, care au noțiuni distincte privind modul cum trebuie să funcționeze sistemul politic, ce le poate face guvernul și cum îi poate ajuta. Potrivit definiției lui Roskin și a colegilor săi (2011) aceste credințe, simboluri și valori despre sistemul politic constituie cultura politică a unei națiuni, iar ea variază considerabil de la o națiune la alta. Cultura politică a unei națiuni este determinată de istoria, economia, religia și tradițiile sale (Roskin et al., 2011).

De la început, cred Inglehart și Welzel (2005) cercetătorii din domeniul culturii politice au afirmat că funcționarea și supraviețuirea instituțiilor democratice la nivel de sistem este legată strâns de orientările de valoare la nivel individual. Astfel noțiunea de legătură populație-sistem este esențială pentru întreaga literatură a culturii politice. Din această perspectivă soarta sistemului politic este în mare măsură determinată de atitudinile politice și orientările de valoare ale indivizilor (Inglehart și Welzel, 2005).

4.2. Cercetări privind cultura politică

Înainte de apariția primei lucrări importante bazată pe o cercetare cantitativă și comparativă a lui Almond și Verba (1963) au existat puncte de vedere ale unor filosofi precum Aristotel în secolul 4 î.Ch. și Montesquieu

(1748) care argumentau că diferite forme de guvernare reflectă tipurile de virtuți care prevalează la nivel de populație (Inglehart și Welzel, 2005).

Gabriel Almond și Sidney Verba (1963) au întreprins primul studiu al diferențelor transnaționale dintre credințele și valorile politice pe baza unui sondaj în care au chestionat aproximativ 1000 de persoane din SUA, Mexic, Marea Britanie, Germania și Italia. Din datele obținute cercetătorii au desprins trei culturi politice generale: participativă, de supunere și parohială. Fiecare țară, subliniază ei, este un amestec variat al celor trei tipuri ideale (Roskin et al., 2011).

Într-o cultură participativă precum în Statele Unite și Marea Britanie, oamenii înțeleg că sunt cetățeni și acordă atenție politicii. Ei sunt mândri de sistemul politic din țara lor și sunt dispuși să vorbească despre acest lucru. Cred că pot influența politica și susțin că ar organiza un grup pentru a protesta în cazul unui lucru injust.

Mai puțin democratică decât cultura participativă este cultura de supunere, predominantă în Germania de Vest și Italia în primele decenii după al doilea Război Mondial. În cadrul acestui tip de cultură politică oamenii înțeleg că sunt cetățeni și acordă atenție politicii, dar o fac mai pasiv. Ei urmăresc știrile politice, dar nu sunt mândri de sistemul politic din țara lor și manifestă o implicare emoțională redusă față de el. Nu se simt bine când discută politică și cred că o pot influența doar în măsura în care ar discuta cu un oficial.

Și mai puțin democratică este cultura parohială, în care multor oameni nu le prea pasă că sunt cetățeni a unei națiuni, ca în Mexicul din perioada sondajului. Ei se identifică cu localitatea în care locuiesc. Nu sunt deloc mândri de sistemul politic din țara lor și nu așteaptă prea multe de la el. Nu acordă atenție politicii, cunosc puține despre ea și discută rareori pe acest subiect (Roskin et al., 2011).

Concluzia lucrării lui Almond și Verba este că un amestec sănătos de orientări de valoare și orientări participative conduce către o cultură civică care ajută democrațiile să înflorească (Inglehart și Welzel, 2005).

Ulterior studiului lui Almond și Verba a apărut o avalanșă de lucrări pe aceeași temă, mai notabile fiind studiile lui Barnes și Kaase (1979), Putnam (1993) Klingemann și Fuchs (1995) sau Inglehart (1997). Apariția noilor

democrații din America Latină, Asia de Sud-Est sau Europa Centrală și de Est au inspirat apariția altor lucrări precum cele ale lui Hofferbert și Klingemann (1999), Mischler și Rose (2001) sau Diamond (2003). Aproape toate aceste lucrări susțin că atitudinile de la nivel individual ale masei și orientările de valoare sunt importante pentru funcționarea democrației la nivel de sistem. Totuși, remarcă Inglehart și Welzel (2005) rar se întâmplă ca această relație dintre cultura politică și funcționarea instituțiilor sistemului politic să fie și testată empiric așa cum se întâmplă în cazul studiilor lui Putnam (1993), Inglehart (1997) sau Paxton (2002).

Pentru a oferi cititorului o înțelegere mai aprofundată a relației dintre cultura și instituțiile politice referințele vor fi lucrarea din 1993 a lui Robert Putnam și cea din 2005 semnată de Inglehart și Welzel.

Robert Putnam este unul din cei mai mari specialiști americani în științe politice fiind mulți ani profesor la Universitatea Harvard, acolo unde a îndeplinit și numeroase funcții de conducere. Ronald Inglehart, fost profesor la Universitatea Michigan a fost unul din cei mai mari specialiști în științe politice din secolul XX și începutul de secol XXI. Este cel care a inițiat bine cunoscutul sondaj mondial al valorilor care este unul din cele mai vaste studii cantitative realizat vreodată, ajungând astăzi la valul 7 al sondajului (2017-2022).

De ce unele guverne democratice reușesc și altele eșuează, se întreabă Putnam în primul capitol al cărții sale intitulate, „Making Democracy Work" sau cum apare în traducerea română a ei din 2001, „Cum funcționează democrația". Această lucrare a fost elaborată de Putnam pe baza unor studii empirice foarte complexe pe baza unui experiment de reformă instituțională, cel efectuat în regiunile Italiei în perioada 1970-1990 (Putnam, 2001).

În lucrarea amintită specialistul american prezintă o interesantă dovadă a modului în care factorii culturali influențează instituțiile democratice. Italia de Nord și Italia de Sud au aceleași instituții politice, dar ele funcționează mult mai eficient în Nord decât în Sud, reflectând mult mai adânc înrădăcinata cultură civică a Nordului Italiei mai urban și mai commercial. O serie de sociologi precum Durkheim, Tonnies si Simmel au analizat modul în care societățile urbane de piață diversifică tranzacțiile umane, extinzând legăturile interpersonale în locul legăturilor intime și

dezvoltând relațiile contractuale în dauna celor clientelare. Relațiile contractuale fiind în mare măsură orizontale, diminuează expunerea individului la presiunile conformității și scad dependența individului în fața autorității externe, reducând constrângerile sociale asupra autonomiei și alegerii umane. Aceste tendințe tind să promoveze stima de sine individuală, încrederea interpersonală generalizată și alte virtuți civice care conduc spre democrație. Aceste trăsături ale unei societăți a clasei de mijloc sunt legate de resurse mai dispersate și tind să producă capitalul social de tip bridging legat de valorile auto-expresive (Inglehart și Welzel, 2005).

Prin contrast Italia de sud nu era în anii cercetării lui Putnam și nu este probabil nici în prezent o societate a clasei de mijloc. Dimpotrivă este o societate dominată de relațiile patron-client, cu structuri de clan de tip mafiot. Așa cum evidenția și Banfield (1958) sudul Italiei este o societate care subminează virtuțile civice, susținând un familism amoral (Inglehart și Welzel, 2005).

Odată cu descentralizarea administrativă care s-a produs în Italia, așa cum s-a menționat între 1970 și 1990, guvernarea a funcționat mult mai eficient în nord comparativ cu regiunile din sud și concluzia lui Putnam este că performanța contrastantă între nord și sud reflectă diferențele culturale dintre regiuni care sunt legate de constrângeri existențiale diferite cu privire la autonomia umană , bazate pe condiții socio-economice fundamental diferite (Putnam, 2001).

4.3. Relația dezvoltare socio-economică-cultură politică-instituții politice

Pe baza datelor culese din mega-sondajul mondial al valorilor, Inglehart și Welzel și-au propus să exploreze relația dintre cultura politică și instituțiile democratice. Dacă autori precum Rustow (1970) și Jackman și Miller (1998) au considerat că factorul cauză în relația dintre cultura și instituțiile politice democratice ar fi cea de-a doua variabilă, Putnam (1993) și Inglehart (1997) susțin că în cadrul relației amintite, cultura politică democratică este o precondiție pentru buna funcționare a instituțiilor democratice (Inglehart și Welzel, 2005).

Explicația avansată de Inglehart și Welzel se poate rezuma în felul următor. Dezvoltarea socio-economică (exprimată prin variabile precum PIB

per locuitor, Indexul Dezvoltării Umane sau Indexul Vanhanen al Resurselor Socio-Economice) este factorul care determină în timp ca un procent tot mai mare din rândul populației să împărtășească valori ale auto-exprimării (valori post-materialiste) în locul valorilor de supraviețuire (valori materialiste). Întrucât dezvoltarea socio-economică tinde să-i facă pe oameni material, intelectual și social mai independenți, hrănește un sens al securității existențiale și autonomiei. Un sens în creștere al autonomiei existențiale îi face pe oameni să dea mai mare importanță valorilor umaniste auto-expresive care accentuează emanciparea umană, dând libertății prioritate asupra disciplinei, diversității asupra conformității și autonomiei asupra autorității. Inglehart și Welzel ajung la concluzia că fără excepție, în orice societate în care mai mult de jumătate din populație accentuează valorile auto-expresive, scorul pentru indexul democrației liberale este de cel puțin 90. Instituțiile democratice, în conformitate cu părerea celor doi autori au un impact minor asupra valorilor de auto-exprimare. În schimb creșterea ponderii acestor valori are un impact major asupra instituțiilor democratice întrucât aceste valori sunt inerent relevante pentru libertățile civile și politice care constituie democrația (Inglehart și Welzel, 2005).

Cu alte cuvinte, dacă creșterea economică dintr-o țară se menține pentru un interval mai îndelungat (câteva decenii), acest fapt va conduce înspre creșterea la peste 50% a ponderii celor cu valori post-materialiste (sau auto-expresive), ajungând la o cultură politică democratică ce va susține instituții democratice eficiente. Totuși, ne avertizează Inglehart și Welzel, această relație de cauzalitate este probabilistă, nu deterministă. Lumea socială este complexă și rar se ajunge la monocauzalitate. De aceea cea mai corectă exprimare ar fi că o creștere puternică a valorilor auto-expresive crește puternic probabilitatea ca o societate să fie democrată ori să rămână democrată (Inglehart și Welzel, 2005).

Există câteva cazuri care confirm teoria lui Inglehart și Welzel, dar evident există și excepții, mai notabile fiind cazul Chinei, care a fost campioana mondială a ultimilor decenii la creștere economică, dar rămâne în continuare un regim politic autoritar condus de Partidul Comunist Chinez. Pe de altă parte, India, o țară care are o pondere însemnată de persoane sărace, fiind considerată totuși o economie emergentă, este de

mulți ani o democrație funcțională. În schimb Singapore, o insula sud-est asiatică aproape de coasta chineză a experimentat la rândul ei câteva decenii de creștere economică ajungând să facă pasul înspre o țară clasificată de institutul american de cercetare Freedom House ca parțial liberă. Pe de altă parte republica Weimar care a precedat Germania lui Hitler a fost o democrație fără democrați, înlocuită de un regim dictatorial pe fondul crizei economice interbelice din Germania care a pornit de la înfrângerea acestei țări în Primul Război Mondial și apoi s-a amplificat pe fondul crizei economice mondiale din 1929-1933.

Cu alte cuvinte soluția pentru orice țară, incluzând România, este creșterea economică de durată, care în timp va conduce înspre o cultură politică democratică, instituții economice eficiente și o democrație liberală reală. Aici trebuie făcută o distincție între democrația formală și democrația liberală reală. Dacă instituții precum Freedom House măsoară democrația formală (sau măsura în care libertățile civile și politice sunt instituționalizate), democrația liberală reală reflectă și aceasta, dar și măsura în care aceste libertăți sunt puse în practică, indicând cât de multe alegeri libere au oamenii în decursul vieții lor. Inglehart și Welzel consideră că pentru a măsura democrația liberală reală ar trebui să înmulțim indexul Freedom House cu scorul anti-corupție World Bank obținând astfel un indicator al integrității elitei sau al măsurii în care politicienii respectă normele juridice (Inglehart și Welzel, 2005).

Dacă ar fi să dăm exemple de democrații formale și democrații liberale reale, în prima categorie sunt țări precum România, Bulgaria, Albania sau Polonia, iar în cea de-a doua categorie Danemarca, Franța, SUA, Marea Britanie sau Suedia. România a făcut reale progrese după căderea regimului Ceaușescu și s-a integrat în instituții precum NATO sau UE, dar societatea românească este încă o societate în care domină valorile de supraviețuire sau materialiste, asta în ideea utilizării terminologiei lui Ronald Inglehart. La o analiză pe orice val de sondaj mondial al valorilor se poate observa că procentul celor cu valori materialiste depășește pe cel cu valori postmaterialiste.

4.4. Ce este socializarea politică?

Citându-l pe sociologul american Talcott Parsons, Mattei Dogan evidenția faptul că sosirea fiecărei noi generații seamănă cu o invazie a barbarilor și numai socializarea ne poate permite să inculcăm acestor invadatori regulile conviețuirii. Definind cultura ca pe un cod comun, Pierre Bourdieu subliniază necesitatea unui proces de socializare, în vreme ce David Easton considera că supraviețuirea societăților este legată de inculcarea acestui cod, care e cultura fiecărui individ. Cultura politică, continua Dogan, se transmite prin aculturație iar socializarea își asumă funcția de stabilizare în sens vertical (între generații) și în sens orizontal (între grupuri sociale) (Dogan și Pelassy, 1993).

4.5. Agenții socializării politice

Din punctul de vedere al lui Roskin și al colegilor săi (2011) socializarea reprezintă o asimilare a culturii. Prin procesul de socializare, copiii dobândesc maniere și șabloane de vorbire care adesea se păstrează pe tot parcursul vieții. Deși anumite lucruri sunt predate formal, cea mai mare parte este absorbită prin imitarea celorlalți. Socializarea politică îi învață pe oameni valorile politice și uzanțele specifice. A jura credință drapelului, a cânta imnul național și a se supune figurilor ce simbolizează autoritatea, de la președinte la ofițeri de poliție sunt lucruri învățate din familie, de la prieteni, profesori sau televizor (Roskin et al., 2011)

Părinții influențează zeci de ani comportamentul politic al copiilor lor. Majoritatea oamenilor votează cum au făcut-o și părinții lor. Familia, formează construcția psihologică a indivizilor, care la rândul său determină multe din atitudinile lor politice (Roskin et al., 2011).

Easton și Dennis au construit un model ipotetic de integrare progresivă a politicului în patru faze succesive care se dezvoltă la copii între 7 și 14 ani. Acest model include politizarea sau faza inițială în care copilul percepe existența unei sfere sau activități sociale specificată prin termenul politic, personalizarea, faza în care copilul stabilește o primă relație directă cu sistemul politic prin intermediul identificării câtorva figuri de autoritate proeminente (președintele, primarul), idealizarea acestor figuri de autoritate

și ale puterii, pe care copilul îi percepe ca binevoitori sau răuvoitori și instituționalizarea, faza în care copilul lărgește și raționalizează progresiv percepția sa despre sistemul politic (Denni și Lecomte, 2004).

O socializare mai deliberată are loc în școală. Majoritatea guvernelor folosesc istoria pentru a le insufla copiilor mândrie și patriotism. Fostele țări comuniste au folosit școlile pentru a inocula sprijinul pentru regim, efort care a eșuat în cele din urmă (Roskin et al, 2011).

Legat de implicarea sistemului școlar din țările comuniste în socializarea copiilor, Matei Dogan (1993) citează o poezie pe care copii o învățau într-o grădiniță chineză: „Grădinița este casa mea/ Educatoarea este mama mea/ Ea mă învață atâtea lucruri/ Și eu sunt atât de fericit aici/ Nu am nevoie de nimic altceva". A nu avea nevoie de nimic altceva, punctează Dogan este idealul oricărui stat totalitar (Dogan și Pelassy, 1993).

Totuși într-o societate democratică, familia are un rol mai important în socializarea politică decât școala. O cercetare nord-americană, citată de Denni și Lecomte (2004) demonstrează că prin măsurarea procentelor de reproducere, de către copii a preferințelor ideologice și partizane ale părinților și ale profesorilor, rezultă că influența profesorilor este mult mai slabă decât cea a părinților (Denni și Lecomte, 2004).

Mass-media și în special televiziunea are o influență tot mai mare, mulți temându-se că influența televiziunii este negativă. Politologul Robert Putnam susține că privitul la televizor îi face pe oameni pasivi și dezinteresați de activitățile comunității sau de grup. Mesajul televiziunilor ajunge la copii devreme astfel că inclusiv copiii de trei ani pot să-l recunoască pe președinte la televizor și să înțeleagă că e un fel de șef al națiunii (Roskin et al., 2011).

Probabil un punct pe agenda cercetărilor privind procesul de socializare politică și în general al influenței politice ar putea fi pe viitor impactul mass media digitale. În perioada pandemiei Sars-Cov 19, unele cercetări au dovedit că tinerii sunt mai influențați de mass media digitală în comparație cu adulții sau vârstnicii care erau mai atenți la știrile venite din presa scrisă, televiziune sau radio (Balandinowicz-Pamfil et al, 2023).

Capitolul 5.

Partidele politice, sistemele de partide și sistemele electorale

5.1. Ce sunt partidele politice?

Despre partidele politice începe să se vorbească din momentul în care politica modernă ia amploare, printr-o participare mai vastă, când devine concurențială și când funcțiile de reprezentare și guvernare sunt ditribuite prin consultări electorale. Din acel moment, candidații la anumite funcții deseori cunoscuți în circumscripțiile electorale uninominale simt nevoia de a-și organiza propria activitate electorală și de a se alia cu alți candidați care împărtășesc aceleași opinii (Pasquino, 2002). Pentru Schattschneider apariția partidelor politice este fără îndoială una din principalele mărci distinctive ale guvernării moderne. Partidele politice au creat democrația, iar democrația modernă este de neconceput fără partide (Roskin et al., 2011).

Dacă pentru Max Weber partidele sunt organizații liber create și orientate pentru o recrutare liberă cu scopul de a aduna voturi pentru alegeri vizând funcțiile politice, pentru Giovanni Sartori un partid este orice grupare politică identificată printr-o etichetă oficială care se prezintă la alegeri și este capabilă să își plaseze prin alegeri candidații pentru funcții publice (Pasquino, 2002).

5.2. Funcțiile partidelor politice

Atât în regimurile democratice, cât și în cele nedemocratice, partidele îndeplinesc mai multe funcții.

Ele sunt o punte între oameni și guvern, fiind dispozitive de input care le permit cetățenilor să-și facă auzite nevoile și dorințele de către guvern.

O altă funcție este agregarea intereselor. Partidele ajută la aplanarea și calmarea conflictelor dintre grupurile de interese prin îmbinarea intereselor separate într-o organizație mai largă.

A treia funcție este integrarea în sistemul politic. Partidele atrag în sistemul politic grupuri neintegrate anterior, acordându-le dreptul la cuvânt sau la influențarea platformelor program.

Partidele au totodată și funcția de socializare politică. Partidele îi familiarizează pe cetățeni cu candidații sau oficialii aleși și le sugerează membrilor cum să vorbească în public, cum să conducă întruniri și cum să facă compromisuri, dezvoltându-le astfel competența politică.

Atunci când fac campanii pentru candidații lor, partidele mobilizează alegătorii, suscitând interesul și stimulând prezența la vot.

Nu în ultimul rând partidele organizează guvernarea. Partidul învingător primește funcții guvernamentale și putere și modelează politice în stilul său (Roskin et al., 2011).

5.3. Tipologia partidelor politice

O modalitate simplă de clasificare a partidelor politice este pe un spectru de la stânga la dreapta, conform ideologiei partidului. Dacă partidele de stânga, precum comuniștii propun nivelarea diferențelor de clasă prin naționalizarea industriilor majore, partidele de centru stânga promovează statul social, dar nu și industriile naționalizate. Partidele centriste sunt în general liberale în chestiuni sociale, dar conservatoare sub aspect economic sau în privința pieței libere. Partidele de centru-dreapta vor să limiteze statul social în favoarea spiritului întreprinzător, în vreme ce partidele de dreapta doresc să desființeze statul social, să limiteze puterea sindicatelor și să promoveze o creștere capitalistă viguroasă (Roskin et al., 2011).

Dacă referința este sistemul de partide din România ultimelor trei decenii se poate afirma că Partidul Social-Democrat este un partid de centru-stânga, Partidul Național Liberal este un partid de centru-dreapta, USR este de asemenea un partid de centru dreapta, în vreme ce AUR este un partid de dreapta. Probabil că spectrul politic de care UDMR este cel mai apropiat este cel de centru-stânga.

Deja la începutul anilor 1920, odată cu formarea partidelor și a sistemelor de partide în democrațiile occidentale partidele se puteau individualiza și clasifica. Pentru Max Weber partidele se împart în partide de notabili, partide cu o structură embrionară și la care se apelează doar în ocazii

electorale, și respective partide de mase ce au la bază structuri permanente, menținute constant în activitate (Pasquino, 2002).

Pentru politologul francez Maurice Duverger, partidele politice se împart în partide de mase, cu alte cuvinte cele care se bazează pe cotizațiile primite de la membrii lor de partid, care susțin campania electorală și finanțarea ei, și partide de cadre, care tind să adune la un loc personalitățile pentru a pregăti alegerile, a le dirija și menține contactul cu candidații (Pasquino, 2002).

O lucrare demnă de a fi menționată legat de partidele de masa este clasica analiză a lui Robert Michels despre Partidul Social German intitulată „Partidele Politice. Un studiu sociologic al tendințelor oligarhice din democrațiile moderne", publicată în 1911.

În lucrarea menționată, Michels formulează o teorie critică a democraţiei şi totodată o încercare de a spulbera iluziile în legătură cu rezultatele unei revoluţii socialiste (Michels, 1968).

În acelaşi sens în care Mosca şi Pareto năzuiau să lichideze „ca pură ideologie" speranţa în emanciparea maselor, speranţă alimentată, nu în ultimul rând, de socialişti, Michels constată lucid că, în chiar sânul marilor partide socialiste, votate şi susţinute în numele sacrosanctelor idealuri democratice, se manifestă „legea de fier a oligarhiei" (Bădescu et al., 1996).

Prima parte a lucrării este o analiză prin care Michels a dorit să demonstreze incapacitatea tehnică a maselor de a guverna, ceea ce duce la ideea dominaţiei unei elite conducătoare în cadrul organizaţiei partidului politic modern. Această demonstrație e realizată printr-o sinteză a teoriilor lui Le Bon, Mosca şi Pareto (Bădescu et al., 1996).

Idealul politic al democraţiei, crede Michels, constă în „autoguvernarea maselor în conformitate cu deciziile ansamblurilor". Dar cel mai puternic argument împotriva suveranității maselor este derivat din imposibilitatea mecanică şi tehnică a realizării sale. Este evident faptul că marile organizaţii de partid socialiste care în unele mari centre industriale numărau chiar mai mult de 10. 000 de aderenţi, sunt imposibil de condus fără un sistem de reprezentare. Pe de altă parte, partidul socialist este o „organizație luptătoare", care pentru a avea câştig de cauză în viaţa politică are nevoie de o structură ierarhică. În absenţa unei astfel de structuri, afirmă

Michels, partidul devine comparabil cu „*o armată de negrii care e incapabilă să învingă un singur batalion disciplinat şi instruit de soldaţi europeni*" (Michels, 1968).

Pe de altă parte, masa e indiferentă, apatică, doar o minoritate participând la deciziile de partid. La aceste trăsături se adaugă diferențele profunde de educaţie şi cultură dintre membri, „*aceste diferenţe, crede Michels, dau nevoii de conducere simţită de mase o creştere continuă*" (Michels, 1968).

Liderii, în comparaţie cu masele, a căror compoziţie variază de la un moment la altul, constituie un element mai stabil în cadrul organizaţiei. O caracteristică importantă a liderilor este indispensabilitatea lor tehnică, „*cu cât devin mai iniţiaţi în detalii ale vieţii politice, cu atât devin mai familiarizaţi cu diferite aspecte ale problemei fiscale şi cu chestiuni de politică externă, liderii câştigând o importanţă care-i face indispensabili*" (Michels, 1968).

O tendinţă remarcată de Michels în viaţa partidului social-democrat este stabilitatea liderilor în posturile de conducere. Aceasta, deoarece altfel partidul ar risca să devină incapabil de a contracta alianțele folositoare la momentul oportun.

Partidul modern, la fel ca statul modern, luptă pentru crearea unei largi baze organizaţionale şi pentru a-şi ataşa prin legături financiare cel mai mare număr posibil de indivizi. Forța partidului socialist constă, așa cum de altfel avea să remarce mai târziu şi Maurice Duverger, în numărul aderenţilor (Duverger, 1951).

Toate aceste caracteristici menţionate duc la concluzia tendinţei oligarhice în cadrul organizației „partidului democratic modern". Explicarea fenomenului oligarhic e un rezultat în parte psihologic. Oligarhia derivă din transformările psihice pe care personalităţile dominante în cadrul partidelor le suferă în cursul vieţii lor. Pe de altă parte, aşa cum a fost menţionat anterior, oligarhia depinde de însăși psihologia organizației, „*de necesitățile tactice și tehnice care rezultă din consolidarea oricărui agregat practic disciplinat*" (Michels, 1968).

Întreaga analiză a politologului german conduce la ideea „legii sociologice fundamentale a partidelor politice" care afirmă că: „organizația este cea care dă naştere la dominarea alegătorilor asupra aleşilor, a mandatarilor asupra mandatatorilor, a delegaţilor asupra delegatorilor. Cine spune

organizație, spune oligarhie" (Michels, 1968). Odată ce sistemul democrației reprezentative este stabilit în uniunile sindicale și partidele politice, apare legătura dintre funcționarii cu normă întreagă și politicienii profesioniști. Sarcinile administrative implică inevitabil crearea unei birocrații care este în esență nedemocratică. Activitatea eficientă a organizației cere o divizare a specializată a muncii care necesită control și coordonare de la vârful organizației. Rezultatul este o birocrație riguros definită și ierarhică (Haralambos, 1990).

Un alt tip de partid este partidul de fideli, cum a fost NSDAP (Partidul Național Socialist al Muncitorilor din Germania), partidul lui Adolf Hitler. Acest tip de partid este construit în jurul unei persoane. În România un partid care intră în această clasificare a fost Partidul România Mare, construit de scriitorul și jurnalistul Corneliu Vadim Tudor. Asemănătoare cu partidele de fideli sunt partidele personaliste ale unor puternici conducători din America Latină, cum a fost cazul Peron în Argentina și Vargas în Brazilia (Roskin et al., 2011).

Un alt tip de partid care trebuie menționat este partidul catch-all. Acest partid evidențiat pentru prima oară de Kirchheimer în anii 1960, vizează dorința conducătorilor partidului de a căuta cu atenție, în dauna identității sale toți susținătorii și alegătorii posibili pentru a câștiga cât mai mulți electori (Pasquino, 2002).

5.4. Sistemele de partide

Sistemele de partide nu sunt același lucru cu partidele. Partidele sunt organizații care urmăresc câștigarea și exercitarea puterii politice. Sistemele de partide reprezintă interacțiunile partidelor unele cu altele. Sănătatea unui sistem politic depinde în mare măsură de sistemul de partide, dacă este stabil sau instabil, dacă are prea multe partide și dacă partidele concurează într-o manieră centripetă sau centrifugă (Roskin et al., 2011).

Politologul francez Duverger a încercat să analizeze și să clasifice sistemele de partide. Conform criteriului numeric Duverger a clasificat sistemele de partide în: monopartidiste, bipartidiste și multipartidiste. Totuși, crede Sartori mai există un criteriu, pe lângă cel numeric, și anume criteriul relevanței partidelor, obligatoriu pentru a individualiza și număra

partidele importante. Pentru politologul Italian cele două criterii de relevanță sunt rolul partidelor în formarea coalițiilor de guvernare și potențialul de intimidare. Astfel, conform primului criteriu, unele partide, chiar dacă sunt mici din punctul de vedere al procentului electoral, pot avea o importanță covârșitoare, dacă nu chiar indispensabilă, în formarea coalițiilor de guvernare. Așa este cazul în România de mulți ani cu UDMR, partidul minorității maghiare. Conform celui de-al doilea criteriu, potențialul de intimidare, unele partide sunt capabile să exercite o influență semnificativă asupra activității coaliției guvernamentale. Pentru sistemele multipartidiste, Sartori introduce al treilea criteriu, și anume distanța ideologică sau polarizarea. În unele sisteme multipartidiste există partide atât de îndepărtate din punct de vedere ideologic, încât nu pot fi luate în considerare ca potențiali aliați în coaliții de către alte partide (Pasquino, 2002).

Sistemele unipartidiste caracterizează regimurile autoritare și totalitare. În țări precum Uniunea Sovietică până în 1991 sau în China contemporană a existat sau există un singur partid care controlează fiecare nivel de guvernământ, fiind totodată și singurul partid legal (Roskin et al., 2011).

Există totodată sisteme partide cu un partid dominant. Așa s-a întâmplat de pildă în istoria recentă a Indiei în care Partidul Congresului a dominat mult timp guvernarea sau în Mexic până în 2000, când după foarte mulți ani Partidul Revoluționar Instituțional a fost învins de Partidul Acțiunea Națională, un partid conservator (Roskin et al., 2011).

Cele mai cunoscute sisteme bipartidiste sunt cele din Statele Unite ale Americii și Regatul Unit al Marii Britanii. Aici două partide majoritare au șanse aproximativ egale de a câștiga alegerile, partidele republican și democrat în SUA și partidele conservator și laburist în Marea Britanie. Totuși există o diferență între cele două țări vorbitoare de limbă engleză. SUA este un sistem prezidențial, în care președintele ales conduce guvernul nord-american. În Marea Britanie, suveranul numește de regulă președintele partidului câștigător al alegerilor parlamentare drept prim ministru.

Politologul olandez Lijphardt subliniază câteva caracteristici ale sistemului politic britanic sau Westminster, sistem bipartidist, sistem care a fost exportat în alte țări membre ale Commonwealth, cum este de pildă cazul Noii Zeelande până în 1996. Aceste trăsături observate de Lijphardt sunt

concentrarea puterii executive în cabinete monocolore și cu majoritate simplă, dominația guvernului format asupra parlamentului, desi teoretic ar trebui ca parlamentul să controleze guvernul, sistem electoral majoritar și disproporțional, pluralismul grupurilor de interese, guvernarea centralizată și unitară, flexibilitatea constituțională, absența controlului constituțional și o bancă centrală controlată de executiv (Lijphardt, 2000).

Pentru că în sistemul bipartidist britanic cele două partide sunt de puteri aproximativ egale, partidul care câștigă alegerile nu reprezintă de obicei mai mult decât o majoritate restrânsă, în timp ce minoritatea este relativ numeroasă. Din acest motiv, continua Lijphardt, guvernul monocolor și cu majoritate simplă este perfecta întrupare a guvernării majoritariste, exercită puterea politică pentru a conduce ca reprezentant al și în interesul unei majorități care nu atinge proporții covârșitoare. O minoritate mare este exclusă de la guvernare și condamnată la rolul de opoziție (Lijphardt, 2000).

În ceea ce privește sistemele multipartidiste, numărul partidelor nu numai că este important, dar exercită o influență semnificativă asupra mecanicii sistemului, crede politologul Giovanni Sartori. Potrivit concepției sale, linia de demarcație se trasează între sistemele care au de la trei la cinci partide importante și sistemele care au mai mult de cinci partide semnificative. Astfel sistemele care au cinci sau mai puține partide importante funcționează după o logică moderată și centripetă, produc alternanțe la guvernare și dau tuturor partidelor posibilitatea de a guverna. Pentru politologul italian un bun exemplu de pluralism sau multipartidism moderat este sistemul de partide din Germania. În schimb crede el, logica de funcționare a sistemelor multipartidiste extreme sau cu pluralism polarizat este complet diferită. Câteva cazuri de acest fel sunt cele ale Republicii de la Weimar (1919-1933), Chile (1958-1973), ale celei de-a patra Republici Franceze (1946-1958) și a Republicii Italiene până la schimbarea legii electorale (1945-1993) (Pasquino, 2002).

Interpretarea majoritaristă a definițiilor fundamentale ale democrației spune că aceasta înseamnă guvernarea de către majoritatea poporului, crede politologul olandez Lijphardt. Se afirmă că majoritățile trebuie să guverneze și că minoritățile trebuie să se opună. Această viziune este concurată de modelul consensualist. În societățile plural, societăți puternic divizate de-a

lungul unor linii religioase, ideologice, lingvistice, culturale, etnice sau rasiale, guvernarea majorității nu numai că este nedemocratică, dar este și periculoasă, deoarece minoritățile cărora li se refuză continuu accesul la putere se vor simți excluse și discriminate, putând să-și piardă încrederea în regim. Cele mai bune exemple de modele consensualiste sunt Elveția, Belgia și Uniunea Europeană, toate fiind societăți multi-etnice. Modelul consensualist prezintă următoarele caracteristici: împărțirea puterii executive în cabinete de coaliție, echilibrul puterii între executiv și legislativ, corporatismul grupurilor de interese, guvernarea federalistă și descentralizată, bicameralism puternic, rigiditate constituțională și control constitutional, independența băncii centrale (Lijphardt, 2000).

Din punctul de vedere al lui Roskin și al colegilor săi (2011) numărul de partide nu este singurul aspect important într-un sistem multipartidist. Contează și cultura politică, înțelegerea asupra aspectelor de bază și regulile de formare și dizolvare a unui cabinet. Cercetătorii au investit mari eforturi pentru a dezbate care sistem este mai bun, cel bipartidist sau cel multipartidist. Este greu de spus, deoarece ambele au căzut pradă indeciziei și imobilismului, blocării asupra unei chestiuni politice majore (Roskin et al., 2011).

5.5. Sistemele electorale

Cu excepția unor țări foarte mici, democrația înseamnă în mod necesar democrație reprezentativă, consideră politologul olandez Lijphardt (2010). Într-o democrație reprezentativă oficialii aleși iau decizii în numele poporului. Sarcina alegerii reprezentanților poporului este realizată prin intermediul sistemului electoral, definit ca un set de metode prin care voturile cetățenilor sunt transformate în mandate representative. Sistemul electoral este elementul fundamental al democrației reprezentative (Lijphardt, 2010).

Există un acord al experților că cele mai importante două dimensiuni ale sistemelor electorale sunt formula electorală și magnitudinea circumscripției (numărul de reprezentanți aleși în circumscripție). Pornind de la aceste două dimensiuni se disting două tipuri de formule electorale și o mulțime de subtipuri în cadrul fiecăreia din acestea, formule majoritare (cu pluralitate simplă și vot alternativ), reprezentarea proporțională sau RP (clasificată în formulele restului cel mai mare, celor mai ridicate medii și vot

unic transferabil) și sisteme semi-proporționale cum ar fi votul cumulativ și votul limitat (Lijphardt, 2010).

Există și o a treia dimensiune importantă a sistemelor electorale, și anume pragul electoral sau nivelul minim al suportului de care are nevoie un partid pentru a câștiga mandate. Dacă legea electorală reglementează un astfel de prag el se va referi fie la un nivel care trebuie atins la nivel național, fie la cel impus pentru circumscripții, fie la nivel regional. În sfârșit a patra dimensiune este mărimea adunării sau numărul total de mandate în parlament (Lijphardt, 2010).

Întrucât cursul de sociologie politică are un caracter introductiv nu se va insista pe foarte multe detalii care fac din analiza sistemelor electorale o disciplină în sine, mai degrabă scopul fiind de a limita discuția la câteva elemente de bază.

Cel mai simplu sistem electoral este cel de tip anglo-american al circumscripțiilor uninominale, unde un membru al Parlamentului este ales pentru a reprezenta întreaga circumscripție prin câștigarea unei pluralități, dar nu neaparat o majoritate de voturi. Numit „metoda pluralității în circumscripții uninominale" sau „scrutin uninominal majoritar cu un tur" (first past the post), acest sistem îndeamnă grupurile de interese și facțiunile politice să se coalizeze în două mari partide. Există sisteme cu trei partide, dar fără prea mari speranțe ca al treilea partid să câștige, putând avea un impact ca grup de protest și de presiune asupra marilor partide (Roskin et al., 2011).

Sistemele cu reprezentare proporțională se bazează pe circumscripții plurinominale. Cu alte cuvinte, fiecare circumscripție trimite mai mulți reprezentanți în parlament, nu doar unul. În țări mici, precum Olanda sau Israel, întreaga țară este o singură mare circumscripție. În Suedia circumscripția este comitatul, în Spania ea este provincia. Dacă circumscripția are dreptul la zece locuri, fiecare partid le oferă alegătorilor o listă a partidului cu zece candidați. Fiecare votant alege o listă, iar partidul obține locuri proporțional cu voturile pe care le primește (Roskin et al., 2011).

Dacă circumscripțiile electorale uninominale tind să producă sisteme bipartidiste sau sisteme de partide „doi plus", reprezentarea proporțională încurajează partidele să se separe. De exemplu sistemul RP din Israel

plasează o duzină de partide în Knesset (parlamentul israelian). Modificarea legilor electorale, aspect care se întîmplă extrem de rar în viața politică a democrațiilor reprezentative, poate schimba sistemul de partide al unei țări, conducând de la un sistem multipartidist la unul cu de tip „doi plus" ca în Germania sau de la un sistem multipartidist la unul cu două blocuri politice precum în Franța (Roskin et al., 2011).

Capitolul 6.

Națiuni și naționalism

6.1. Ce este naționalismul?

După cele două războaie mondiale din secolul XX a urmat o epocă de câteva decenii dominată de Războiul Rece dintre cele două mega-puteri, Statele Unite ale Americii și Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste. În această perioadă a fost foarte importantă lupta dintre cele două sisteme socio-economice, capitalismul și comunismul, problema națiunilor și naționalismului având o importanță secundară la nivelul politicii internaționale.

Dar după prăbușirea comunismului în Uniunea Sovietică și în țările satelit, precum și destrămarea Yugoslaviei, evenimente petrecute în 1989 și în primii ani de după 1989, a fost repusă pe tapet problema națiunilor și naționalismului. Ca urmare a acestor evenimente au apărut într-o perioadă relativ scurtă foarte multe state noi, unul dintre ultimele state nou apărute fiind Kosovo, un fost teritoriu al Serbiei, dar cu o pondere foarte mare de etnici albanezi, un stat nerecunoscut de o serie de națiuni, printre care se numără și România.

Nu trebuie să uităm tulburările etnice din România în martie 1990 (conflictul dintre români și maghiari de la Târgu Mureș, dar și alte conflicte locale între români și maghiari din județele Covasna și Harghita, unele fiind soldate chiar cu uciderea unor persoane din rândul autorităților, influențate de prăbușirea regimului autoritar al lui Nicolae Ceaușescu și de vidul de putere instalat în țara noastră ca urmare al acestui eveniment. Totodată trebuie remarcat un alt eveniment care reține atenția opiniei publice internaționale începând din februarie 2022, războiul din Ucraina dintre ruși, pe de o parte, și ucrainenii sprijiniți de statele occidentale. Acest război este dificil de estimat când se va încheia și cu ce consecințe, dar se poate crede că atunci când aceste lupte sângeroase dintre armata rusă și cea ucraineană vor lua capăt, regimul lui Vladimir Putin se va sfârși și totodată Rusia ca stat federal probabil că se va dezintegra.

După cum se exprimă Eric Hobsbawm pe același subiect, după 1989 un sistem de putere internațional a încetat să mai existe pentru prima oară în istoria europeană din secolul al XVIII-lea încoace. În anii 1990 s-a produs o notabilă balcanizare a unor largi părți din lumea veche (prin dezintegrarea URSS și a regimurilor comuniste din Balcani), dând naștere la cea mai mare creștere de state suverane recunoscute pe plan internațional de la decolonizarea imperiilor europene din era imperialistă dintre sfârșitul celui de-al doilea Război Mondial și anii 1970. Numărul membrilor Națiunilor Unite a crescut cu 32 de state sau cu peste 20/100 (Hobsbawm, 2016).

Dar ca să putem înțelege aceste evenimente este necesar să facem apel la teoriile națiunii și naționalismului, o zonă de cercetare foarte vastă care trebuie să fie explorată atent.

Există acum o literatură extensivă erudită referitoare la natura și istoria națiunilor și naționalismului produsă în principal după publicarea mai multor texte influente în anii 1980 (Hobsbawm, 2016)

După cum se exprimă Anthony Smith în lucrarea sa de sinteză a teoriilor națiunilor și naționalismului, această zonă a cunoașterii sociale a fost dominată de trei probleme principale.

Prima este etică și filosofică și privește rolul națiunii în viața oamenilor.

A doua problemă este antropologică și politică și se referă la definiția socială a națiunii. Ce fel de comunitate este națiunea și care este relația dintre individ și comunitate? Are națiunea în mod fundamental un caracter etnocultural, fiind definită prin descendență sau este mai ales o comunitate socială și politică bazată pe rudenie?

A treia problemă este istorică și sociologică și se referă la locul națiunii în istoria umanității. Ar trebui să considerăm națiunea o comunitate imemorială, în continua evoluție, avându-și rădăcinile într-o lungă istorie de conexiuni și cultură comună? Sau ea este mai degrabă un construct social recent, artefact cultural, deopotrivă rigid și maleabil, produs tipic al unei epoci istorice, condiție specifică epocii moderne destinată să dispară odată cu depășirea acestui stadiu? (Smith, 2002).

Într-o lucrare foarte interesantă din aceeași zonă a cercetării sociale, sociologul orădean Gabor Flora consideră că în lucrările occidentale, termeni ca național sau apartenență națională se utilizează deseori ca fiind sinonimi

cu exprimarea calității de cetățean al unei țări. Această situație, crede Flora se datorează în principal faptului că în majoritatea țărilor occidentale identitatea națională s-a construit în principal în jurul identității de cetățean, iar teritoriul statului a devenit în consecință termenul fundamental de referință pentru teritoriul național. Europa de Est a avut o altă cale diferită de dezvoltare, în care etnicitatea, apartenența etnică a îndeplinit un rol fundamental (Flora, 2003).

Potrivit filosofului britanic Isaiah Berlin apariția naționalismului ca doctrină coerentă ar putea fi plasată și datată în ultima treime a secolului al XVIII-lea în Germania, mai exact în concepțiile despre Volksgeist și Nationalgeist în scrierile enorm de influente, ale poetului și filosofului Johann Gottfried Herder. Gândirea lui Herder este dominată de convingerea că printre nevoile de bază ale oamenilor, la fel de elementară ca hrana, procrearea sau comunicarea se află nevoia de a aparține unui grup. Herder a susținut că fiecare comunitate umană și-a avut propria formă și propriul tipar. Membrii ei s-au născut într-un curent de tradiție care le-a modelat nu doar ideile, ci și dezvoltarea emoțională și fizică. Exista un tipar central, dezvoltat istoric, care caracteriza viața și activitatea fiecărei comunități identificabile și, mai profund, ale acelei unități care ajunsese, în vremea lui, să fie națiunea (Berlin, 2021).

Naționalismul, continua Berlin, este o condiție inflamată a conștiinței naționale, care poate fi, și a și fost uneori, tolerantă și pașnică. Pare de obicei cauzată de răni, de vreo formă de umilință colectivă. Este posibil ca aceasta să se fi întâmplat în ținuturile germane, care rămăseseră la marginea marii Renașteri a Europei Occidentale. Cazul ținuturilor germane, obiect al disprețului sau toleranței înfumurate ale unor vecini mândri, precum francezii, este una din cele mai traumatice experiențe pe care le pot îndura indivizii și societățile, iar răspunsul constă în exagerarea patologică a virtuților reale sau imaginare proprii, precum și resentimentul și ostilitatea față de cei mândri, fericiți și de succes. Într-adevăr, crede filosoful britanic, acesta a fost sentimental german față de Occident, mai ales față de Franța în secolul al XVIII-lea (Berlin, 2021).

6.2. Teoriile naționalismului

Pentru istoricii clujeni Melinda si Sorin Mitu, cele mai influente teorii contemporane referitoare la națiuni și naționalism sunt cele numite moderniste sau constructiviste și aparțin lui Ernest Gellner, Benedict Anderson și Eric Hobsbawm. Potrivit celor trei autori, națiunile sunt creații recente, specific ultimelor două secole din istoria umanității. Un rol important în construirea acestor noi identități de factură națională, l-a jucat acțiunea conștientă a elitelor. Națiunea reprezintă principala formă de solidaritate specifică epocii moderne, iar apariția ei nu este decât o consecință a procesului de modernizare (Mitu&Mitu, 2014).

Făcând referire la același subiect, Anthony Smith consideră că paradigma modernistă a națiunilor și naționalismului constituie cea mai utilă și mai amplă mare narațiune din domeniu. Ea a apărut în opoziție cu paradigmele mai vechi naționaliste sau perenialiste (Smith, 2002).

În lucrarea „Gândire și schimbare", Ernest Gellner, antropolog britanic de origine cehă, schițează o nouă teorie a naționalismului, care se concentrează asupra efectelor proceselor de modernizare inegală la nivel global. Asemănând modernizarea cu un val uriaș care a pornit asupra întregii lumi din Vestul Europei, ajungând în diferite zone în momente și cu intensități diferite, Gellner afirmă că dezvoltarea naționalismului se datorează noului rol al culturii lingvistice din lumea modernă. (Smith, 2002).

Pentru Gellner națiunile nu creează naționalism, ci mai degrabă mișcările naționaliste definesc și creează națiuni. Naționalismul este aspirația către norma națiunii și acceptarea acesteia, pe care Gellner a definit-o în acest stadiu ca societate mare, cu o cultură comună, nemediată și anonimă. Oamenii devin naționaliști dintr-o necesitate autentică, obiectivă, practică pentru că nevoia de dezvoltare generează naționalismul și nu invers (Smith, 2002).

Gellner a reformulat teoria naționalismului în celebra sa lucrare „Națiuni și naționalism" (1983). Cheia noii sale versiuni a constituit-o rolul sistemelor de educație publică de masa în susținerea culturilor înalte în societățile moderne, industriale. Într-o epocă a educației și opiniilor generalizate, crede Gellner, relația dintre cultură și organizarea statală se schimbă radical. Cultura înaltă pătrunde în întreaga societate, definind-o și ea trebuie susținută de stat. Acesta este secretul naționalismului (Smith, 2002).

Gellner face o observație interesantă, și anume că din cele aproximativ 8000 de grupuri lingvistice din lume, doar aproximativ 200 s-au constituit în națiuni, cu state proprii, o parte ceva mai mare (în jur de 600) luptând să-și formeze propriile state, totalul ajungând la aproximativ 800. În concluzie cu greu putem să folosim doar cultura comună pentru a defini națiunea. Din acest motiv este necesar să definim națiunea în termenii epocii naționalismului (Smith, 2002).

Pentru Gellner naționalismul este un principiu politic care susține că entitatea politică și cea națională ar trebui să fie congruente, iar sentimental național este mânia sau satisfacția politică apărute în urma încălcării și considerării acestui principiu, în timp ce mișcările naționaliste sunt generate de acest sentiment (Smith, 2002).

Analizând în mod sintetic concepția lui Gellner, sociologul orădean Gabor Flora consideră că principalele concluzii legate de teoria dezvoltată de antropologul britanic sunt următoarele.

Statul național devine normă politică ca rezultat al unor schimbări majore în condițiile sociale ale omenirii, când o cultură înaltă devine cultura operațională a societății.

O altă concluzie importantă este legată de faptul că apariția naționalismului este legată în mod esențial de principiul de legitimare al societății industriale avansate, în care un număr important de posturi trebuie ocupate pe baza meritelor individuale, a performanței și competenței; inegalitățile sunt graduale și prezintă o anumită continuitate, fără bariere de netrecut între clase sau caste; aceste inegalități sunt interiorizate în sufletele beneficiarilor și ale victimelor inegalității (Flora, 2003).

Istoricul britanic Eric Hobsbawm si-a dezvoltat punctul de vedere în lucrarea apărută în 1990, „Națiuni și naționalism de la 1780 până în prezent”. Ca și Gellner, Hobsbawm consideră că națiunile sunt produsul naționalismului, din punct de vedere conceptual și istoric, dar el a susținut și că principala caracteristică și principalul scop al naționalismului este tendința sa de a construi un stat națiune. Naționalismul este un program politic. Fără țelul de a crea un stat națiune, naționalismul nu prezintă prea mult interes și nu are consecințe importante (Smith, 2002).

Pentru Hobsbawm națiunile sunt create de naționaliști, ele neconstituind un artefact minor. El distinge totodată două tipuri de naționalism. Primul tip (dezvoltat în anii 1830-1870 în Germania, Italia, Ungaria) este cel al naționalismului politic, de masa, civic și democratic, modelat de tipul de națiune cetățenească creat de Revoluția Franceză. Al doilea tip de naționalism este cel etno-lingvistic în care grupuri mai mici își afirmă dreptul de a se separa de marile imperii și de a-și crea propriile state pe baza legăturilor etnice și/sau lingvistice. Acest tip de naționalism a fost predominant în Europa de Est între 1840 și 1914 și a revenit în anii 1970 și 1980 după ce naționalismele politice civice anticoloniale din Asia și Africa și-au mai pierdut din forță (Smith, 2002).

Pentru Benedict Anderson, autor al influentei lucrări „Comunități imaginate”, națiunile și naționalismul sunt artefacte culturale moderne de un anumit tip, care au apărut la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Totuși din punctul său de vedere în loc să se considere naționalismul ca ideologie ar fi mai simplu de privit ca și rudenia sau religia (Smith, 2002).

În acest spirit Anderson ne oferă bine cunoscuta sa definiție a națiunii ca o comunitate politică imaginată, fiind atât inerent limitată, cât și suverană. Națiunea din punctul său de vedere este imaginată pentru că membrii ei nu vor știi niciodată nimic despre majoritatea lor, dar în mintea fiecăruia există imaginea comunității lor. Anderson consideră că toate comunitățile mai mari decât cele rurale, caracterizate prin contacte directe, sunt imaginate. Deci ceea ce distinge națiunea este stilul în care este imaginată ca fiind limitată, chiar dacă granițele sale sunt elastice, și astfel devine o națiune printre celelalte. Națiunea este imaginată ca suverană pentru că într-o epocă a luminilor și revoluției, națiunile vor libertate și aceasta presupune și un stat suveran. Este imaginată pentru ca o comunitate pentru că națiunea este întotdeauna concepută ca o tovărășie puternică, pe orizontală (Smith, 2002).

În aceeași lucrare menționată anterior, Anderson analizează problema sacrificiului de masa pentru națiune. Astfel, el observă că de-a lungul ultimelor două secole, această fraternitate a permis ca atâtea milioane de oameni să vrea nu atât să ucidă, cât să se lase uciși de bunăvoie pentru comunități imaginate și limitate. Cele două fatalități ale condiției umane care explică sacrificiul de masa pentru umanitate sunt moartea și Turnul Babel

sau diversitatea limbilor. Într-o epocă seculară oamenii privesc tot mai mult spre posteritate pentru a-și păstra amintirile vii, iar memoria colectivă și solidaritatea națiunii îi ajută să depășească amenințarea cu uitarea. Națiunile sunt caracterizate de simboluri ale comemorării, mai ales mormintele soldaților necunoscuți. Astfel se poate concluziona că naționalismul, la fel ca religia ia moartea și suferința în serios, într-un fel în care stilurile de gândire progresiste și evoluționiste ca marxismul sau liberalismul nu o fac. Astfel naționalismul transformă fatalitatea în continuitate, făcând legătura între cei morți și cei născuți (Smith, 2002).

Anderson arată pe bună dreptate că națiunea este asemănată cu familia și familia este tratată în cea mai mare parte a istoriei umane ca un mediu al dragostei dezinteresate, al purității și solidarității. Totuși se poate spune că nu datorită faptului că este pură și dezinteresată creează familia atașamente puternice, ci dimpotrivă familiile au interese puternice și membrii lor au atașamente la fel de fervente față de respectivele interese. La fel se întâmplă, crede Anderson și cu națiunea. Suntem pregătiți să facem sacrificii pentru națiune când ea este în primejdie, pentru că știm că interesele noastre, chiar și identitățile și supraviețuirea noastră sunt legate de națiune (Smith, 2002).

Există, afirmă Melinda și Sorin Mitu și autori situați pe o poziție diferită în ceea ce privește originile fenomenului național, cunoscuți drept primordialiști sau perenialiști. Cel mai important dintre aceștia, Anthony Smith, crede că națiunile chiar și în cazurile în care sunt de data recentă, perpetuează numeroase trăsături ale comunităților etnice care le-au precedat. Din această perspectivă, națiunile actuale nu mai par atât de noi și artificiale pe cât le prezintă constructiviștii, deoarece ele duc mai departe, oarecum obligatoriu, o moștenire perenă, al cărei sens nu poate fi atât de ușor deturnat sau instrumentalizat prin acțiunea conștientă a unor elite (Mitu&Mitu, 2014).

Anthony Smith consideră că au existat încercări semnificative de a arăta greșelile și exagerările marii narațiuni moderniste și de a oferi paradigme alternative ale națiunii și naționalismului. Totuși, în ciuda validității multora dintre critici, alternativele propuse nu au reușit până astăzi să atragă susținerea majorității cercetătorilor din domeniu. Pe de altă parte, principalele ipoteze ale modernismului au fost atât de ferm susținute încât chiar și

cei care încearcă să le depășească au abandonat toate încercările de teoretizare decât să aleagă una din alternativele oferite (Smith, 2002).

6.3. Naționalismul român și cel maghiar

Conflictul româno-maghiar este unul milenar. Privit din perspectiva zilei de azi, cu cele două țări, România și Ungaria integrate în NATO și UE, cu o prezență constantă a UDMR la guvernare în România, conflictual pare o poveste a unui trecut îndepărtat. Pentru alții, cum a fost cazul poetului naționalist Corneliu Vadim Tudor care a închinat și o poezie acestui conflict, niciodată nu va exista cu adevărat pace între cele două țări și între români și maghiari (Mitu&Mitu, 2014). Este foarte adevărat că trecutul romano-maghiar este presărat cu destule orori, mai ales dacă ne gândim la evenimentele din Nord-Vestul României din anii 1940-1944, în timpul celui de-al doilea Război Mondial sau la cele amintite chiar la începutul acestui capitol, conflictele din anii 1990 din județele Mureș, Covasna și Harghita.

Despre naționalismul român și maghiar există o vastă literatură de specialitate. Dar atrag atenția în special lucrările lui Sorin Mitu și ale Melindei Mitu, doi istorici clujeni autori sau co-autori a două cărți foarte interesante dedicate acestui subiect.

Din punctul de vedere a celor doi autori perioada cuprinsă între 1800 și 1850 este epoca fondatoare a celor două națiuni, întrucât, luând în considerare paradigma modernistă aceasta este epoca fondatoare a modernității politice și culturale românești și maghiare. Boom-ul modernizării, declanșat în primele decenii ale secolului al XVIII-lea a cuprins toate laturile existenței umane de la ideologie și până la demografie, de la modul în care oamenii se hrăneau și se îmbrăcau pană la viața lor culturală și spirituală. Dar pentru intelectualii aflați în avangarda acestui proces de schimbare, doar una din dimensiunile sale părea să întrupeze spiritual veacului și să exprime chintesența revoluției în curs de desfășurare. Era vorba despre redeșteptarea și emanciparea națională. Propășirea, bunăstarea, modernizarea, eliberarea – toate acestea se săvârșeau în numele națiunii și pentru națiune (Mitu&Mitu, 2014).

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea are loc și cristalizarea imaginii românilor în cultura maghiară.

Din punctul de vedere istoric, în secolul al XVIII-lea, după ce Ungaria otomană și Transilvania erau cucerite de armatele Casei de Habsburg, începea și aici procesul lent de disoluție a solidarităților premoderne. Pe parcursul următoarelor două secole, legăturile sociale, politice și culturale care țineau laolaltă societatea tradițională se vor rupe, fiind înlocuite de noi forme de coeziune socială. În locul economiei țărănești sau domeniale apare economia de piață; în locul culturilor segmentate apare cultura scrisă de masa, difuzată în mod uniform de școală, iar în locul ierarhiilor sociale și politice feudale marcate de rigiditate, ia naștere societatea egalitară, democratică, în care toți sunt asemenea, din punct de vedere al drepturilor civile, ca și în ceea ce privește apartenența unanim recunoscută la aceeași comunitate națională (Mitu și Mitu, 2014).

Este foarte interesant, mergând pe firul cărții lui Mitu&Mitu publicată în 2014 cum erau văzuți românii de elitele politice maghiare și de presa vremii din Ungaria.

Se constată că cei mai mulți politicieni, dar și presa vremii din Ungaria aveau un numitor comun, maghiarizarea etniilor din Ungaria și Transilvania, românii nefiind văzuți ca o etnie problematică. Pe de altă parte românii erau considerați ca înapoiați în comparație cu maghiarii, dar această înapoiere era pusă pe seama oprimării lor de-a lungul secolelor.

De exemplu, baronul Wesselenyi Miklos se arată un adept hotărât al maghiarizării, în condițiile în care reformele preconizate de el urmau să aducă într-o poziție influentă pături largi de cetățeni care nu erau încă legați în nici un fel de noua construcție politică și națională maghiară. El milita pentru acordarea de drepturi cetățenești tuturor categoriilor sociale și tuturor naționalităților din Ungaria, dar numai în schimbul maghiarizării, al integrării acestora în națiunea politică unică maghiară (Mitu și Mitu, 2014).

În 1843, baronul Wesselenyi prezenta într-o lucrare câteva considerații despre români. Din punctul său de vedere chiar și românii greco-catolici se simt de religie greacă, împărtășind sentimentele fraților lor ortodocși și țin la ruși și la țarul Rusiei. Din păcate, credea Wesselenyi, această atracție a românilor față de religia ortodoxă, ca și reținerile lor față de statul maghiar s-au intensificat pe parcurs favorizate de persecuțiile pe care au trebuit să le suporte (Mitu&Mitu, 2014).

Contele Szecheny Istvan este o figură marcantă care va adopta o poziție aparte, moderată în raport cu tendința dominantă a naționalismului maghiar. Din punctul său de vedere toate etniile de pe cuprinsul Ungariei aveau dreptul să vorbească în cadrul familiei propria limbă și să urmeze propria religie, dar pentru aceste concesii, toate lucrurile care țin de viața publică să decurgă exclusiv în limba maghiară. Ținta atacului său era politica lipsită de înțelepciune care nu a făcut decât să-i înstrăineze și mai mult pe români, înstrăinare, considerată de politicianul maghiar ca fiind extrem de periculoasă (Mitu și Mitu, 2014).

Un punct de vedere interesant este cel al avocatului Hatvani Imre care în lucrarea sa din 1848 dedicată românilor încerca să descifreze cauzele înapoierii materiale și spirituale a românilor, situație care persista și după 1848. Hatvani considera că această situație se datora doar oprimării la care au fost supuși pe parcursul istoriei și nu unor caracteristici întipărite în felul lor de a fi. Hatvani critica literatura politică a vremii care a neglijat problemele românilor, considerând că majoritatea maghiarilor nu îi cunosc cu adevărat pe români și nici nu doresc acest lucru (Mitu și Mitu, 2014).

Se observă, concluzionează Sorin și Melinda Mitu, că judecățile de valoare cu privire la români se întemeiază pe rolul acestora atribuit în relațiile cu maghiarii. Românilor li se construiește adesea o imagine favorabilă, încercând să se demonstreze că de-a lungul istoriei românii au fost întotdeauna alături de maghiari în luptele duse pentru apărarea patriei comune (Mitu și Mitu, 2014).

Mai vehement se pronunță contra românilor autorul Erdelyi Arthur care publică în 1849 la Cluj două broșuri intitulate Despre Transilvania și Trecut-Prezent-Viitor, Broșură democratică, scrise ca o reacție a recentului războiului civil din Transilvania. Din punctul său de vedere istoria românilor este lipsită de relief. El consideră că românii nu s-au remarcat prin nimic. Deși sunt un popor mândru de originea sa strămoșească, ei sunt în stare să privească luni întregi cum râmă porcii prin mozaicurile antice. Un popor oprimat mai tare de sași decât de maghiari, dar care îndrăznește să vină cu pretenții asupra Ardealului. Tot despre români, Erdelyi precizează că nu au avut niciodată o constituție liberală și autoguvernare și că în timpul

revoluției maghiare, au fost ațâțați de preoții lor, precum și de guvernele de la Viena sau Petersburg, în direcția comiterii unor acte care i-au făcut nedemni de libertatea obținută prin noile legi. Tocmai de aceea, consideră Erdelyi, românii singuri nu sunt în stare să se dezvolte și că unicele lor alternative sunt fie de a se adapta legilor în vigoare și a se așeza sub aripile protectoare ale națiunii maghiare, fie de a se muta în regiunile învecinate, unde să ridice un bastion puternic contra influenței ruse (Mitu și Mitu, 2014).

Comentând o lucrare care a ridicat foarte multe polemici, scrisă de scriitorul Gustav Molnar în 2000, sociologul orădean Gabor Flora consideră că deși avea tradiții de auto-guvernare și de instituționalizare a pluralismului etnic și religios care îi confereau o identitate regională distinctă, ideea patriei transilvane a fost înlăturată de pe scena istoriei de ideologiile statelor naționale maghiară și română, rivale și la fel de exclusiviste în privința Transilvaniei. Ca o consecință a dezvoltării unor ideologii naționale paralele și conflictuale, Transilvania a ajuns să ocupe un loc central în viziunea identitară atât a națiunii române, cât și a națiunii maghiare. În concepția națională maghiară tradițională Transilvania apărea ca o parte inseparabilă a țării maghiare, cu o tradiție și continuitate istorică de o mie de ani, precum și ca un simbol al statalității maghiare după înfrângerea de la Mohacs din 1526. Pentru români, în schimb, Transilvania reprezintă inima vechii Dacii, locul geografic privilegiat al etnogenezei românești (Flora, 2003).

Nu este de mirare, crede Flora că posesia regiunii, respective includerea ei în propriul stat național, a devenit o aspirație fundamental, a ambelor națiuni, în timp ce pierderea teritoriului de către una din părți în favoarea celeilalte a fost resimțită ca un șoc, ca o lovitură aproape iremediabilă (Flora, 2003).

Ca o completare la cele două lucrări foarte interesante despre unguri și români, se poate remarca că ziua de 1 Decembrie 1918, când Transilvania s-a unit cu România, zi care este sărbătorită ca ziua națională a României, este pentru maghiari o zi tristă. Maghiarii, consideră și astăzi că ceea ce s-a stabilit prin Tratatul de la Trianon de către marile puteri, după Primul Război Mondial este o mare nedreptate făcută națiunii maghiare.

6.4. Naționalismul ucrainean și naționalismul rus

În opinia istoricului nord-american Liah Greenfeld, nașterea naționalismului rusesc a început în secolul al XVIII-lea în timpul țarilor Petru cel Mare și al țarinei Ecaterina. Petru cel Mare a fost conducătorul care a pus Rusia pe harta politicii mondiale și totodată cel care a încercat să europenizeze Rusia și societatea rusă. A mutat capitala de la Moscova la Sankt Petersburg pe un teritoriu cucerit în urma unui război cu Suedia (Greenfeld, 1992). Pentru istoricul ucrainean Serhii Ploky, naționalismul rusesc a început în a doua jumătate a secolului al XV-lea. În secolul al XVIII-lea liderii și intelectualii din imperiul rus au combinat conceptele medieval de dinastie și religie cu conștiința națională creând noul concept de națiune imperialist rusă (Plokhii, 2018).

Națiunea și naționalismul ucrainean sunt conectate la renașterea națională a popoarelor din Imperiul Austro-Ungar ca o consecință a Primului Război Mondial. Elita ucraineană a avut un program politic cu două obiective. Primul era autonomia zonei ucrainene a Galiției și crearea statului independent ucrainean care aparținuse de Imperiul Rus. Din păcate revoluția bolșevică și politica noului stat sovietic au curmat aceste ambiții ucrainene de independență. Dar după colapsul Uniunii Sovietice din 1991 a fost construit noul stat ucrainean.

În opinia expertului polonez Jadwiga Rogoza există două sub-curente ala naționalismului rus. Primul este naționalismul imperial care se bazează pe noțiunea de dominație culturală și politică a Rusiei în regiune și naționalismul xenofobic bazat pe criterii etnice și direcționat contra imigranților. Pentru Pawel Rojek Rusia este fără îndoială un fost imperiu. Cel mai important aspect este dacă rămâne un post imperiu sau devine un neo imperiu. Statele post-imperiale precum Turcia, Franța sau Marea Britanie au renunțat la aspirațiile lor imperiale, deși rețin în memoria colectivă trecutul istoric pentru o lungă perioadă de timp și totodată din când în când se întorc la vechea retorică. Statele neo-imperiale în schimb se reîntorc la ideologia imperială și reînnoiesc structurile de putere imperială amenințând nu doar fostele teritorii, ci și vecinii acelor teritorii (Rojek, 2022).

Cultura politică ucraineană se bazează pe valori anti-tiranie, democrație și republicanism. Cei mai mulți ruși tind să își aprobe țarul.

Ucrainenii se identifică cu opoziția față de țar. În politică ei văd un contract social. Acest aspect merge înspre epoca modernă timpurie când luptătorii ucraineni din așa numită clasă a cazacilor făceau acorduri cu liderii lor pentru a-și asigura recunoașterea drepturilor și libertăților lor. Cazacii, luptătorii liberi ai stepei reprezintă unul din simbolurile identității ucrainene (William, 2022).

În opinia lui Yermolenko, ucrainenii sunt diferiți cultural vorbind de ruși. Limba ucraineană, care are mai multe în comun cu bielorusa și poloneza decât cu limba rusă, cultura, codurile vizuale și vestimentația națională sunt diferite. Toate acestea sunt în contradictoriu cu discursul politic al lui Vladimir Putin care consideră că rușii și ucrainenii sunt unul și același popor (William, 2022).

În opinia lui Marcel Van Herpen, expert în istorie și politică rusă, Rusia a avut șansa de a se democratiza după colapsul URSS din 1991. Scurta democratizare rusească a condus la o decolonizare temporară, dar după puțin timp, odată cu venirea la putere a lui Vladimir Putin, care i-a urmat la conducere lui Boris Yeltsin a urmat un proces de restaurare a puterii centrale, proces care a condus la un nou imperialism. Azi guvernul anti-democrat rus generează nemulțumiri în rândul cetățenilor care pot fi neutralizate prin utilizarea retoricii neo-imperialiste și activitatea agresivă în sfera internațională (Rojek, 2022)

Toate aceste idei exprimate de diverși experți ai spațiului rus și ucrainian ne ajută să înțelegem conflictul ruso-ucrainian început în 24 februarie 2022 și care continuă și în prezent. Principala cauză a acestui război pare a fi imperialismul rusesc și voința conducătorilor ruși de a controla teritoriile care până în 1991 aparținuseră URSS. Dar între 1991 și 2022 s-a manifestat o tendință de creștere a identității naționale și a naționalismului în rândul popoarelor din fosta Uniune Sovietică așa cum este cazul nu doar a ucrainenilor, dar și a georgienilor, armenilor și azerilor.

Capitolul 7.

Românii și România. O abordare psiho-socială

7.1. Cine sunt românii?

Numele purtat de un popor poate fi de două feluri. Fie este numele pe care membrii comunității și-l dau singuri, fie acest nume e dat de alte comunități. În cazul românilor acest nume presupune o legătură cu Roma și popoarele romanice. Zicându-și români, românii au conservat nu numai amintirea unui centru imperial, cel al Romei, dar și un tip de apartenență care îi deosebea, în vremurile imperiului de ceilalți, de barbari (Chelcea, 1998).

Cel de-al doilea nume care îi însoțește pe români este cel de vlah, dat de vecinii românilor, slavi și unguri, dar care l-au preluat de la germanii anteriori lor. Conform lingvistului Theodor Capidan, germanii au numit cu acest nume pe celții romanizați și după aceea prin extensie pe toate popoarele de origine romană, printre care și pe români (Chelcea, 1998).

Psihologia românilor a fost abordată din diferite unghiuri ale cunoașterii în științele socio-comportamentale și filosofie. Practic există lucrări filosofice (Blaga, Cioran, Eliade, Noica), istorice (Iorga, Pârvan, Xenopol), politologice (Mungiu-Pippidi), sociologice (Drăghicescu, Bădescu, Sandu, Vlăsceanu, Zamfir) și evident din perspectiva psihologiei (Rădulescu-Motru, Zapan, Chircev, David).

Analiza acestor lucrări însă ar ocupa un spațiu mult prea vast pentru un subcapitol destinat să răspundă la întrebarea cine sunt românii. Așa că abordarea mea se va limita la doar câteva perspective și doar la câțiva autori.

Constantin Rădulescu-Motru, fost doctorand al psihologului german Wilhelm Wundt considera că atributele psihologice ale românilor, care formează ethosul națiunii sunt determinate de zestrea biologică, factorii geografici și factorii culturali în evoluția lor istorică (David, 2015).

Din punctul său de vedere, însușirile principale ale românilor, derivate din auto reflecție ar fi trei. Prima trăsătură este individualismul egocentric, focalizat pe proprietatea și interesul fiecăruia. O altă trăsătură este ezitarea în lucrul început. O a treia caracteristică ar fi ghidarea comportamentului românului în funcție de gura lumii.

Atributele favorabile par a fi: primitor, tolerant, iubitor de dreptate și religios, în vreme ce cele nefavorabile sunt: indisciplină și munca dezordonată și în salturi, dar și lipsa spiritului comercial (David, 2015).

Un eseu demn de menționat al lui Rădulescu Motru este intitulat „Sufletul neamului nostru".

Una din primele observații ale lui Rădulescu-Motru este legată de faptul că nu există țară în lumea civilizată în care „gura lumii" sau „gura satului" să aibă mai multă trecere ca în România (Rădulescu-Motru, 1998).

Totodată, el observă că românii sunt eroi, dar mai ales când sunt în grup. Izolat, românul este blând ca un miel, iar când îi bate cineva din picior el tace. De aici și o vorbă foarte des uzitată la români, „Capul plecat, sabia nu-l taie" (Rădulescu-Motru, 1998).

O observație interesantă este legată tot de ideea de dinainte. Căci recrutarea în armată este o pacoste, iar elevii cei mai leneși învață carte numai să-și scurteze termenul de militărie.

Românul este religios, dar doar de ochii satului. Românul este religios, dar doar câtă vreme vede pe toată lumea că este religioasă (Rădulescu-Motru, 1998).

Pe de altă parte naționalismul românului este mai degrabă de paradă. Este un bun naționalist în vorbă, dar nu și în faptă (Rădulescu-Motru, 1998).

Românul are un suflet gregar. Căci imităm ca oile faptele din jurul nostru, dar nu arătăm energie decât dacă suntem în grup. Totuși observă Motru, fără acest gregarism nu s-ar fi putut menține unitatea limbii și a bisericii. Fără gregarism, organizarea politică ar fi fost chiar mai divizată de cum a fost (Rădulescu-Motru, 1998).

Dumitru Drăghicescu, doctor în sociologie la Universitatea Sorbona, Paris, pornește de la analize istorice din care derivă o serie de atribute psihologice ale populațiilor care au contribuit la formarea poporului român (David, 2015).

Strămoșii românilor, dacii și romanii, sunt caracterizați prin câteva trăsături caracteristice. Astfel dacii erau ageri, viteji, cruzi, disprețuiau moartea, cumpătați și vicleni. Romanii aveau o fire violentă, voință puternică, un caracter egoist și aspru (David, 2015).

Pentru a înțelege cum s-a ajuns la anumite atribute psihologice care îi caracterizează pe românii contemporani cu autorul, Drăghicescu apelează la o metaforă. Astfel, conform metaforei, orfanul daco-roman a fost confruntat cu năvălirile barbare care i-au accentuat viclenia, dar i-au menținut firea războinică și inteligența. El a fost apoi revendicat de maghiari și tătari, care i-au menținut firea războinică și inteligența și a intrat la adolescență ucenic la turci, care i-au îmblânzit semnificativ firea războinică și au încurajat fatalismul, trândăvia, nepăsarea, lenea, făcându-l să se simtă inferior și pasiv-agresiv (David, 2015).

Psihologul clujean Daniel David (2015) realizează prima lucrare de psihologie a românilor folosind metodologia modernă a științelor socio-comportamentale.

O primă metodă utilizată de Daniel David este analiza secundară a datelor din sondajul internațional World Value Survey (valul de sondaj 2010-2014), un sondaj coordonat începând din anii 1980 de cunoscutul politolog american Ronald Inglehart. Totodată psihologul clujean a folosit bazele de date ale valorilor sociale elaborate de Hofstede și Schwartz.

Conform datelor lui Hofstede, România are un scor de 30 pe axa colectivism-individualism, fiind deci o societate colectivistă. Totodată, țara noastră are scorul 42 pe axa feminitate-masculinitate, fiind o societate feminină. În ceea ce privește distribuirea, concentrarea puterii, scorul României este 90, aceasta însemnând o concentrare crescută a puterii, ceea ce semnifică, în opinia psihologului clujean o asociere cu corupția și distribuția mai inegală a resurselor. La indicele evitarea/angajarea incertitudinii România obține scorul 90, aceasta însemnând o cultură cu grad mare de evitare a incertitudinii. Suntem, totodată, o societate în care orientarea pe termen scurt prevalează în fața orientării pe termen lung, scorul fiind de 52. În sfârșit la indicele stil represiv/stil indulgent România pare a fi mai degrabă o țară represivă, scorul fiind 20 (David, 2015).

Nu voi prezenta toate rezultatele analizei secundare realizate de Daniel David pe baza de date World Value Survey, punctând doar câteva care par a fi mai importante din punctul meu de vedere.

Astfel la religiozitate, românii au unul dintre cele mai mari niveluri de religiozitate (81.4%) dintre țările analizate, după Polonia (86.2%) și Turcia (83.5%), având și un procent foarte mic de atei (1.1%) (David, 2015).

Totodată, o întrebare importantă în WVS este legată de importanța religiei în viața omului. La acest item România (50.5%) se află pe locul al doilea după Turcia (68.1%) și înaintea Poloniei (45.7%), SUA (40.4%) sau Ucrainei (26.3%).

În ceea ce privește participarea religioasă, raportat la celelalte țări pe care Daniel David le include în analiză, frecvența cu care românii participă la serviciile religioase este semnificativ mai mare, fără a se înregistra o diferență semnificativă din punct de vedere practic (David, 2015).

Totodată, încrederea în Biserică este foarte mare în România, comparativ cu celelalte țări analizate. Astfel 72.7% din români au încredere în biserică comparativ cu Turcia (72.3%), SUA (57.6%) sau Polonia (58.3%). La acest item România pare depășită doar de Ucraina (75.2%), dar diferența între cele două țări este foarte mica la aceste procentaje (David, 2015).

În schimb scorurile la întrebarea privind încrederea în oameni („cei mai mulți oameni sunt de încredere”) relevă faptul că în țara noastră gradul de încredere este scăzut comparativ cu țările analizate de psihologul clujean, România obținând cel mai scăzut procent (7.7%), comparativ cu Turcia (11.6%), Spania (19%), Polonia (22.2%), Ucraina (23.1%) sau SUA (34.8%) (David, 2015).

În ceea ce privește mândria națională, aceasta este comparabilă cu celelalte societăți/țări analizate de David, dar comparativ cu SUA, respondenții din România raportează semnificativ mai rar niveluri mai ridicate ale mândriei (David, 2015).

Din punctul de vedere al atributelor psihologice, psihologul clujean utilizează scorurile obținute prin mai multe teste psihologice.

Daniel David ajunge la concluzia că dacă ne raportăm la inteligență se poate afirma că potențialul intelectual al românilor este la nivelul altor țări, atât în ceea ce privește copiii, cât și adulții. Din păcate însă, mediul cultural

nu favorizează utilizarea maximă a acestui potențial, ceea ce conduce la faptul că inteligența fluidă să nu fie la valorile la care ar putea fi, astfel că nici coeficientul național de inteligență nu este la nivelul potențialului său (David, 2015).

Nivelul de creativitate potențială este conform psihologului clujean, la un nivel la fel de mare ca și al americanilor. Totuși faptul că românii nu au câștigat premii Nobel sau medalii Fields, dar nici nu excelează la indicele internațional de inovare s-ar datora mediului educațional și cultural românesc. O dovadă în acest sens este și faptul că românii care s-au impus (s-au făcut cunoscuți) la nivel internațional au reușit acest lucru după ce au emigrat în Occident (Gheorghe Emil Palade, Herta Muller, Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Brâncuși, Eugen Ionescu sau George Enescu) (David, 2015).

În ceea ce privește trăsăturile de personalitate, văzute ca atribute psihologice transsituaționale și relative stabile în timp este interesantă comparația pe care Daniel David o realizează între români și americani pe baza unui model cu cinci dimensiuni (big five). Astfel, la dimensiunea emoționalitate românii pot fi caracterizați ca flexibili, trecând ușor dintr-o stare emoțională în alta, comparative cu americanii care au o stabilitate emoțională mai mare. Din punctul de vedere al extraversiunii se poate afirma că românii sunt calzi în relațiile interpersonale și au un spirit gregar, comparativ cu americanii care sunt mai degrabă independenți și rezervați. În ceea ce privește dimensiunea deschidere, românii acceptă autoritatea și tradițiile, schimbarea fiind percepută ca dificilă, în vreme ce americanii pot fi caracterizați prin gândire critică, iar flexibilitatea în opțiuni le poate amenința stabilitatea. Raportat la dimensiunea a patra, agreabilitatea, românii sunt ambițioși și superstițioși, comparativ cu americanii care se pot caracteriza prin încredere în oameni și complianță. Din punctul de vedere al conștiinciozității, românii par a fi creative/boemi și indisciplinați, în vreme ce americanii se caracterizează prin ordine și autodisciplină, precum și prin flexibilitate față de reguli, mai redusă (David, 2015).

O concluzie care se poate deriva pornind de la toate aceste studii psiho-sociale prezentate în cadrul prezentului subcapitol este că românii au un

potențial intelectual la nivelul țărilor occidentale, dar că ceea ce îi defavorizează este legat mai ales de mediul educațional și cultural.

Ar putea pe viitor educația, atât în ceea ce privește dimensiunea cantitativă (numărul mediu de ani de școlarizare) sau calitativă (scorul PISA, coeficientul național de inteligență) să progreseze? Din păcate, aceasta depinde de politicieni, de reformele care se vor face în educație. Ori educația a fost în mai toate guvernele post-comuniste în rolul de „cenușăreasă". Alocările pentru educație și cercetare raportat la PIB sunt cele mai mici raportat la țările din Uniunea Europeană, educația pre-universitară urmează încă modelul vechi (i-am putea spune sovietic) centrat pe memorizare în locul gândirii critice, programe școlare stufoase, încărcate, un accent redus pe creativitatea elevului, o cultură a meditațiilor în particular, un dezechilibru calitativ între școlile din urban și cele din rural, iar rezultatele acestui sistem se observă foarte clar la testele PISA, teste internaționale pentru elevii de 14 ani, unde România obține scoruri mici comparativ cu țările UE.

Dacă cineva vine cu ideea, haide să urmăm modelul finlandez, un model cu rezultate dovedite, factorii de decizie vor spune că trebuie să avem propriul model și să nu ne luăm după scandinavi, un popor foarte diferit de români. Întrebarea este firească. Care este acest model românesc de educație? Dacă ne referim la cel de azi, aș putea afirma că în mod clar nu este modelul care trebuie urmat în viitor decât dacă vrem să avem oameni obedienți, fără gândire critică, care să nu deranjeze jocurile clasei politice.

7.2. Este România altfel?

Două din lucrările de excepție care s-au scris despre ce este România sunt „Schimbarea la față a României" a lui Emil Cioran și eseul istoricului bucureștean Lucian Boia, „De ce este România altfel?".

Dar voi începe acest subcapitol cu o caracterizare foarte sugestivă pe care Lucian Boia o realizează în cartea sa intitulată „România, țară de frontieră a Europei". Ca orice țară, afirmă istoricul bucureștean, România se simplifică și se multiplică în tot felul de imagini și simboluri. Privită dinspre Occident, este o țară aproape exotică, prin simpla ei așezare, undeva la marginea Europei. Și continua ideea cu un alt pasaj în care consideră că

România la 1918 a moștenit mitul lui Dracula, dar și teritoriul respectiv, Transilvania. Iar Dracula nu și-ar fi găsit locul, crede Boia, nici în Alpi, nici în Tibet. Dar Carpații îi oferă decorul potrivit. Căci este marginea Europei, acolo unde civilizația de tip occidental se deschide spre o lume deja diferită. Astfel că spațiul românesc este pentru Occident, primul cerc al alterității, suficient pentru a pune în contrast, configurațiile curioase și comportamentele neliniștitoare. O foarte frumoasă introducere la ce este România, realizată de un istoric în egală măsură apreciat, dar provocator și care a atras foarte multe critici (Boia, 2016).

Înainte de a ajunge la analiza cărții lui Boia, „De ce este România altfel?" care se pare ar fi fost cea mai furată carte din librării în perioada imediat următoare apariției ei, este important să facem apel la o altă lucrare importantă despre România și cultura românească, „Schimbarea la față a României", eseu care aparține marelui filosof român Emil Cioran.

Ideea principală a eseului lui Cioran este legată de cultura românească, o cultură din punctul său de vedere minoră în raport cu marile culturi ale lumii, greacă, romană, franceză, italiană, germană, rusă. Din punctul de vedere al lui Emil Cioran, în marile culturi, individul se salvează. Doar culturile mici te pierd, căci ritmul lor de viață este lipsit de o convergență ofensivă și de un elan agresiv (Cioran, 2017).

Despre România s-a spus că a apărat latinitatea și a fost un dig împotriva slavismului, apărători ai creștinismului și păstrători ai tradițiilor romane. Dar, continua Cioran cu o notă de tristețe, doar am apărat și am păstrat. Națiunile mari au spintecat istoria în pornirea lor de a se afirma. Ce rămâne în urma culturilor mici? Doar praful, purtat de un vânt de toamnă (Cioran, 2017).

În 1936, Emil Cioran, aflat atunci la vârsta de 24 de ani, afirma foarte tranșant și șocant, că toată viața noastră ca români de un secol încoace nu este decât procesul prin care am ajuns să ne dăm seama că n-am făcut nimic. Iar dacă Spania, din punctul de vedere al lui Ortega Y Gasset trăiește de la începuturile ei o continua decadență, România s-a născut la viață istorică pe când ceilalți începeau să se stingă (Cioran, 2017).

Din punctul de vedere al filosofului român naționalismul românesc până la momentul scrierii eseului său n-a fost pozitiv, ci patriotism, adică

sentimentalism fără orientare dinamică, fără mesianism, fără voința de realizare. Din punctul său de vedere, năvălirea barbarilor, ocupația turcească, maghiară, dominația fanariotă, toată istoria noastră este doar o explicație, dar nu și o scuză. Se pare că înaintașii noștri nu ne-au iubit destul, de au vărsat așa de puțin sânge pentru libertate. Căci un popor cu instinctual libertății, crede Cioran, trebuie să prefere sinuciderea sclaviei, iar pentru ca un neam să-și deschidă drumul în lume toate mijloacele sunt justificate. Teroare, crimă, bestialitate, perfidie sunt meschine și imorale doar în decadență. Căci dacă ajută ascensiunea, ele devin virtuți (Cioran, 2017).

Din punctul său de vedere, Românii sunt un popor, dar nu și o națiune. Căci un popor devine națiune numai când ia un contur original și își impune valorile sale particulare ca valabile universal. A viețui doar ca popor, credea filosoful român înseamnă a înregistra istoria, iar ca națiune te înregistrează istoria. Iar colectivitățile umane care au rămas doar popoare nu au trecut cu mult peste biologie, peste rezistența pasivă și peste acele valori crescute prin neparticipare (Cioran, 2017).

Aș dori să închei prezentarea acestui eseu cu o scriere foarte viguroasă cu ideea foarte pesimistă a lui Emil Cioran că România nu are nimic original în afară de țărani, artă populară și peisaj. Iar doar cu țăranii, crede el, nu putem intra decât prin poarta din dos a istoriei (Cioran, 2017).

Acestea erau gândurile unui tânăr filosof român, Emil Cioran la 24 de ani. Chiar el afirma, aflat la Paris în 1990, că acest text, scris cu pasiune și orgoliu este pasionant și în același timp îi este cel mai străin din tot ceea ce a scris. Oare însă, Cioran nu a avut dreptate prin ceea ce a afirmat în acest eseu plin de pesimism despre ce este România? Se va putea observa, trecând de la eseul lui Cioran la cel al lui Boia, că nota de pesimism și dezamăgire legat de cum s-a derulat istoria românilor este o constantă dacă facem un salt de la 1936, când scrie Cioran în 2012, când apare eseul lui Lucian Boia.

Cartea lui Lucian Boia, „De ce este România altfel?" a aprins o vie dezbatere in literatura românească contemporană din zona științelor sociale. Istorici, sociologi, politologi și economiști au avut diferite reacții în legătură cu eseul universitarului și istoricului bucureștean.

Întrebarea fundamentală a lui Lucian Boia este dacă țara noastră nu este cumva un caz mai excentric sub diferite aspecte, în raport cu ceea ce ar fi o medie sau o relative normalitate europeană.

Din punctul său de vedere totul începe cu întârzierea impresionantă a statelor românești, Moldova și Țara Românească, state care intră în Evul Mediu în secolul al XIV-lea, atunci când statele occidentale tocmai ieșeau din acest Ev Mediu (Boia, 2012). Aceasta reprezintă o întârziere politică și instituțională, dar și o întârziere culturală de amploare. Țările române au însemnat o populație rară, o structură socio-economică puțin evoluată, cu o pondere a populației rurale printre cele mai ridicate din Europa, situație care se menține până azi. Boia crede în ideea conform căreia întârzierile se depășesc uneori, dar în genere ierarhiile nu se răstoarnă atât de ușor, astfel încât atunci când ești în urmă ai șanse mari să rămâi tot acolo (Boia, 2012).

O altă trăsătură fundamental explorată de Boia în eseul său este legată de elitele și slăbiciunile statului românesc. Dacă elita românească a împrumutat masiv în toate epocile, fie că vorbim de modelul slav, turco-fanariot, francez, slăbiciunea statului a fost și a rămas până azi o trăsătură a istoriei românești. Astfel, din punctul de vedere al lui Boia un stat puternic este unul care reușește să prindă corpul său social într-o rețea completă și eficientă de instituții și reguli, care pune principiile de guvernare și interesul colectiv deasupra intereselor personale și de grup. Ori țările române au fost prea sărace, cu o structură social prea patriarhală, prea instabile în interior și prea supuse în afară pentru a reuși cu adevărat să-și consolideze structurile de stat (Boia, 2012).

Generatoare de modernitate, orașele românești se dezvoltă încet, iar nivelul de urbanizare se situează la un nivel modest chiar și în ziua de azi. Pe de altă parte, până în epoca Ceaușescu, atunci când se petrece o puternică românizare a orașelor, orașele românești sunt dominate de străini, germani și maghiari în Transilvania, greci, evrei și armeni în Moldova și Țara Românească (Boia, 2012).

Secolul al XIX-lea înseamnă din punctul de vedere al lui Boia conectarea societății românești la cea occidentală, citându-l pe Maiorescu care la 1868 vorbea despre barbaria orientală de care românii abia se despărțiseră (Boia, 2012). În acest secol dispare îmbrăcămintea orientală în

Moldova și Țara Românească și totodată la 1860 alfabetul latin e adoptat prin lege. Legislația se schimbă complet adoptându-se codurile de legi și instituțiile franceze, iar Constituția de la 1866 este imitată după Constituția belgiană din 1831 (Boia, 2012).

Din punctul său de vedere cultura românească din secolul XIX nu se remarcă prin originalitate. Astfel Nicolae Grigorescu, unul din pictorii exponențiali ai artei românești pare situat ca tehnică artistică la intersecția școlii de la Barbizon și a impresionismului, care sunt două școli artistice franceze care s-au remarcat în a doua parte a secolului al XIX-lea. Din punctul de vedere al lui Boia, nici Grigorescu, nici Aman, Andreescu sau Luchian nu au nimic inovator în pictura lor și nu se află la nivelul avangardei din Franța, a unor pictori de talia lui Cezanne si Gauguin, care au inspirat arta modernă a secolului XX, cubismul, fovismul, expresionismul (Boia, 2012).

Probabil, unul din punctele de vedere care șochează foarte mult cititorul acestei cărți, despre care se spune că ar fi fost în ultimii ani, cartea cea mai furată din librăriile românești, este non-originalitatea poetului reprezentativ al culturii române, Mihai Eminescu. Din punctul de vedere al istoricului Boia, Eminescu este un occidentalizat, având drept sursă de inspirație poezia și filosofia germană, iar originalitatea lui europeană, ca poet romantic este relativă și discutabilă. Pentru Boia, Eminescu a fost considerat un mare poet datorită uluitoarei muzicalități a poeziilor sale, dar Eminescu ca produs de export este inexistent și nu este unul din poeții reprezentativi ai lumii (Boia, 2012).

Lucian Boia crede că românii au suferit în secolul al XIX-lea, secol în care este creată națiunea română, și că acest sentiment s-a perpetuat până azi de un complex de inferioritate cauzat de faptul că țările românești au fost mereu țări mici aflate la cheremul altora, de nevoia de a învăța mereu de la străini, de a prelua tot ce au creat ei, de a se afla mereu la remorca altora (Boia, 2012).

O altă problemă a societății românești este cea a formelor fără fond, bine cunoscuta teorie lansată de Titu Maiorescu în 1868. Odată cu modernizarea, marea dificultate a României este armonizarea vechilor deprinderi socio-culturale cu instituțiile și regulile de import, punându-se firesc

întrebarea dacă românii chiar au intrat în civilizația occidentală sau doar au mimat-o. Esențială pare afirmația lui Boia conform căreia românii au continuat să se încreadă mai mult în strategii informale decât în forța abstractă a legilor și au rămas neîntrecuți în aranjamente de tot felul la umbra convențională a principiilor și regulilor. Corupția și clientelismul sunt în bună parte moștenite din societatea tradițională, în vreme ce Conducătorul a fost și a rămas un personaj central, cu puternică încărcătură simbolică, care împarte dreptatea și asigură bunul mers al țării. Această stare de fapt poate conduce la derapaje autoritare întrucât conducătorii se simt susținuți de așteptarea colectivă (Boia, 2012).

Dramatizarea relațiilor cu străinii și obișnuința supunerii sunt alte maladii ale secolului al XIX-lea. „Capul plecat sabia nu-l taie", unul din cele mai des menționate proverbe românești are legătură cu țăranul prea plecat boierului sau cu domnitorul prea plecat în fața Porții Otomane (Boia, 2012).

O epocă privită critic de Lucian Boia este perioada interbelică, perioadă în care românii au simțit nevoia să se ancoreze după căderea comunismului. Deși economic și politic epoca nu a fost tocmai strălucită, perioada interbelică se remarcă printr-o elită intelectuală care ajunge la un nivel strălucit. Astfel că occidentalizați deja, creatorii români nu se mai simt la remorca Occidentului și înțeleg să își facă auzită vocea proprie.

Anii 1930 se remarcă și printr-o perioadă de vârf pentru mediul universitar românesc, dacă ne gândim la numele importante ale acelei epoci, Nicolae Iorga, Constantin Giurescu, PP Panaitescu, Dimitrie Gusti sau Gheorghe Brătianu. Boia crede că nivelul mediu al personalului universitar era sensibil mai ridicat decât în societatea românească de azi (Boia, 2012).

Paradoxul epocii comuniste este tranziția de la o situație în care PCR era la 1944 cel mai mic partid comunist care va ajunge la putere în Europa, dominat mai degrabă de străini decât de români, la contextul în care România avea să devină una din cele mai comuniste țări. Situația este explicată de istoricul bucureștean prin gradul ridicat de inegalitate socială a României la momentul anului 1944, de obișnuința românilor de a se supune Puterii și de aderarea unei părți a intelectualilor la PCR. Astfel personaje importante ale culturii românești au aderat la noul regim, Mihai Ralea, George Călinescu, Constantin Daicoviciu sau Mihail Sadoveanu. Interesant

este faptul că doar în România nu a existat sub comunism o producție clandestină de carte, edituri Samizdat, iar oamenii s-au deprins să gândească una, dar să spună alta, progresând în discreditarea legilor și instituțiilor. Minciuna, furtul și corupția s-au perfecționat în comunism.

După 25 de ani de dictatură a familiei Ceaușescu, când românii nici nu au dus-o foarte bine, dar nici exagerat de rău, după 25 de ani de mediocritate compensată de stabilitatea socială, siguranța slujbei și a zilei de mâine, comunismul se prăbușește în România din rațiuni alimentare și nu filosofice, crede Lucian Boia. Căci economia s-a împotmolit și s-a prăbușit sub greutatea ei.

Paradoxal, dar în ciuda masivei industrializări forțate, comunismul nu a reușit să recupereze nimic din întârzierea economică a României, astfel că la nivel de PIB România se găsea in 1989 la concurență cu Albania pentru poziția de cea din urmă țară a Europei. O industrie aparent impresionantă, susținută cu mari investiții a fost totuși deficitară la capitolele productivitate, calitate, eficiență și adaptarea la cerințele pieței (Boia, 2012).

Anii 1990 care au marcat începutul tranziției la economia de piață au fost dezastruoși, crede Lucian Boia. Acești ani au fost caracterizați de întârzierea privatizării, de o infuzie modestă de capital străin, o întârziere cu acordul elitei economice moștenite din comunism, care urmărea să își mențină privilegiile și să stoarcă la maximum averea statului. Tot acest context politic, economic și social a contribuit la faptul că România rămâne azi pe ultimul loc din Uniunea Europeană, la concurență cu Bulgaria.

Concluzia istoricului bucureștean este foarte amară. Din secolul al XIV-lea până azi românii par să bată pasul pe loc neurcând nici o treaptă comparativ cu celelalte țări europene (Boia, 2012).

Există o serie de critici ale eseului lui Boia, care a stârnit, cum afirmă Vintilă Mihăilescu, o gâlceavă a intelectualilor din România.

Istoricul bucureștean, Bogdan Murgescu, coleg la departamentul de istorie cu Boia, consideră că dincolo de meritele reconstituirii istorice și de controversele inevitabile stârnite de considerațiile referitoare la istoria recentă și la defectele majore ale societății românești contemporane, problema cea mai mare a eseului lui Boia este ca ea induce convingerea că România este un caz aparte, un caz cu totul excepțional în lume sau măcar

în Europa. Problema acestui text, continua Murgescu, este faptul că focusul analitic cade doar pe România, iar comparațiile cu alte țări sunt doar sporadice și nu întrerup fluxul narațiunii. Eseul lui Lucian Boia nu ia în considerare faptul că anormalitatea României este vindecabilă într-un orizont de timp oarecare (Mihăilescu, 2017).

Din punctul de vedere al lui Daniel Dăianu, un alt intelectual român de prestigiu care abordează critic analiza cărții lui Boia, există asemănări între problemele societății românești și cea a unor țări latino-americane, cum sunt instituțiile slabe sau formele fără fond. Pe de altă parte România, crede Dăianu, nu a făcut notă aparte în mănunchiul de țări sub-dezvoltate din centrul și estul Europei ca fizionomie, fiziologie economică și socială.

Dăianu critică, totodată, punctul de vedere al lui Boia cu privire la perioada comunistă pentru că din punctul de vedere al economistului român, pe de o parte stalinismul târziu nu este un produs strict autohton, el fiind întâlnit de pildă și în Albania, iar pe de altă parte evoluția societății românești din 1965 până în 1989 este legată de personajul Nicolae Ceaușescu și al personalității sale, căci cu un alt om politic la putere cum era Ioan Gheorghe Maurer, Dăianu crede că și în România ar fi fost un socialism cu față umană ca în Ungaria de pildă (Mihăilescu, 2017).

Criticul literar Nicolae Manolescu consideră că titlul este prima problemă a eseului lui Lucian Boia întrucât induce ideea unei anomalii, România este altfel. Ori, crede Manolescu altfelitatea nu este o caracteristică exclusivă a României, căci fiecare popor are felul său de a fi, ceea ce înseamnă că este altfel.

Manolescu consideră că o problemă a cărții lui Boia este negativismul afișat. Astfel selectând de regulă doar un singur set de trăsături, Boia colorează în negru și adesea fără nuanțe portretul istoric, social, politic sau moral al României. De aici și ispita excepției. A lui altfel.

Un alt aspect pe care Manolescu îl reproșează lui Lucian Boia este cinismul. De pildă faptul că românii l-au avut pe Ceaușescu fiindcă l-au meritat. Nu toți, dar cei mai mulți.

Pe de altă parte, cinismul lui Boia, este în opinia criticului literar legat și de faptul că România a fost în perioada interbelică una din puținele societăți democratice, dar și că a existat în anii de comunism o rezistență la

dictatură începând cu luptătorii din munți și terminând cu disidența unor personalități culturale (Mihăilescu, 2017).

Chiar dacă recunoaște că există diferențe între noua ordine economică românească de după 1990, și cea din țări dezvoltate cu economie de piață, acestea nu trebuie absolutizate, crede sociologul bucureștean Cătălin Stoica. România post-comunistă nu este, din punctul de vedere al lui Stoica, un caz unic și exotic, făcând trimitere prin acest pasaj la discursul auto stigmatizant al unor analiști buni la toate. Dimpotrivă, crede același specialist, România se confruntă cu probleme similar precum inegalitățile sociale și economice dramatice, o birocrație controlată politic, corupție sau antreprenoriat autohton dependent de politic și de resursele statului (Stoica, 2018).

Se poate afirma că multe din afirmațiile lui Boia sunt veridice. O mare parte din analiza sa cu privire la evoluția societății românești de-a lungul istoriei pare o diagnoză dură, dar corectă. Eu cred că cititorul român este șocat de unele afirmații ale sale. De faptul că multe exemple pe care le oferă universitarul bucureștean par să intre în opoziție cu ceea ce a învățat cititorul român în învățământul pre-universitar la lecțiile de istorie sau literatura română unde este prezentat un punct de vedere oficial. Nefiind filolog îmi este dificil să înțeleg dacă are sau nu dreptate legat de locul lui Eminescu în istoria literaturii universale, deși poate verdictul dat de Boia este extrem de dur. Dar ca un mai bun cunoscător al istoriei artelor aș putea afirma că meritul unor pictori precum Grigorescu, Luchian sau Andreescu e imens dacă ne gândim la „arbaria orientală” din care veneau țările române. Este adevărat că marii pictori români s-au format în Franța, care în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul de secol XX însemna avangarda artei moderne mondiale. Este greu să vii dintr-o cultură inferioară, dintr-o națiune nou apărută în Europa și în lume și să fii un artist original și deschizător de drumuri ca Paul Gauguin, Van Gogh sau Monet.

Dar se poate considera că această orientare spre a scrie adevărul despre români este mai degrabă favorabilă pentru evoluția viitoare a societății românești. Este bine să știm cine suntem și de unde venim, pentru a putea să înțelegem de ce suntem azi ceea ce suntem, de ce ocupăm în Europa un loc mai degrabă în coada multor clasamente economice, politice și sociale.

Totuși, chiar dacă eseul lui Lucian Boia poate da o stare de depresie și un pesimism intelectual legat de viitorul României, și aici este partea deficitară a lucrării istoricului bucureștean, se poate crede că există un potențial real de schimbare în bine a României care poate veni mai ales datorită dezvoltării economice. Schimbarea la nivel politic și social, a valorilor pe care le au românii este legată de o creștere economică susținută pe mai multe decenii. Sunt exemple în istorie de națiuni care datorită creșterii economice au recuperat decalajele față de țările cu un statut socio-economic și politic superior, cum este cazul Coreei de Sud sau Botswanei.

Pe de altă parte, schimbarea în bine ar putea veni prin modernizarea învățământului și a sectorului de sănătate, prin creșterea investițiilor în aceste sectoare de maximă importanță pentru orice societate.

Totodată, eu cred că o Românie cu o infrastructură rutieră și feroviară mai modernă ar putea fi cu adevărat o Românie altfel, dar schimbând sensul în direcția pozitivă. Sunt zone ale României, precum Moldova care din cauza lipsei de infrastructură modernă rămân în urma altor zone mai conectate la rețelele de transport europene cum este Transilvania sau Banat. Totodată, turismul românesc are de suferit din cauza acelorași deficiențe în sistemul de transport.

Pentru ca o societate să progreseze atât ca nivel democratic, social sau cultural este mai întâi nevoie de creștere economică susținută. România este în momentul de față, conform lui Ronald Inglehart(2005), o societate de supraviețuire, la fel ca alte economii emergente din Europa Centrală și de Est. Pentru ca valorile românilor să se schimbe în direcția unei societăți post-materialiste cred că este nevoie de câteva decenii de creștere economică susținută(Inglehart și Welzel, 2005).

7.3. Apariția capitalismului românesc

Apariția și dezvoltarea capitalismului românesc reprezintă două din cele mai importante teme ale dezbaterii sociologice din tara noastră către sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Gânditori sociali precum: Titu Maiorescu, Constantin Dobrogeanu-Gherea, Stefan Zeletin și Virgil Madgearu au analizat din diferite puncte de vedere: instituțiile economice, legislația și efectele ei sociale, formarea burgheziei și relațiile dintre diferitele clase sociale.

Cum a apărut capitalismul românesc? Părerile sunt împărțite. Junimiștii, în primul rând prin Titu Maiorescu, considerau că nașterea capitalismului românesc se datorează unui proces de imitație. Tinerii noștri educați în străinătate, orbiți de strălucirea externă a formelor civilizațiilor apusene, incapabili de a pătrunde până la cauzele adânci ale acestor forme le-ar fi introdus și la noi, fără să-si dea seama că în țara noastră nu există fondul corespunzător. Astfel Maiorescu constata că „în aparentă, după statistica formelor din afară, românii posedă întreaga civilizațiune occidentală. Avem politică și știință, avem jurnale și academii, avem școli și literatură, avem muzee și conservatorii, avem teatre, avem chiar și o Constituție. Dar în realitate toate acestea sunt producții fără fundament, stafii fără trup, iluzii fără adevăr” (Ștefan Zeletin, 1990).

Constantin Dobrogeanu-Gherea a apărat teoria maioresciană a formelor „fără fond” atât în studiul „Socialismul în țările înapoiate”, cât și în vasta lucrare „Neoiobăgia”. În țările înapoiate, considera Gherea, „transformarea formelor sociale de viață, a formelor sociale, politice, juridice, se face înainte de a se fi dezvoltat în sânul societății toate condițiile necesare de viată pentru astfel de forme de conviețuire socială, mai înainte de a se fi dezvoltat in special acel substrat economico-social, care, în țările înaintate a făcut posibile, sau a dat chiar naștere acestor forme politice și juridice sociale” (Bădescu, 1996). Dar, afirmă Gherea, instituțiile liberale au fost necesare pentru viața tarii ca stat independent. Introducând instituțiile liberale și încă liberale înaintate, care nu aveau nici o asemănare cu cele rusești, chemând la viață o clasă conducătoare (burghezimea) așa de puțin asemănătoare cu boierimea rusească, România nu numai că a pus o stavilă între ea și Rusia, dar a săpat o prăpastie (Gherea, 1910).

Atât Maiorescu cât și Gherea susțin ideea unui model de dezvoltare capitalist specific țărilor înapoiate. Dacă în Occident, schimbarea socială a avut loc de la aspectul tehnico-economic către ideologie, în aria orientală experiența e opusă căci „ideologia ajunge acolo, întâi, adesea în absența oricărei schimbări tehnologice” (Bădescu, 1996). Când gânditorii americani, remarcă Ilie Bădescu, descoperă această anomalie pe cazul societăților coloniale, deja teoria fusese formulată, cu mult înainte, în chiar aria colonială; „pentru un sociolog american contemporan, implicat în dezbaterile curente

pe scena teoriei macrosociologice, scrie Daniel Chirot, este surprinzător și prevenitor să descoperi că în anii '20, câțiva intelectuali români erau angajați exact în aceleași controverse și polemica lor a fost condusă la un nivel cel puțin tot atât de rafinat ca și astăzi". (Bădescu, 1996)

Atât Ștefan Zeletin cât și Virgil Madgearu consideră că momentul istoric care a însemnat pătrunderea relațiilor capitaliste în țările române este Tratatul de la Adrianopol din 1829. Prin acest tratat se desființează vechiul monopol pe care si-l însușise Imperiul Otoman asupra cerealelor noastre și se acordă Principatelor române libertatea comerțului. În urma acestei măsuri, „porturile noastre dunărene fură invadate de produsele industriei apusene, aceasta smulse Principatele din vechea lor toropeală, le atrase cu violență în vâltoarea vieții capitalismului mondial". (Zeletin, 1990)

Dacă C. D. Gherea și Virgil Madgearu consideră că putem vorbi de diferențe în modul de dezvoltare al capitalismului apusean și răsăritean (în particular, cel românesc), Ștefan Zeletin susține că în fapt, capitalismul românesc este doar un segment al capitalismului mondial și cu toată diferența temporală de apariție și dezvoltare, problemele rămân aceleași. Căci în mai toate țările în care a apărut, capitalismul a străbătut trei stadii: mercantilist, liberalist și imperialist. În România s-a trecut direct de la stadiul întâi la cel de-al treilea, iar ceea ce în Occident s-a petrecut în sute de ani la noi s-a mărginit la câteva decenii. Istoria burgheziei române, afirmă Zeletin, este repetarea istoriei oricărei burghezii, istorie care începe printr-un proces de invadare a țării de către burghezia străină, sub a cărei influență se revoluționează viața economică și se modernizează organizarea socială. După această epocă de educație economică a burgheziei autohtone de către cea străină urmează un al doilea proces, de emancipare de sub tutela străină spre a trăi cu propriile puteri (Zeletin, 1990).

Deși unii autori, cel mai recent fiind Cristian Preda, îl consideră marxist, Ștefan Zeletin a fost doar un sociolog român care l-a apreciat pe Marx, citându-l deseori ca și pe Werner Sombart în lucrarea „Burghezia română" (Preda, 1997). Zeletin însuși ar fi tăgăduit că ar fi marxist și privit în totalitatea operei sale, desigur nu este. Filosofia lui, afirmă Traian Herseni, se apropie de spiritualism și idealism, este deci potrivnică materialismului (Herseni, 1930). Cu toate că-n politică s-a declarat neoliberal, în istoria socială

și sociologie este înrudit cu marxismul, atât prin însemnătatea pe care o dă factorilor economici în cauzalitatea socială, cât și prin credința într-un proces fatal al evoluției sociale (Herseni, 1930).

Concepția lui Zeletin a fost criticată aspru de Virgil Madgearu în lucrarea „Agrarianism, capitalism, imperialism”. Madgearu e de acord cu Zeletin în ceea ce privește momentul intrării României în sfera circulației capitaliste. Dar capitalismul apusean n-avea nici un motiv, crede Madgearu, să provoace transformarea de proporții de care scrie Zeletin. Căci Occidentul n-avea decât un singur interes, dar mare: să se poată organiza producția de cereale, așa încât să existe disponibilități de export (Madgearu, 1936). Acest interes de a importa cereale de la noi era mai mare, în momentul când începe revoluția burgheză, decât acela de a exporta mărfurile de la noi. Ce-i trebuia acestui capitalism apusean, continuă Madgearu. Îi trebuia numai să se introducă în Țara Românească, elementele burgheze necesare afacerilor sale: instituții de transport, instrumente de credit și monedă și o ordine juridică de drept burghez, deci instituțiile proprietății private, atât și nimic mai mult (Madgearu, 1936). Virgil Madgearu a susținut necesitatea adaptării teoriei economice la realitatea socială. El consideră că modelul „homo oeconomicus” al Occidentului nu se potrivește cazului răsăritean. Madgearu citează pe economiștii ruși, în special pe Ciajanov, care afirmă că în Rusia (Madgearu crede că este valabil pentru întreg spațiul est-european) modelul dominant de proprietate este cel al micii proprietăți agrare țărănești bazat pe o economie casnică nesalarială. Acest ultim aspect face ca teoria etapelor economice formulate de economiștii apuseni indiferent de valoarea lor – să nu poată fi aplicate țărilor din răsăritul și sudul Europei. De altminteri, remarcă Madgearu, nici una din teoriile existente nu pretinde a avea o valoare universală (Madgearu, 1936).

Teoria lui Marx este proprie țărilor capitaliste industriale, cu o dezvoltare de tip englez, „Capitalismul mondial” al lui Sombart e limitat, chiar de autor la țările apusene și central europene, teoria lui Schmoller e limitată la Germania, iar cea a lui Bucher la popoarele apusene și central europene. Iată că Zeletin este atacat pornind chiar de la autorii de la care s-a inspirat în cea mai mare măsură, Marx și Sombart.

Madgearu conchide că aspectele mai sus menționate duc la ideea unei devieri de la normal pentru cazul capitalismului românesc, cu alte cuvinte „procesul n-a avut exact același sens, n-a avut aceleași urmări sociale ca procesul revoluției burgheze din țările cu evoluție capitalistă normală” (Madgearu, 1936).

Pentru analiza în profunzime a capitalismului românesc se impun câteva întrebări: cum au definit sociologii români capitalismul și burghezia, care sunt elementele componente ale societății capitaliste, cum a evoluat capitalismul românesc?

La prima întrebare, Madgearu a răspuns în felul următor: capitalismul este: „acea ordine economică individualistă în care satisfacerea trebuințelor societății se face, în genere, prin mijlocirea întreprinderilor economice” (Madgearu, 1936). Există, cu alte cuvinte două condiții ale capitalismului, existenta unei ordini economice individualiste și a marii exploatări industriale. Prima condiție presupune existenta dreptului de proprietate privată și libertatea economică. A doua condiție consideră întreprinderea ca formă tipică de activitate economică, celula predominantă a organismului social.

Ștefan Zeletin definește burghezia drept „clasa socială care se ocupă cu valori de schimb, adică cu mărfuri, prin aceasta se deosebește de acele clase care produc pentru satisfacerea nevoilor proprii, cum au fost multă vreme, și, în bună măsură au rămas și astăzi păturile agrare” (Zeletin, 1990). Burghezia, continuă Zeletin, este o trinitate, formată din: industriași (care produc mărfurile), negustori (care le pun în circulație) și bancheri (care ajută cu mijloace bănești atât circulația cât și producția). Cum toate aceste categorii sociale, prin înseși funcția lor ajung stăpânitoare de capitaluri, clasa burgheză poartă totodată și numele de clasă capitalistă. Caracteristicile burgheziei sunt, conchide Zeletin, schimbul (din punct de vedere economic) și libertatea (din punct de vedere social-politic).

În epoca de tranziție de la feudalism la capitalism, care durează de la 1829 până după Primul Război Mondial se poate vorbi de o evoluție a burgheziei române de la mercantilism la imperialism. La început domină capitalul comercial. Această epocă explică pe fondul structurii sociale existente monstruozitățile regimului neoiobag. Dacă în alte țări revoluția

burgheză a fost îndeplinită de către absolutismul luminat, în România rolul conducător a revenit oligarhiei politice inițiată de boierimea revoluționară, agenta capitalului străin, dar care a acționat în consens nu atât ca ideologie cât ca interese de clasă cu clasa boierească (Madgearu, 1936). Oligarhia a dus o politică mercantilistă axată în special pe: întemeierea instituțiilor de credit, a instituțiilor de transport și a instituțiilor de drept modern.

Către 1886, după războiul vamal cu Austro-Ungaria, începe era de protecționism industrial și oligarhia noastră inaugurează epoca neomercantilismului român; totodată de la 1886 intrăm în era dezvoltării industriei naționale în forma cea mai progresată, fabrica. Capitalismul industrial, care s-a dezvoltat în România n-a fost decât un capitalism de import. Debușeurile externe erau ocupate de țările capitaliste înaintate care produceau în masă și în serie și în condiții de ieftinătate care făceau dificilă concurența țărilor înapoiate, intrate târziu pe calea industrializării. Debușeul intern era redus, iar proletariatul industrial nu exista decât în măsură redusă pentru că regimul neoiobag reținea toate forțele de muncă legate de glie (Madgearu, 1936). România intra pe calea industrializării și totuși feudalismul agrar se menține până în secolul XX. De fapt, structura socială din punctul de vedere al rezidenței (rural/urban) se menține cu mici modificări până după al doilea război mondial când regimul comunist va declanșa procesul de urbanizare rapidă a țării.

Trebuie să mai menționăm că înainte de Primul Război Mondial se naște capitalismul financiar prin înfrățirea băncilor cu industria. Această uniune personală, afirmă Madgearu, e făcută cu tendința de monopolizare a vieții economice (Madgearu, 1936). Capitalismul financiar dezvoltat înainte de Primul Război Mondial este unul financiar național cu tendințe exclusiviste care are rolul de a asigura dominația în stat a oligarhiei politice. Oligarhia politică își creează o nouă bază de acțiune economică cu tendința de a trece de la sistemul rudimentar al exploatării directe a Statului la sistemul mai perfecționat, mai progresist al exploatării vieții economice prin stat (Madgearu, 1936). Acesta este punctul în care se găsește România la începutul Primului Război Mondial: tendința de aservire a Statului, țelurilor trusturilor.

Care este pentru sociologii români contemporani lecția dezbaterii capitalismului de către gânditorii sociali menționați în această analiză? Dacă ținem cont de faptul că România a reintrat după mai bine de cinzeci de ani de experiment comunist în circuitul mondial capitalist și că se pune problema înțelegerii și explicării proceselor sociale actuale, lectura celebrilor înaintași nu poate fi decât benefică în condițiile invaziei teoriilor occidentale în țara noastră. Iar unul dintre lucrurile cele mai importante de care trebuie să țină cont sociologul român este să nu comită greșeala lui Zeletin care nu a ținut cont de specificul românesc și a explicat realitatea socială din țara noastră pe baza unor teorii regionale occidentale.

7.4. Este burghezia română o elită ?

O etapă remarcabilă în cadrul dezbaterii sociologice a problematicii burgheziei o constituie lucrarea lui Mihail Manoilescu „Rostul și destinul burgheziei românești". Lucrarea menționată apare în 1943, perioadă în care omenirea trăia experiența unui război de proporții nemaiîntâlnite. România străbătuse de la Marea Unire din 1918 o epocă în care transformările democratice s-au împletit cu scenele de violență ale unor regimuri dictatoriale. Dacă Ștefan Zeletin analizează drumul burgheziei române în perioada istorică cuprinsă între tratatul de la Adrianopol și Marea Unire, Manoilescu continuă analiza transformărilor burgheziei până în primii ani ai celui de-al Doilea Război Mondial, nu înainte de a face o critică severă „celui mai valoros interpret al evoluției burgheziei". Astfel, Zeletin amestecă cu totul noțiunile istorice despre libertate, confundând „ideea de libertate minimală și strict comercială cu libertatea concepută de filosofia individualistă modernă ca principiu general de viață" (Manoilescu, 1997). Zeletin este criticat și pentru teza sa în care susține că puterea politică a burgheziei este un derivat al puterii financiare, pentru Manoilescu aceste două izvoare de putere fiind independente.

Zeletin a asociat în mod greșit într-un trinom indestructibil: burghezia, capitalismul și liberalismul. Căci burghezia, crede Manoilescu a existat începând cu veacul al XII-lea și până în veacul al XV-lea nu s-a putut vorbi de capitalism și cu atât mai puțin de liberalism. Odată cu veacul al XVI-lea apar cele dintâi manifestări economice și sociale asociate capitalismului.

Burghezia capitalistă a secolelor XVI, XVII și XVIII, „a avut un orizont economic național și s-a dezvoltat în ambianța politică a monarhiei absolutiste” (Manoilescu, 1997).

La finele veacului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea a apărut liberalismul care „cu toate consecințele sale, s-a suprapus burgheziei capitaliste, aducând ca element nou cea mai mare libertate economică și politică pe care a cunoscut-o istoria” (Manoilescu, 1997).

Pentru Manoilescu „burghezia constituie o clasă socială „constituită” din familiile ale căror capi organizează și dirijează munca și producția națională (burghezii propriu-ziși), precum și din acei care realizează cadrul și condițiile necesare acestei activități, fie în afară, fie înăuntrul statului (pseudoburghezi)” (Manoilescu, 1997).

Burghezia este alcătuită din: marii industriași, marii comercianți, bancheri, marii agricultori, ingineri și economiști când exercită funcții private și rentieri. În total aceștia cuprindeau în 1941: 22.500 de indivizi.

Pseudoburghezia este alcătuită din: ingineri și economiști, funcționari publici, avocați, medici, universitari, profesori secundari, înalți funcționari administrativi, magistrați, ofițeri, ziariști, scriitori și artiști. Pentru 1941, calculul indică: 101.000 indivizi. Față de totalul populației României burghezia ocupă un procent foarte scăzut: 2,5% și a opta parte din populația orașelor. Manoilescu remarcă totodată disproporția dintre burghezi și pseudoburghezi, pseudoburghezii însumând mai mult de 80% din totalul burgheziei. Dar 3/4 din pseudoburghezi sunt încadrați în bugetul statului, de unde rezultă că „burghezia românească stă în mod precumpănitor în solda statului” (Manoilescu, 1997). România nu este o țară de burghezi, dar este o țară de proprietari, căci burghezii și patronii formează 125.000 de oameni, pe când proprietarii și patronii se ridică la 3.326.600 oameni. Formula structurală a României, conchide Manoilescu este „proprietari mulți, salariați puțini, burghezi rarissimi” (Manoilescu, 1997).

Preocuparea pentru problema elitelor a fost una de prim plan în activitatea lui Manoilescu, ceea ce este firesc „la un teoretician ce paria fără rost pe soluția corporatistă, în care elitelor le revenea un rol esențial” (Bădescu, 1996). Prin analiza elitei, concepția lui Manoilescu se deosebește, atât de perspectiva pluralista, cât și de cea monistă. Căci pentru gânditorul

social român, elita are un caracter aristocratic, cumulând indicii cei mai ridicați ai unei societăți și, implicit din acest motiv, conducerea în toate sectoarele de activitate națională „elita înseamnă acea minoritate a comunității naționale care își asumă răspunderea socială supremă și cumulează calitățile cele mai înalte ale comunității" (Manoilescu, 1997).

Manoilescu a fost preocupat de răspunsul la întrebarea dacă burghezia română constituie o elită. După o amplă analiză a funcțiilor burgheziei va da răspunsul la această întrebare. Burghezia română nu cumulează toate funcțiile. Doar funcția militară care este unul din aspectele funcției politice a fost împlinită în mod exclusiv prin burghezia română. Funcția politică și cea culturală „au fost penetrate și colorate de elemente evreiești, care au jucat un rol extraordinar de mare în publicistica politică și cea literară" (Manoilescu, 1997). În ceea ce privește viața economică, aceasta nu ajunsese în perioada contemporană teoreticianului român decât în mică măsură în mâinile românilor. Iată motivele pentru care burghezia română nu este o elită "o burghezie care nu cumulează toate funcțiile de conducere și este deficientă în una atât de importantă cum este funcția economică, nu este încă elită națională" (Manoilescu, 1997).

Pe de altă parte, elita înseamnă o superioritate recunoscută și absolută. Calitățile sufletești definesc tot atât, dacă nu chiar mai mult, elita. Ori burghezia română „nu are sub raport sufletesc o superioritate absolută și nici măcar una relativă în comparație cu masele populare, burghezia noastră nu are generozitate, n-are caracter, n-are ținută" (Manoilescu, 1997).

Teoreticianul român a abordat și problema circulației elitelor, căci superioritatea clasei conducătoare este determinată de procesul sistematic și continuu de selecție.

Din păcate se poate observa că în burghezia română comparativ cu cele străine se intră prea ușor „la noi este admis că oricine poate să ajungă orice ... ceea ce nu este firesc atunci când nu are decât calitățile oarecare".

Datele din studiile occidentale demonstrează, surprinzător pentru români, o circulație relativ restrânsă pe verticala socială și o accesibilitate unică a burgheziei pentru noi veniți. Iată încă o dovadă a cazului specific românesc al mobilității sociale. Acest motiv, pe lângă celelalte, conchide Manoilescu, dovedește că nu putem socoti burghezia română o elită

națională „nu poate fi elită o categorie socială în care lipsește orice severitate din punct de vedere intelectual sau sufletesc la cooptarea membrilor ei" (Manoilescu, 1997).

Pe lângă setul de calități pe care trebuie să le cumuleze elita totală, pe lângă mecanismele de recunoaștere și selecție, Manoilescu a pus un accent deosebit pe aspectul moral. E nevoie ca toate acestea să fie subsumate aspectului moral. Ori tocmai la acest aspect omul politic nu confirmă „omul politic este vrednic de dispreț, dacă rămâne toată viața prizonierul propriului egoism și nu știe să se afirme niciodată prin curaj pe linia convingerilor sale" (Manoilescu, 1997).

Lucrarea lui Manoilescu dovedește un spirit analitic care a înțeles în profunzime dimensiunea economică, culturală și psihosocială atât a burgheziei române cât și a românilor ca întreg. În finalul analizei operei manolesciene ne-am permite să dăm un citat care pentru noi, contemporanii secolului XXI ar trebui să reprezinte o temă de reflexie: „explicația centrală a tuturor scăderilor noastre naționale stă în ceea ce putem numi, cu multă îndrăzneală și cruzime, lipsa unei elite naționale" (Manoilescu, 1997).

7.5. Capitalismul post-comunist

Facem un salt de jumătate de secol de la prăbușirea capitalismului românesc cauzat de sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial și instaurarea unei dictaturi socialiste și a economiei planificate în România, situație creată de intrarea țării noastre în blocul comunist condus de Uniunea Sovietică. Deși la început Partidul Comunist fusese minuscul în România și compus din foarte multe elemente alogene, PCR ajunge în anii 1980 unul din cele mai mari partide comuniste ale fostului bloc sovietic. Cu toate astea, dictatorul Ceaușescu este executat în decembrie 1989 ca urmare a unui proces sumar, fără să trezească tristețea celor peste trei milioane de membri de partid. Se instaurează ca urmare a evenimentelor din decembrie 1989 un nou guvern condus de Ion Iliescu care se angajează să conducă România spre democrație și economie de piață. Cum arată capitalismul românesc post-decembrist?

Conform analizei lui Cătălin Stoica, capitalismul românesc post-decembrist este unul de tip politic, o ordine economică în care foștii demnitari comuniști și elementele fostei securități din vremea lui Nicolae

Ceaușescu controlează și privatizează resursele publice în beneficiul personal (Stoica, 2018).

Într-o analiză personală, Elitele locale, o cercetare de tip calitativ realizată în anii 1999-2001 am ajuns la concluzii asemănătoare. Cercetarea mea s-a restrâns la Oradea și am constatat că cei mai mulți deținători de active în întreprinderile locale cu cea mai mare cifră de afaceri erau în principal persoane care aparținuseră vechii nomenclaturi tehnice, foști directori generali, directori adjuncți sau contabili șefi. Alături de aceștia însă își făcuseră loc o serie de persoane noi fără trecut politic în PCR sau în conducerea vreunei întreprinderi socialiste (Olah, 2004).

Citându-l pe Veselin Ganev, un politolog bulgar, Cătălin Stoica consideră că apariția capitalismului politic depinde de câștigarea unei puteri nelimitate și dincolo de orice formă de control a statului de către persoane care urmăresc doar profitul. Astfel că există o strânsă legătură între capitalismul politic post-comunist și debirocratizarea statului (Stoica, 2018).

Debirocratizarea statului înseamnă că instituțiile publice sunt abuzate de prădători sociali și că administrația publică se comportă ca o mulțime dezordonată de agenți care își urmăresc propriile interese și câștigul financiar imediat (Stoica, 2018).

România de după 1989 este o țară în care corupția și comportamentele prădalnice ale demnitarilor publici au avut o evoluție galopantă, iar regimul politic din România este unul cu tendințe semi-autoritare și trăsături neo patrimoniale (Stoica, 2018).

Cum arată România contemporană conform câtorva date statistice semnificative? Trebuie să menționăm că cifrele oferite de Cătălin Stoica sunt din 2016 și că până în momentul actual (2023) unele dintre ele se poate că s-au schimbat într-o anumită măsură.

În 2016 Produsul Intern Brut calculat la paritatea puterii de cumpărare era de 17000 SPC în vreme ce același indicator la nivelul mediei UE era de 29200 SPC. Astfel raportat la acest indicator România era pe penultimul loc din UE (Stoica, 2018).

Economia subterană reprezenta, în 2016, 26.3% din PIB, fiind cu mult mai ridicată decât media UE care era undeva la 17.1% din PIB. La nivelul UE conform acestui indicator România era pe ante-penultimul loc (Stoica, 2018).

Speranța de viață la naștere era în România anului 2016 de 75.3 ani comparativ cu 81 ani media UE.

Rata mortalității infantile era de 7 decese la 1000 născuți vii, aproape dublu față de media ratei mortalității infantile din UE (3.6 decese la 1000 născuți vii).

În 2016, România era pe locul al doilea în UE în privința inegalităților de venit, măsurat prin raportul cvintilelor de venit S80/S20. Astfel că cei mai bine plătiți 20% dintre români câștigau de 7.2 ori mai mulți decât cei mai prost plătiți 20% (Stoica, 2018).

Ponderea salariilor din PIB în ultimul trimestru din 2017 era de 31.4%, astfel că România se situa pe ultimele locuri din UE (media ponderii salariilor în PIB în UE fiind atunci de 37.6%) (Stoica, 2018).

Explicația sociologului bucureștean pentru performanțele slabe comparativ cu media UE ale României sunt combinația dintre politic și economic care a condus la capitalismul politic și corupția politică ridicată care a dus la privatizări controversate și distrugerea infrastructurii industriale și au accentuat dependența accentuată a economiei românești față de capitalul străin (Stoica, 2018).

Totuși ceea ce poate da o notă de ușor optimism este creșterea economică a României care s-a accentuat mai ales după intrarea României în UE (2007).

Astfel, conform site-ului www.theglobaleconomy. com, media ratei de creștere economică pentru perioada 1991-2021 era la nivelul României de 5. 1% la acest capitol devansând țări precum Suedia, Danemarca, Țările de Jos, Austria, Cehia, Slovacia, Finlanda, Letonia și Germania.

Este adevărat că există la nivel mondial o tendință a economiilor emergente de a avea o viteză de creștere economică mai mare decât a țărilor foarte dezvoltate. Dar totuși cifra aceasta ne oferă un optimism moderat.

Capitolul 8.

Orient versus Occident

8.1. Occident și Orient

Începutul secolului 21 este marcat de câteva evenimente care au readus în atenția opiniei publice contrastul dintre societățile occidentale și societățile islamice ale Orientului, precum și terorismul, ca formă de violență politică.

Unul dintre aceste evenimente este cel din 11 septembrie 2001 când două avioane americane, deturnate de teroriști kamikaze proveniți din țări islamice au lovit Turnurile Gemene din New York provocând imense pagube materiale și umane. Au urmat o serie de alte atentate teroriste in țări precum Spania, Belgia, Franța, Germania sau Marea Britanie.

Un alt eveniment care a atras atenția mass media din întreaga lume s-a întâmplat în Valea Swat din Pakistan, o vale în care populația majoritară este formată de etnia pashtuni (afgană). Când talibanii au ocupat această vale, printre foarte puținele persoane care au îndrăznit să protesteze a fost și o fată, Malala Yousafzai. Ea a refuzat să tacă și a luptat pentru dreptul fetelor de a avea acces la educație. În ziua de marți, 9 octombrie 2012, la cincisprezece ani, Malala aproape că a plătit cu viața această îndrăzneală. În timp ce se afla în autobuzul care o aducea de la școală, a fost împușcată în cap de la mica distanță de un luptător taliban. După ce a scăpat miraculos cu viața, suferind mai multe operații complicate în Marea Britanie, Malala a ajuns să țină discursuri la sediul ONU din New York, iar la șaptesprezece ani a primit Premiul Nobel pentru pace (Yousafzai, 2014).

Obiectivul acestui capitol este să răspundă la câteva întrebări.

1. Cum au fost posibile aceste evenimente dure, crude și tragice?
2. Care sunt elementele contrastante atunci când comparăm societățile occidentale cu cele islamice din Orient?
3. Ce este orientalismul și ce este occidentalismul?
4. Există posibilitatea încetării acestor acte teroriste în societatea contemporană și ce ar trebui făcut și de către cine?

Unul dintre autorii fundamentali care au conturat trăsăturile caracteristice ale Occidentului este economistul și sociologul german Max Weber. În des citata sa lucrare, Etica protestantă și spiritul capitalismului, Weber îmbrățișează ideea că în istoria modernă se manifestă o tendință de raționalizare a societății omenești și că această tendință s-a ivit în societatea European-Occidentală, fiind legată de civilizația capitalistă occidentală (Bădescu, 1994).

Astfel, crede Weber „numai în Occident există știință ajunsă la stadiul pe care îl recunoaștem azi valabil" (Weber, 1993).

Pe de altă parte, muzica armonioasă rațională, arcul ogival al bolții gotice, literatura tipărită, presa și periodicele au apărut numai în Occident.

Funcționarul plătit, statul în sensul unei instituții politice cu o constituție rațional întocmită, cu un sistem juridic rațional și cu o administrație călăuzită după reguli rațional statuate sau legi, toate acestea apar doar în Occident, în vreme ce în alte zone ale lumii au existat doar încercări rudimentare (Weber, 1993).

Organizarea muncii libere și burghezia sunt legate tot de organizarea capitalistă a muncii specifică Occidentului European. „De ce interesele capitaliste nu au avut același efect în India sau China, se întreabă Weber. De ce acolo, nici dezvoltarea științifică, nici cea artistică, nici cea statală, nici cea economică nu le-a împins pe făgașul raționalizării care este propriu Occidentului?" (Weber, 1993). Răspunsul lui Weber este legat de prezența în Occident a raționalismului. Acțiunea rațională în finalitate este matricea din care a izvorât un model de societate opus tipului tradițional al societății de status, model pe care Weber îl denumește societate de piață (Bădescu, 1994).

Analizând cauzele supremației Occidentului, istoricul Lucian Boia consideră că începând cu primele inovații tehnologice ale Evului Mediu, trecând prin marile descoperiri geografice și prin revoluția industrială, și până la actuala globalizare, Occidentul nu a încetat să își diversifice propriile structuri și să-și accelereze ritmul, împletind interesul și idealul, speranța și disperarea, disprețul față de ceilalți și afirmarea demnității umane: „Civilizație de sinteză, combinând moșteniri foarte diverse și chiar contradictorii-greco-romană, iudeo-creștină, celtică, germanică-manifestând chiar de la început un simț al diversității, și destul de complexată, într-o primă fază de superioritatea civilizațiilor vecine (Bizanțul și Islamul), Occidentul era deschis, dornic sa învețe și să primească" (Boia, 2013).

În schimb celelalte civilizații au optat mai degrabă pentru strategii izolaționiste. Astfel că arabii și turcii, rușii înainte de Petru cel Mare, chinezii, japonezii înainte de era Meiji nu au acceptat decât într-o măsură redusă și lent, crede Boia, împrumuturile occidentale.

Pe de altă parte, calea dezvoltării crede istoricul Boia este îngustă, fără să fie unică. Există experiențe reușite cum e cazul Chinei, care abandonând proiectul economic comunist a reintrodus proprietatea privată și regulile pieței. Nu trebuie considerat că țările sărace ar fi condamnate la subdezvoltare din cauze istorice și culturale. Dar fanatismul religios, resentimentele tribale, excluderea femeii, disprețul pentru drepturile omului, comportamentul politic arbitrar nu sunt premise pentru dezvoltare, ci dimpotrivă (Boia, 2013).

Un alt autor care analizează diferențele dintre Occident și Orient este Daron Acemoglu, care împreună cu James Robinson semnează două lucrări reprezentative, „De ce eșuează națiunile?" și „Coridorul îngust". Dacă în prima din ele accentul e pus pe modul în care instituții diferite conduc la nivele diferite de dezvoltare economică între țări, combătând în același timp ideea conform căreia factorii geografici, de climă ar putea diferenția societățile din punctul de vedere al dezvoltării, a doua lucrare se referă la condițiile care au dus la dezvoltări democratice în Occident sau preponderant autoritare in Orient.

Acemoglu și Robinson consideră că nu a existat nimic unic în istoria timpurie a Europei care să fi prestabilit apariția democrației parlamentare sau „Leviatanului încătușat" cum se exprimă ei, în afară de „ un echilibru de putere accidental, creat de cele două lame ale foarfecii europene-instituțiile statului din Imperiul Roman și normele participative și instituțiile triburilor germanice" (Acemoglu, Robinson, 2019). Astfel, pe parcursul secolelor al V-lea și al VI-lea de după prăbușirea Imperiului Roman de Apus, ele (foarfecele) „au creat un echilibru precar, care a plasat Europa pe Coridorul îngust și a permis apariția Leviatanului încătușat" (Acemoglu, Robinson, 2019).

Pe de altă parte, pentru occidentali, cred Acemoglu și Robinson, Orientul Mijlociu și în special Arabia Saudită a ajuns să întruchipeze lipsa libertății, în condițiile în care drepturile individuale sunt îngrădite de religie și despotism. Fără îndoială, consideră cei doi autori americani, Arabia

Saudită reprezintă cazul extrem unde „fiecare aspect al tratamentului femeilor în societate este constrâns de cușca normelor create de pactul saudito-wahabist” (Acemoglu, Robinson, 2019).

Concluzia celor doi politologi americani este că strategia politică a statelor Orientului Mijlociu nu doar că înăbușă libertatea prin consolidarea cuștii normelor, ci sădește și semințele violenței, instabilității și terorismului(Acemoglu, Robinson, 2019). Normele din aceste societăți reduc libertățile reglementând atât comportamentul oamenilor cât și discursul lor. Întrucât despotul în aceste societăți reprezintă și religia, dacă îl critici pe despot, critici și religia (Acemoglu, Robinson, 2019).

O întrebare firească atunci când sunt studiate societățile islamice ale Orientului Mijlociu și ale Africii de Nord este legată de sursa sau sursele care au declanșat reacțiile negative care merg de la ura față de Occident până la acțiunile teroriste care i-au îngrozit pe cetățenii din țările occidentale.

O lucrare semnată de Ian Buruma și Avishai Margalit aduce câteva aspecte interesante legate de acest subiect. Această carte este un răspuns dat celebrului text „Orientalism” al lui Edward Said, care face o analiză a atitudinii de superioritate și a modului în care orientalii sunt percepuți de occidentali, în special referindu-se la englezi, francezi și americani, națiuni care în secolele al XIX-lea și XX au dominat din punct de vedere militar, politic și economic societățile islamice, societăți care de-a lungul a mai multor secole înaintea Primului Război Mondial fuseseră sub dominația Imperiului Otoman. În textul menționat, Edward Said supune analizei istoria și natura atitudinii Occidentului față de Orient, considerând orientalismul ca o puternică creație ideologică europeană, un instrument prin care scriitorii, filosofii și administratorii coloniali s-au raportat la cultura, obiceiurile și credințele orientale (Said, 2018)

Occidentalismul este pentru Buruma și Margalit portretul dezumanizant pe care i-l fac Vestului adversarii lui. Occidentului, cred cei doi autori i s-a declarant război „în numele sufletului rus, al rasei germane, șintoismului de stat, comunismului și al islamismului…. dar nici cei mai fervenți slavofili nu au considerat vreodată Occidentul barbar și nici pe occidentali niște sălbatici. Atitudinea aceasta este tipică anumitor ramuri ale islamismului, principala sursă de anti-occidentalism din ziua de azi” (Buruma și Margalit, 2016).

Există în limba araba un cuvânt, „jahiliyya", care descrie ignoranța arabilor dinainte de revelațiile Profetului Mohamed. Dar „jahiliyya" se traduce și prin „barbarie". Musulmanii considerau că Mohamed a fost trimis să nimicească idolatria barbarilor, să înlăture barbaria. Dar aceasta este vechea „jahilyya", căci noua barbarie este cea a vremurilor noastre, venită din Occident (Buruma și Margalit, 2016). Această nouă barbarie este o idee dezumanizantă care alimentează războiul sfânt împotriva răului al tuturor acestor grupări teroriste precum Al Qaida sau Statul Islamic.

Occidentul a trecut printr-o revoluție industrială care l-a îmbogățit enorm față de alte parți ale lumii, dar care în același timp l-a despărțit de rădăcinile sale, de societatea agrară tradițională, l-a secularizat. Se pare că tocmai această imagine a modernizării, în care creșterea economică se leagă de ruperea de societatea și religia tradiționale, i-a convins pe reformatorii din țările non-occidentale precum Petru cel Mare, poate cel mai important împărat al dinastiei Romanovilor din Rusia sau Kemal Ataturk primul conducător al republicii Turcia de după Primul Război Mondial sau Reza Pahlavi, șahul Persiei de dinainte de revoluția islamică iraniană din 1978-1979. Din păcate, însă i-au împins către extreme, cum se întâmplă și acum cu adversarii lor religioși care li s-au întors împotrivă (Buruma și Margalit, 2016).

Nu doar închinarea occidentală la viața materială, ca formă de idolatrie este singura sursă a reacției agresive venită dinspre societățile islamice. O diferență fundamentală care deosebește societățile islamice față de cele occidentale este atitudinea față de femei.

Protestantismul a marcat în Occident începutul retragerii religiei în domeniul privat. Astfel, bunul cetățean trebuia să fie religios acasă și secular în public. În schimb „islamismul contemporan insistă asupra unui control moral mai puternic al sferei publice de către autoritățile religioase. Rolul conducătorului Islamic este să impună moralitatea colectivă în spațiul public. Regulile de bună cuviință sexuală nu sunt lăsate la latitudinea individului, ci trebuie impuse publicului de o autoritate superioară" (Buruma și Margalit, 2016).

Deși, cred Buruma și Margalit, musulmanilor contemporani nu le este suficient de clar cum trebuie să arate statul Islamic ideal, le pasă foarte mult de moravurile sexuale, de corupție și de viața de familie tradițională. Aceste

idei au condus la o atitudine față de femei care occidentalului îi repugnă, atitudine pe care o întâlnim în toate societățile islamice, dar care ia forme extreme în țări precum Afganistan, Iran, sau Arabia Saudită și care a condus la drama familiei Malalei Yousafzai din valea Swat, Pakistan, familie care după ce fiica este salvată miraculos de către medicii din Marea Britanie, ajunge să locuiască în Birmingham, departe de rădăcinile lor.

8.2. Terorismul

Ce este terorismul, se întreabă istoricul britanic Eric Hobsbawm, într-o lucrare publicată în 2016 și în traducere românească. Pe parcursul unui întreg capitol din „Globalizare, democrație și terorism" istoricul britanic analizează istoria terorismului în secolul XX, în special terorismul dezvoltat în Sri Lanka „tigrilor tamili" și Peru, stat sud-american unde gruparea maoistă „Sendero Luminoso" a făcut în anii 1980 numeroase victime umane. De la „tigrii tamili" și grupările de stânga din Peru, Hobsbawm ajunge la terorismul islamist de la începutul secolului 21 caracterizat prin acțiuni ale unor grupări mici, dar suficient de formidabile astfel încât guvernele să mobilizeze împotriva lor o contra-forță enormă (Hobsbawm, 2016). Hobsbawm subliniază slăbiciunea relativă a fazei curente a mișcării teroriste, care constituie simptome, dar nu agenți istorici semnificativi. Teroriștii, operand în state stabile cu regimuri stabile reprezintă o problemă a poliției și nu una militară (Hobsbawm, 2016).

Un alt punct de vedere despre terorism este exprimat de Michael Roskin si colegii săi într-o lucrare din 2011 dedicată analizei unor teme de științe politice. Din punctul de vedere al acestor autori, terorismul este un tip de violență politică care are ca obiectiv slăbirea unei autorități detestate. Guvernele pe care le detestă teroriștii sunt de obicei corupte și represive, ceea ce este un standard în Orientul Mijlociu. Teroriștii islamiști urăsc Statele Unite ale Americii pentru că sprijină aceste guverne. Teroriștii musulmani folosesc tactici calculate pentru a lua prin surprindere și a înfricoșa. Astfel ei pun bombe în mașini, camioane și vapoare, sau și le leagă de propriul corp. Există întotdeauna un motiv în spatele acțiunilor teroriste. În cazul Al Qaida sau Statului Islamic (ISIS) este vorba de unirea întregii comunități a islamului sau „Umma" (Roskin & co, 2011).

Un alt punct de vedere important legat de cauzele terorismului islamist este cel al lui Samuel Huntington. Celebra sa carte „Ciocnirea civilizațiilor", apărută în 1997 avansează un punct de vedere surprinzător.

Huntington observă ca spre deosebire de asiaticii din Asia de Sud-Est care s-au afirmat din ce în ce mai mult ca rezultat al dezvoltării economice, musulmanii, în număr masiv s-au întors la Islam ca sursă de identitate, sens, stabilitate, legitimare, dezvoltare, putere și speranță. Din punctul de vedere al politologului american această Renaștere musulmană este ultima etapă în ajustarea civilizației islamice Occidentului, printr-un efort de a găsi soluția nu în ideologiile occidentale, ci în islam (Huntington, 2012).

Huntington observă, citând un studiu despre liderii militanți ai mișcărilor islamiste din Egipt că aceștia au câteva caracteristici. Sunt tineri, fie absolvenți, fie studenți, provin din segmentul de jos al clasei mijlocii și au studii superioare în domeniile tehnice cele mai cerute pe piață, medicina și ingineria.

Această renaștere musulmană, care alimentează mișcările teroriste islamiste are o mare legătură cu creșterea populației. Dacă dezvoltarea Asiei de Est a fost alimentată de rate spectaculoase ale creșterii economice, societățile islamice s-au caracterizat prin rate spectaculoase ale creșterii populației (Huntington, 2012).

Astfel politologul american observa la sfârșitul secolului XX că în anii ce vor veni populația musulmană va fi în mod disproporționat de tânără, cu o explozie notabilă a adolescenților și persoanelor având în jur de 20 de ani ... ori ... persoanele tinere sunt protagoniștii protestelor, instabilității, reformei și ai revoluției ... marele număr de tineri, având educație secundară ... va continua să promoveze combativitatea, militarismul și migrația specific musulmană (Huntington, 2012). Ca rezultat, anticipa Huntington, există posibilitatea unei ciocniri a popoarelor aparținând civilizațiilor non-occidentale cu civilizația Occidentului.

8.3. Cum arată conflictul dintre Occident și Orient azi?

Din păcate, profeția lui Huntington a fost foarte aproape de adevăr. Politologul american a prevăzut încă de la sfârșitul secolului XX fenomene precum Primăvara araba, migrația masivă a musulmanilor din Africa de Nord și Orientul Mijlociu înspre Europa și totodată intensificarea activităților teroriste și apariția unor grupări precum Al Qaida sau Statul Islamic.

Când acest capitol se apropie de final, trebuie menționat un eveniment care captează atenția publică mondială. Războiul dintre statul Israel și gruparea Hamas care în aceste zile se poartă cu o violență extremă în Fâșia Gaza, aflată în sudul Israelului. Opinia publică mondială se obișnuise deja cu războiul dintre Ucraina și Rusia, (după cum afirma un refugiat ucrainian în România, probabil lumea este plictistită în Occident de războiul din Estul Europei) care durează de peste un an jumate. Dar un nou conflict, care se desfășoară între Israel, susținut de Occident și gruparea teroristă Hamas, susținută de o mare parte a lumii arabo-musulmane însângerează harta politico-militară a lumii. Ca orice război se cunoaște când a început, dar e foarte greu de previzionat când se va termina. Cert este că la fel ca în orice război au fost și vor fi foarte multe victime, și dintre israelieni și dintre cei ai grupării Hamas, dar și foarte mulți civili. Întrebarea este dacă acest război, precum altele s-ar fi putut evita. Ceea ce pare a fi destul de clar este că diferențele culturale, sociale, politice și economice dintre Occident și Orient posibil nu vor înceta niciodată să ducă la acte teroriste, la războaie și la nefericitele victime omenești. Există soluții pentru viitor? Care ar fi acestea? Autorul lasă cititorului loc de reflecție și răspuns la aceste întrebări complicate.

Bibliografie

1. Acemoglu, D. și Robinson, J. (2020): Coridorul îngust. State, societăți și soarta libertății, Editura Publica, București. .
2. Balandinowicz-Pamfil, K., Slavec, A., Stebe, J., Olah, Ș., Gyozo, P., Kaszas, A., Sostaric, M., Losiewicz, M., Iwanowska, M. . (2023): The Determinants of the Conspiracy Theories Beliefs in the Central and Eastern Europe, manuscris nepublicat.
3. Bădescu, I. (1994):Istoria sociologiei-perioada marilor sisteme, Editura Porto-Franco, Galați.
4. Bădescu, I., Dungaciu, D., Baltasiu, R. (1996):Istoria sociologiei-teorii contemporane, Editura Eminescu, București.
5. Berlin, I. (2021):Lemnul strâmb al omenirii. Capitole din istoria ideilor, Editura Humanitas, București.
6. Besancon, A. (2007):Originile intelectuale ale leninismului, Editura Humanitas, București.
7. Birnbaum, P. (1994): Les sommets de l'Etat. Essai sur l'elite du pouvoir en France, Editions Points, Paris.
8. Boia, L. (2012):De ce este România altfel?, Editura Humanitas, Bucuresti.
9. Boia, L. (2013):Sfârșitul Occidentului. Spre lumea de mâine, Editura Humanitas, București.
10. Boia, L. (2016):România. Țară de frontieră a Europei, Editura Humanitas, București.
11. Bottomore, T. (1993): Political Sociology, Pluto Press, London.
12. Burawoy, M. (2001): Neoclassical Sociology. From the End of Communism to the End of Classes, American Journal of Sociology, vol. 106, nr. 4, p. 1099-1120.
13. Buruma, I. și Margalit, A. (2016): Occidentalismul. Războiul împotriva Occidentului. O scurtă istorie a urii față de Vest, Editura Humanitas, București.
14. Chatelet, F. și Pisier, E. (1994): Concepțiile politice ale secolului XX, Editura Humanitas, București
15. Chelcea, S. (coordonator) (1998):Memorie socială și identitate națională, Editura I. N. I., București.
16. Cioran, E. (2017):Schimbarea la față a României, Editura Humanitas, București.

17. Coser, L. (1977): Masters of Sociological Thought, Harcourt, New York.
18. Culic, I. (2002): Câștigătorii. Elita politică și democratizare în România 1989-2000, Editura Limes, Cluj-Napoca.
19. Dahl, R. (1961): Who governs, Yale University Press, New Haven.
20. Dahl, R. (2002): Democrația și criticii săi, Editura Institutul European, Iași.
21. David, D. (2015): Psihologia poporului român. Profilul psihologic al românilor într-o monografie cognitiv-comportamentală, Editura Polirom, Iași.
22. Denni, B. și Lecomte, P. (2004): Sociologia politicului, Eikon, Cluj-Napoca.
23. Dobson, W. (2021): Școala dictatorilor. În culisele luptei mondiale pentru democrație, Editura Litera, București.
24. Dogan, M. și Pelassy, D. (1993): Cum să comparăm națiunile, Editura Alternative, București.
25. Duverger, M. (1951): Les partis politique, Armand Colin, Paris.
26. Flora, G. (2003): Ce este o națiune? Identitate teritorială și populațională în structura ideatică a ideologiilor naționale din Transilvania, Editura Napoca Star, Cluj-Napoca.
27. Giddens, A. (1996): Sociology, Polity Press, Cambridge.
28. Grugel, J. (2008): Democratizarea. O introducere critică, Editura Polirom, Iași.
29. Haralambos, M., Holborn, M. (1990): Sociology. Themes and perspectives, HarperCollins.
30. Hobsbawm, E. (2016): Globalizare, democrație și terorism, Editura Cartier, Chișinău.
31. Huntington, S. (2012): Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale, Editura Antet, București.
32. Inglehart, R. și Welzel, C. (2005): Modernization, Cultural Change and Democracy. The Human Sequence, Cambridge University Press.
33. Lijphardt, A. (2010): Sisteme electorale și sisteme de partide. Un studiu despre douzeci și șapte de democrații, CA Publishing, Cluj-Napoca.
34. Lipset, S. M. (1994): Political Man. The Social Bases of the Politics., The Johns Hopkins University Press, Baltimore, Maryland.
35. Madgearu, V. (1936): Agrarianism, capitalism, imperialism. Contribuții la studiul evoluției sociale românești, Editura Economistul, București.
36. Manoilescu, M. (1997): Rostul și destinul burgheziei românești, Editura Athena, București.
37. Meisel, J. (1965): Pareto and Mosca, Prentice Hall, New Jersey.
38. Michels, R. (1968): Political Parties, The Free Press, New York.
39. Mihăilescu, V. (2017): De ce este România astfel? Avatarurile excepționalismului românesc, Editura Polirom, Iași.

40. Mitu, M. și Mitu, S. (2014): Ungurii despre români. Nașterea unei imagini etnice, Editura Polirom, Iași.
41. Mosca, G. (1939): The Ruling Class, McGraw-Hill, New York.
42. Mungiu-Pippidi, A. (1998): Doctrine politice, Editura Polirom, Iași.
43. Olah, Ș. (2004): Elitele locale, Editura Economică, București.
44. Pareto, V. (1935): The Mind and Society, Dover, New York.
45. Pasquino, G. (2002): Curs de știință politică, Editura Institutul European, Iași.
46. Plokhii, S. (2018): *Porțile Europei. O istorie a Ucrainei*, Ed. Trei, București.
47. Putnam, R. (1976): The Comparative Study of Political Elites, Prentice Hall, New Jersey.
48. Putnam, R. (2001): Cum funcționează democrația, Editura Polirom, Iași.
49. Rădulescu-Motru, C. (1998): Scrieri politice, Editura Nemira, București.
50. Rojek, P. (2022): "Imperialism and Nationalism. The Nature of Russian Aggression in Ukraine, " *Studies in European Thought*. Springer, 2022. https://doi.org/10. 1007/s11212-022-09501.
51. Roskin, M., Cord, R., Medeiros, J., Jones, W. (2011): Știința politică. O introducere, Editura Polirom, Iași.
52. Said, E. (2018): Orientalism, Editura Art, București.
53. Schumpeter, J. (2008): Capitalism, Socialism and Democracy, Harper, New York.
54. Smith, A. (2002): Naționalism și modernism. Un studiu critic al teoriilor recente cu privire la națiune și naționalism, Editura Epigraf, Chișinău.
55. Spivey, N. (2022): Civilizația clasică. O istorie în zece capitole, Editura Litera, București.
56. Stoica, C. (2018): România continuă. Schimbare și adaptare în comunism și post-comunism, Editura Humanitas, București.
57. Stone, N. (2022): Al doilea război mondial, Editura Litera, București.
58. Suleiman, E. și Mendras, H. (1995): La recrutement des elites en Europe, Le decouverte, Paris.
59. Swedberg, R. și Smelser, N. (1994): The Handbook of Economic Sociology, Princeton University Press.
60. Szelenyi, I. și Konrad, G. (1979):The Intellectuals on the Road to Class Power. A Sociological Study of the Role of The Inteligentsia in Socialism, Harcourt Brace, New York.
61. Vargas-Llosa, M. (2019): Chemarea tribului, Editura Humanitas, București.
62. Vatanen, T. (2003): Democratization. A compararative analysis of 170 countries, Routledge, London.
63. Weber, M. (1993): Etica protestantă și spiritul capitalismului, Editura Humanitas, București.

64. William, D. (2022): ”Volodymyr Yermolenko, a Ukrainian philosopher, considers his national identity. ”https://www.economist.com/by-invitation/2022/03/05/volodymyr-yermolenko-a-ukrainian-philosopher-considers-his-national-identity/ accesat în 15.12.2022.
65. Wilson, E. (1940): The Finland Station, Doubleday, New York.
66. Wright Mills, C. (1956): The Power Elite, Oxford University Press.
67. Y Gasset, O. (1994): Revolta maselor, Editura Humanitas, București.
68. Yousafzai, M. (2014): Eu sunt Malala, Editura Polirom, Iași.
69. Zamfir, C. și Vlăsceanu, L. (1993): Dicționar de sociologie, Editura Babel, București.
70. Zeletin, Ș. (1990): Burghezia română, Editura Humanitas, București.
71. http:// www.theglobaleconomy.com accesat în data de 15.05.2023.

UNIVERSITAS CLAUDIOPOLITANA
ROMANIA
PRESA UNIVERSITARĂ
ISBN: 978-606-37-2009-3